

Галина
Данильчук

РІВНЕ У ДОЛЯХ ЙОГО МЕШКАНЦІВ

Книга 2

ГАЛИНА
ДАНИЛЬЧУК

РІВНЕ
У ДОЛЯХ
ЙОГО
МЕШКАНЦІВ

Книга 2

РІВНЕ
2019

УДК 94 (477.81-25)

Д - 18

Данильчук Г. Ф.

Д - 18 **Рівне у долях його мешканців. Книга 2. –**

Рівне: ПП «Формат-А», 2019. – 256 с.

ISBN

До другої книги «Рівне у долях його мешканців» рівненської краєзнавиці Галини Данильчук увійшли двадцять дев'ять нарисів, написаних на основі спогадів рівнян. Долі окремих людей і цілих родин тісно пов'язані з історією Рівного. Через спогади корінних містян читач дізнається про маловідомі сторінки історії міста минулого ХХ століття.

Видання вміщує значну кількість світлин із сімейних архівів мешканців Рівного, які раніше не були опубліковані.

Книжка «Рівне у долях його мешканців» розрахована на широке коло читачів.

Видання здійснене за сприяння «Програми підтримки книговидання місцевих авторів та популяризації української книги в м. Рівне на 2016 – 2020 рр.»

УДК 94 (477.81-25)

ISBN

© Данильчук Г., 2019

ВІД АВТОРА

У 2012 році побачила світ перша книга «Рівне у долях його мешканців», яка вмістила двадцять нарисів, написаних на основі спогадів представників корінних рівненських родин. Кожен життєпис — це невигадані історії, в яких віддзеркалюється історія Рівного минулого ХХ століття.

У багатьох сімейних архівах збереглися унікальні світлини і документи, які зафіксували цікаві моменти з життя рівненської громади. Понад 300 чорно-білих фотографій увійшли до першого видання. Це книга про життя звичайних мешканців Рівного, в якій зібрані спогади містян міжвоєнного періоду, коли наш край перебував у складі Польщі, сумні розповіді про Другу світову війну, свідчення про жорстоке насилля репресивної радянської влади. У першій книзі читач знайомиться зі спогадами родин Головчуків, Гуменюків, Дзіваків, Жилінських, Квашенків, Куліїв, Кулішів, Либаків, Листопадів, Логвисів, Молчановських, Ніколаєвичів та інших.

Книга «Рівне у долях його мешканців» вийшла незначним накладом (лише 300 примірників) і викликала зацікавленість широкого загалу рівнян до пізнання нашої минувшини через людські долі. Нагадаємо, що нині в європейському краєзнавстві актуальним і цінним є дослідження історії методом «усної історії».

Друга книга «Рівне у долях його мешканців» є продовженням дослідження історії міста через спогади рівнян.

Идучи шляхом зустрічей зі старожилами міста, авторці відкривали двері й ділилися своїми спогадами десятки людей поважного віку. У кожній окремій розповіді звучали яскраві подробиці з життя не лише їхніх родин, а й спогади про сусідів, історії вулиць чи району, де пройшла більша частина їхнього життя.

З пам'яті старожилів виринало невеличке полікультурне повітове містечко, де єдино мешкали євреї, українці, поляки, росіяни, чехи. Разом зростали діти, які спілкуючись одне з одним, легко вивчали іншу мову, сприймали звичаї та культуру сусідів-однолітків. Батьки зазвичай обирали національну школу для навчання своїх дітей або віддавали їх вчитися до польської державної школи, яка була безкоштовною. Кожна родина йшла до свого храму на богослужіння за вірою, яку вона сповідувала. Усі ж разом відвідували кінотеатри «Новий Світ» чи «Ампір», дивилися на артистів-гастролерів у театрі Зафрана, вболівали за свою футбольну команду на стадіоні, який знаходився біля руїн палацу Любомирських.

Громаду Рівного десятиліттями об'єднувала головна вулиця, яку б назву вона не носила при різних владах. Тут, на колишній вулиці Шосовій, завжди жваво йшла торгівля в маленьких і більших крамничках. На цій вулиці, домінуючи своїми куполами над містом, неподалік один від одного, величаво стояли християнські храми — православний Свято-Воскресенський собор і римо-католицький костел

Святого Антонія. Тут рівненські вуличні фотографі в будь-яку пору року знімали пішоходів, зупиняючи щасливі миттєвості життя вишуканих панянок, статних чоловіків, гімназистів і милих діточок. Ці маленькі світлинки розміром 6х9 см нині бережно зберігаються в багатьох сімейних альбомах. У них оживає місто, якого вже немає. Світлинки залишили дух епохи інтелігентних і благородних людей.

Із довоєнних щасливих років дитинства линути спогади, в яких постає молодість їхніх батьків і мудрість їхніх дідів. У цих спогадах оживає історія Рівного та його околиць.

До другої книги «Рівне у долях його мешканців» увійшло 29 нарисів за спогадами рівнян. По праву першою оповідачкою в цій книзі стала Надія Косміаді, дочка відомого художника і педагога міжвоєнного Рівного Георгія Петровича Косміаді. Проживши в Рівному шістнадцять років, вона забрала спогад про це місто з собою в європейські світи. Через 75 років пані Надія знову повернулася в місто свого дитинства. Повернулася сама і повернула на Волинь творчий спадок свого талановитого батька.

Цікавими для наших сучасників є спогади про околиці Рівного, які зберегли історичні назви — «Габник», «Видумка», «Кавказ», «Басівщина». Розповідаючи про життєвий шлях своїх родин, рівняни згадують цікаві подробиці з історії міських вулиць Гарної, Поштової, С. Петлюри, Шевченка, Пирогова, Міцкевича, на яких пройшло їхнє дитинство. На підтвердження розповідей мешканців про окремі міські споруди в книжці вміщені також документальні матеріали, які зберігаються в Державному архіві Рівненської області.

У долях майже кожної рівненської родини, яка пережила воєнне лихоліття і повоєнний час жорстоких сталінських репресій, живуть сумні й трагічні спогади. Людська пам'ять зберегла імена безневинних жертв голокосту, страх переслідування і кривавих розправ диктаторських режимів минулого. Саме такими хвилюючими є спогади про гірку долю родин Дзіваків, Мелешуків, Романюків.

Слухаючи кожну життєву оповідь, я переживала з цими людьми іноді надто складний непростий відрізок їхньої долі. Сердечно дякую за довірені спогади та надані ілюстративні матеріали, які увійшли до цієї книжки, шановним рівнянам Н. Косміаді, А. Приступі, Н. Кулій, Ю. Ойцюсю, Г. Зеленко, В. Кулію, М. Кащенко, Л. Друзенку, О. Ковтуну, О. Виноградову, В. Гнатюк, М. Таргоній, Т. Коновалюк, Л. Шушковській, Є. Бондарю, І. Павлик, І. Молчановській, Г. Салієнко, Г. Ямковій, А. Шелест, Т. Корнільєвій, С. Бойко, Л. Логвись, О. Мелешуку, Т. Аладько, В. Пашковському, Н. Завірюсі, Б. Кур'янику, Т. Гусейнову, В. Долі, І. Окопному.

Дякую працівникам Державного архіву Рівненської області за сприяння пошукам документальних свідчень.

Щира вдячність усім, хто долучився до видання цієї книги. Це літературний редактор Галина Дубова, опрацювання ілюстрацій і дизайн Віктора Луца та Ольги Морозової.

Книга побачила світ завдячуючи «Програмі підтримки книговидання місцевих авторів та популяризації української книги в м. Рівне на 2016–2020 роки», фінансовій підтримці депутата Рівненської міської ради М. Годи, рівнянки Л. Кльонової та власним коштом автора.

НАДІЯ КОСМІАДІ. МОЄ РІВНЕ

У місті Рівне 28 грудня 1923 року в сім'ї Георгія і Фріди-Бригітти Косміаді народилася дівчинка, якій батьки дали ім'я Надія, бо завжди мали надію жити в любові й гармонії з навколишнім світом.

Художник Георгій Косміаді народився на Кавказі, навчався в Москві, був солдатом царського війська в роки Першої світової війни. У 1915 році, як військовий інженер, він потрапив на Волинь і надалі оселився в Рівному. Тут він знайшов свою духовну розраду в житті й творчості.

Георгій Петрович Косміаді був не лише талановитим художником, який в одному пориві створював неповторні полотна, а й мав особливе обдарування вчителя малювання, викладаючи цей предмет у всіх рівненських гімназіях. Він підтримував найбільш талановитих дітей, створював культурно-мистецькі осередки в місті,

Вгорі: Надія Георгіївна Косміаді
Фото. 2019 р.

Георгій Косміаді.
Рівне. Фото. 1925 р.

організовував виставки, вечори, концерти, опікувався театральним життям Рівного. А поруч з ним зростала його люба донечка Надійка, яку він усюди брав із собою.

Сім'я Косміаді в Рівному не мала власного житла і змушена була його винаймати. Однак це ніколи не обтяжувало родину. В їхньому домі завжди панувала затишна творча атмосфера і гостинність.

Перше їхнє помешкання було в мансардному приміщенні будинку, що знаходився на куті вулиць Галлера і Сенаторської (нині на цьому місці територія Рівненського обласного клінічного лікувально-діагностичного центру імені Віктора Поліщука).

Одна з квартир художника, в якій Косміаді мешкали з 1932 року аж до виїзду з Рівного назавжди, була в будинку № 3 на невеличкій вулиці Круча. У цьому затишному куточку Рівного пройшли найщасливіші роки життя сімейства. Тут велися цікаві розмови між друзями, лунав сміх, відбувалися творчі дискусії за чаюванням навколо самовара, який завжди стояв гарячим на столі. З вікон будинку на Кручі частенько звучала з патефонних платівок

улюблена господарем музика Сергія Рахманінова. Тут можна було почути спів і самого пана Георгія.

Насичене творчістю, добром і любов'ю життя цієї сім'ї змінила нова більшовицька влада, яка прийшла сюди у вересні 1939 року. Пан Георгій втратив улюблену роботу вчителя малювання. Вимушено покидали Рівне його друзі, багато з яких зазнали переслідувань, а деякі були силоміць вивезені до Сибіру. Чекати добра від советів не могла і сім'я художника. Георгій Петрович розумів, що «компетентні» органи — обізнані в його минулому. Служба в царському війську та самовільне залишення червоної армії, куди його разом із багатьма чоловіками з Рівного силоміць забрали більшовики в 1921 році, для нової влади були достатніми причинами для арешту.

16 листопада 1939 року між урядами СРСР і Німеччини була підписана угода «Про евакуацію українського і білоруського населення з території колишньої Польщі, яка відійшла в зону державних інтересів Німеччини, і німецького населення з території колишньої Польщі, яка відійшла в зону державних інтересів Союзу РСР». Косміаді вирішили виїжджати до Німеччини.

Сім'я Георгія Косміаді в 1940 році опинилася на історичній батьківщині його дружини Бригітти й оселилася в м. Гамбург. Їм сповна дісталось випробовувань лихоліттям Другої світової війни і тяжкими повоєнними роками виживання. Голові

Г. Косміаді. «Будинок на вул. Круча».
Рівне. 1933 р.

сім'ї вчительської посади в школі годі було й чекати. Розрадою була лише його повсякденна ненаситна жага до творчості, вірна дружина, донька Надія і син Володимир, який уже став себе називати Вальдемаром.

Проживши двадцять сім років у Гамбурзі, Георгій Петрович там і завершив свій земний шлях у 1967 році.

Запалений батьком промінчик життєлюбства підхопила його донька Надія і впевнено пішла з ним по життю, не забуваючи про свої волинські витоки.

У Німеччині Надія Косміаді здобула освіту, влаштувалася на пристойну роботу фінансистом. Замолоду вийшла заміж. Овдовіла у двадцять один рік, залишившись з маленьким сином на руках. Тричі

Г. Косміаді «Наш дім».
Рівне. 1939 р.

жінка зводила власні будинки. Робота приносила статок на прожиття, а буденність скрашувала захопленням танцями й альпінізмом. Шукаючи свій острів щастя, вона придбала будинок у горах Італії. Із своїм коханим (уже третім) чоловіком Гербертом знайшла те місце, де можна було вдосталь насолоджуватися красою гір, які вона так любить, і озера, яке зовсім поруч виблискувало блакиттю. Нарешті вона здобула право на гарний відпочинок і бажаний спокій для втомленої за 90 років душі й тіла.

Упродовж усього життя в Німеччині Надія Георгіївна поверталася в глибини своєї пам'яті на рідну її серцю Волинь. Там оживало її дитинство та юність, де вона була безтурботно щаслива, де всі, хто був поруч з нею, були прості й справжні, де всі були живі...

У 1992 році, після п'ятдесяти двох років розлуки, Надія Косміаді вперше приїхала до Рівного. У душі все тремтіло від того жаданого за довгі роки побачення. Вона їхала вулицями вже для неї незнайомого міста і спершу не впізнавала його. Лиш де-не-де виринали старі будинки, які зберегли свою первозданність. Перше, куди зайшла, був Свято-Воскресенський собор у центрі. Сюди Надія маленькою приходила з мамою, запалювала свічки й уважно розглядала лики святих, які дивилися на неї зі стін храму. Мама, хоч і була лютеранкою, дітей охрестила в православній вірі.

З тої першої зустрічі з містом свого дитинства вона вже не покидала його ні в думках, ні у своїх діях. Час плинув неймовірно швидко і Надія Георгіївна намагалася якнайбільше передати до Рівного батьківського творчого спадку. Перший дарунок — велика колекція з сотень малюнків учнів Георгія Косміаді, книг і журналів надійшли в Рівненський краєзнавчий музей у 1992 році, а згодом колекція від дарувальниці зросла на десятки батькових картин.

Їй хотілося, щоб пам'ять про батька-художника жила в Рівненській українській гімназії — туди була подарована частина його картин і особистих речей.

Усе частішими стали відвідини Рівного дочкою художника. На неї тут чекали нові зустрічі та цікаві знайомства. Місто відповідало цій неймовірно чарівній, енергійній у добрих справах пані взаємною симпатією і любов'ю. Словом і ділом рівнянка з Німеччини показувала приклад відданості місту свого дитинства й пам'яті свого батька, який у міжвоєнний період зробив багато доброго та світлого для Рівного. Роз'їхалися по світах його колишні рівненські учні. Кожен з них залишив у своєму серці часточку волинського краю і дороговказ до світу прекрасного від свого улюбленого вчителя.

Донька повернула ім'я свого батька з забуття в сучасне Рівне. У свої поважні дев'яносто три роки, поховавши свого коханого чоловіка і супутника життя впродовж п'ятдесяти років Герберта в Гамбурзі, вона продала свій розкішний будинок в Італії та переїхала до України.

У Рівному пані Надія придбала квартиру на вул. Драгоманова саме там, де колись була їхня рідна вуличка Круча. Надія Георгіївна створила Арт-ательє Георгія Косміаді, перевізши сюди не лише колекцію живопису батька, а й тисячі предметів, які роками жили в їхньому домі. Вона повернула до Рівного духовний світ художника, атмосферу добра і любові. Тут оселилася гармонія, що об'єднує

високе мистецтво і просту людину, яка заходить у цей гостинний закуток. Цю оселю нині відвідують сотні рівнян і гостей міста, щоб не лише побачити творчий спадок митця, а найбільше послухати пані Надію, яка у своїй глибокій пам'яті зберегла неповторні картини з історії Рівного.

Зі спогадів Н. Г. Косміаді:

«За огорожею було болото...»

«Я, коли вперше приїхала до Рівного в 1992 році, звернула увагу на цей будинок на вул. Драгоманова, 32, в якому нині живу. Сфотографувала його і зробила на світлинці напис: «А за огорожею було болото». Ця картинка з мого дитинства запам'яталася мені на все життя. Вулиця Круча, болото, гімназія. А далі — старий князівський палац, який манив своєю таємничістю. Палац, який залишили його господарі, ще служив рівнянам як місце, де відбувалися культурні події. Саме тут мій батько влаштовував вечори «Суму» та «Радості». Тут збиралася місцева молодь на відпочинок. Я була маленькою дівчинкою, коли разом з батьком переступала поріг палацу, але пам'ятаю, що там звучала музика, виблискувала паркетна підлога.

Круча — маленька вулиця, яка починалася від вул. Галлера (тепер вул. 16 Липня — авт.), потім йшла півколом аж до собору. Будинок, в якому ми жили, був перед тим болотом. Ми знімали квартиру, де було дві кімнати, кухня, два ганки (веранди). Будинок мав два входи.

Бригітта Косміаді з донькою Надією.
Рівне. Фото. 1924 р.

Георгій Косміаді з донькою Надією.
Рівне. Фото. 1925 р.

Бригітта Косміаді.
Рівне. Фото. 1925 р.

Надя Косміаді.
Рівне. Фото. 1925 р.

Як ми потрапили до Рівного? Спочатку опинився тут мій батько. Це було в роки Першої світової війни. Як інженер-будівельник він виконував різні завдання царського війська. Батько говорив, що йому доводилося будувати все — «від маленького клозету до лікарні і мосту». З 1915 року батько залишився жити в цьому місті. Мама потім приїхала до нього, взявши з собою капелюшок у картонній коробці. Цю коробку я бережу досі. Мама думала, що затримається тут на декілька тижнів, а залишилася до 1940 року. У батька ж тоді була можливість їхати в Німеччину чи Францію, та він уже прикипів до Рівного. Хоча моя мама була німкенею за походженням, але вже три покоління її родини мешкали в Росії. Після більшовицького перевороту частина родини виїхала до Німеччини і поселилися в Гамбурзі й Берліні.

Мої батьки починали жити в Рівному з нуля. Мама розмовляла німецькою, адже у них ще вдома, в Москві, за столом було прийнято розмовляти рідною мовою. Бабця по мамі, яка була гугенотка, розмовляла французькою. В родині брата мого діда прийнято було розмовляти російською. Ось така у нас була «мовна територія» спілкування. З батьком я розмовляла лише російською. Я й досі говорю «по-рівненськи». Завжди жартую: «Вибачте, що я не так добре розмовляю українською, не так добре російською. Я буду говорити по-рівненськи!»

З розповідей батька і його оточення знаю, якими нелегкими були на Волині 1917–1921 роки, коли грабували місцеве населення. Люди з села нам розповідали, що вони змушені були поїти курей горілкою, щоб ті спали і не видавали себе, коли налітали грабіжники. Коней ховали в лісах. Батько в очікуванні, що його можуть схопити, вже готовий був звідси виїхати і почав збирати відповідні документи. У 1921 році його з 52-ма чоловіками з Рівного, які мали професії аптекарів, вчителів, інженерів, силою забрали до червоної армії. Батькові разом з вчителем Рівненської української гімназії вдалося з того війська втекти. Коли ж вони повернулися до Рівного, кордон між більшовицькою Росією і Польщею заклався. Тоді багато людей, які втікали від більшовиків, опинилися в Рівному.

Пам'ятаю, що на вулиці Галлера були конюшні. Будинок, в якому я зараз живу (вул. Драгоманова, 32 — авт.),

Посвідчення про
посаду штатного
вчителя, видане
Георгію Косміаді.
Рівне. 1923 р.

Паспорт Бригитти Косміаді виданий республікою Грузія.
1921 р.

Маленька танцівниця Надя.

Рівне. Фото. 1930 р.

Надя Косміаді біля палацу Любомирських. Рівне. Фото. 1930 р.

був побудований у 1901 році, це мала бути перша жіноча російська гімназія. Очевидно, в тодішньої місцевої влади не вистачило грошей і гімназія сюди не потрапила.

Якщо згадати Рівне мого дитинства, то це було маленьке місто. На заході воно закінчувалося там, де пивзавод, а далі вже були військові казарми. На сході межею був Грабник. Там, де Успенська церква, були поля і людські городи. Лише 20 відсотків будинків були з електричним освітленням, інші користувалися газовими лампами, а грубки топили дровами. Воду нам привозили у великих бочках на підводах і всі носили її у відрах на коромислах. Митися ми ходили в лазню, яка була там, де зараз ринок. Автобусів не було. «Таксисти» були лише з кіньми. На ціле місто було шістнадцять автомобілів. Більшість магазинів знаходилися на головній вулиці. Був базар і туди щодень люди з села приносили на продаж продукти.

Диплом визнання, вручений Георгію Косміаді.
Рівне. 1930 р.

Надя Косміаді.
Рівне. Фото. 1928 р.

Надя Косміаді біля руїн палацу Любомирських.
Рівне. Фото. 1930 р.

У парку Любомирського восени влаштовували «Торги Волинські». Там були побудовані різні павільйони, збудували великий міст. На «Торгах» люди не лише могли щось купити, а й гарно повеселитися.

Головна вулиця колись була значно вужчою, там могли розминутися лише два вози. Обабіч вулиць були вузькі тротуари. У нас тоді була така мода, що однією стороною вулиці прогулювалися дівчата, а протилежною — хлопці. Дівчата

Бригітта Косміаді з донькою Надією на святі народного волинського вбрання.
Хутір Гамарня. Фото. 1930 р.

Сім'я Косміаді. Хутір Гамарня. Фото. 1929 р.

Надія Косміаді з мамою під час Пасхального свята.
Рівне. Фото. 1931 р.

ходили стороною, де розміщувався собор. Ми шпацирували від костелу до Грабника і назад.

Я пам'ятаю палац Любомирських. Там було дуже красиво. Ходили ми туди з батьком, який щось там вирішував з організацією концертів і вечорів, а мені давали смакувати гарячий шоколад. Раніше замок був на озері. За моєї пам'яті з того озера вже було велике болото. Навесні вода доходила до Замкової вулиці і аж до східців гімназії. Кожен рік там декілька чоловік топилися. Пам'ятаю пожежу, яка охопила палац. Пожежа дуже пошкодила цю споруду. Однак біля його мурів завжди збиралася молодь на відпочинок. Там був стадіон, де грали у футбол. Приїжджав цирк. Згодом насипали пагорб біля замку і в кінці вулиці, то вода з весняних паводків уже в місто не йшла.

У річці Усті ми чомусь не купалися, полюбляли озеро в Басів-Куті. Пам'ятаю, як на річці неподалік палацу святили воду. Із собору йшла велика процесія з хором і хоруговми. Ми теж брали свячену воду.

Бригітта з новонародженим сином Володею і донькою Надією в пологовому будинку.
Рівне. Фото. 1931 р.

Надя і Володя Косміаді на вул. Круча.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Надя і Володя Косміаді бавляться у дворі будинку на вул. Круча, 3. Рівне. Фото. 1934 р.

Надія з братом Володимиром.
Фото. 1932 р.

Вистава у грецькому стилі, яку з дітьми влаштував Г. Косміаді на відпочинку на хуторі Гамарня. Фото. 1936 р.

Вистава у грецькому стилі, яку з дітьми влаштував Г. Косміаді на відпочинку на хуторі Гамарня. Фото. 1936 р.

Ходили ми в театр Зафрана, що був на вул. 13 Дивізії (тепер вул. С. Петлюри — авт.). Цей театр не був помпезним, мав залу і ложу. Мама любила дивитися кіно, а батько не визнавав фільми, він у кіно не ходив. Мама ходила зі мною, коли я ще була маленькою. Йшло там багато американських фільмів. Російські фільми сюди не доходили, а польських було мало. Ми завжди сиділи на гальорці, бо великих грошей на кращі місця в нас не було. Американські фільми йшли в перекладі на польську мову. Артисти тут з'явилися більш-менш тоді, коли совети прийшли. Коли німці зайняли Варшаву, багато сюди втекло артистів, були цілі трупи. Більше вони виступали в театрі «Новий світ», який був біля старої пошти. Нову пошту на головній вулиці побудували вже за моєї пам'яті.

Я пам'ятаю ресторан власника Ющука. Ми завжди в цей ресторан ходили «на млинці» у масляну неділю. Коли ж з'являлася молода кропива, там готували спеціальний смачний зелений суп. За косяком були теплиці Ющука, де вирощували квіти. Їх тоді вирощували всього два-три сорти різних кольорів. Коли в батька в березні був день народження, він одержував у подарунок багато квітів у горщиках.

Згадуючи життя в Рівному, з пам'яті виринають лише приємні картини з мого дитинства. Пам'ятаю, як влітку ми відпочивали на Басів-Кутському озері, яке тоді було великим чистим водоймищем. Їздили в Клеваний ліс, де був гарний сосновий ліс. З нами завжди за місто їхали батькові учні. Ми брали з собою грамофон з великою трубою, потім був патефон. Батько без платівок ніколи нікуди не виїжджав. Ми часто бували в Городку, гостювали в барона Штейнгеля, з яким батько приятелював. Там він теж зробив декілька малюнків баронського помістя.

Коли починалися канікули, ми потягом їхали до Решуцька. Там було дуже весело проводити час. Ми ловили рибу та раки й одразу їх смажили. У моїх спогадах завжди живе хутір Гамарня. Тоді говорили: «Їду на дачу», що оз-

начало — «дача місцевими людьми кімнат для відпочинку приїжджих». У господарів Гамарні була молотарка, і мій батько навколо неї водив коня, а я стояла і закидала в машину колоски.

Батько любив фотографуватися і сам багато фотографував. Коли ми були в селі, він проявляв фотографії прямо на сонці, не відкладаючи цей процес на потім, одразу хотів побачити, що в нього вийшло.

Пам'ятаю село Олександрію. Тоді це було єврейське містечко. У центрі був ринок, де купами лежало взуття, полотно, хустки. Навколо того ринку були малесенькі крамнички, в які лише ногою можна було ступити. У них сиділи торговці й чекали на свого покупця. Вранці вибереш собі тканину, підійдеш і скажеш швачці, яке плаття ти хочеш, та йдеш собі відпочивати. Ввечері приходиш — плаття вже готове. Торгували там усім — продуктами, курми, одягом... Можна було все полагодити. Батько любив купувати хустки і з них зшити плаття. А найбільше він любив поспілкуватися з простими людьми.

Пам'ятаю зими мого дитинства. Мороз до -25° — це було нормально. Всюди їздили на санях, де пасажир обкутували в хутро. Сніг лежав до березня. Ми каталися на санчатах, а на лижах — ні, бо, очевидно, купити лижі було для батьків дорого. А ще мали такі сітки, що прив'язувалися до взуття — снігоступи. На Різдво, 6 січня, ми ставили вдома ялинку і прикрашали її іграшками, зробленими власними руками. У місті прикрашена ялинка стояла біля костелу Святого Антонія. На Різдво до нас приходило багато колядників. Це були батькові учні. Вони були з зіркою, яка крутилася, а в її середині горіла свічка.

Я навчалася в польській гімназії. Окрім школи в мене ще було багато вподобань. Я була скаутом і вчилася правилам виживання в різних умовах. Збиралися скаути біля річки, їздили в табори за місто. Я займалася в школі танців, яка була при театрі Зафрана на вул. 13-ї Дивізії (тепер вул. С. Петлюри — авт.). У цій школі ми також ставили дитячі вистави.

Георгій Косміаді з донькою Надією.
Картина Г. Косміаді.

Георгій Косміаді з сином Володимиром.
Рівне. Фото. 1937 р.

Учні Рівненської приватної російської гімназії.
 Фото. 1930-і рр.

Школярка Надія Косміаді.
 Рівне. 1930-і рр.

Надія і Володя Косміаді з мамою.
 Рівне. Фото. 1940 р.

Статки нашої сім'ї не давали змоги розкошувати, але нам вистачало на все необхідне для життя. Батько мав платню 175 злотих з викладання в усіх школах. Та головне — він мав змогу робити те, що любив.

Наша мама була берегинею домашнього вогнища. Вона дуже любила батька і прощала йому будь-які помилки. Батько завжди говорив: «Моя дружина — мій хребет, вона моя скеля, за якою я завжди можу врятуватися». Між батьками було вісім років різниці й кожен з них прожив на цій землі вісімдесят один рік.

Мій батько був не просто художником, який створював картини, а найперше — вчителем для інших. Учити дітей малюванню було його захопленням і натхненням. Батько не малював картини для продажу. Його більше цікавили виставки. Але час від часу змушений був роботи продавати, бо треба було за щось жити. Він не писав портрети, лише міг зобразити себе. У нашому домі завжди були його учні, з якими він спілкувався, пив чай і малював. Троє його улюблених учнів тих часів Симончук, Кисіль і Тершель найчастіше бували в нашому домі. Вони були нам як рідні. Мама жартома запитувала батька: «А твої апостоли сьогодні знову прийдуть?».

На жаль, була втрачена картина з зображенням палацу Любомирських, яку батько написав у 1927 році й подарував голові Рівного. Ця робота була написана олійними фарбами на картоні. На ній був напис: «Куплена городом Ровно. Зал заседаний». Залишилися лише фото. Ми виїхали і де поділася картина, я не знаю.

Війна для нас розпочалася, коли розділили Польщу. Пам'ятаю той день, коли почалося бомбардування. Потім усе стихло, що навіть від тієї тиші якось страшно стало. Я саме була біля переїзду на головній вулиці, коли побачила, як бігли люди і кричали: «Танки йдуть!». Я бачила людей, які їх зустрічали з квітами, а інші закривали вікна. Це було у вересні 1939 року, коли в Рівне прийшли більшовики. По-різному зустріли червоноармійців рівняни. Багато було тих, хто від них почав тікати. Серед таких був і мій батько. Батько розумів, що його минуле, де він був «білим» офіцером, цією владою буде сприйняте вороже.

Рівненські скаути. Н. Косміаді сидить крайня справа.
Фото. 1939 р.

Надія Косміаді серед німецької молоді. Гамбург. Фото.1940-і рр.

Надія Косміаді.
Гамбург. Фото. 1940 р.

Надія Косміаді.
Гамбург. Фото. 1942 р.

Шлюбне фото Надії і Карла. Гамбург. Фото. 9 жовтня 1943 р.

Наречені в бункері під час бомбардування. Гамбург. Фото. 9 жовтня 1943 р.

Надія і Карл.
Гамбург. Фото. 1944 р.

Ми виїжджали з Рівного в січні 1940 року. На станції був потяг, який мав умістити всіх з області, хто хотів виїхати. Нам тоді сказали, що ми одержимо вагон з буржуйкою, там буде тепло. Учні принесли нам мішки з дровами. Однак ми потрапили у вагон, де не було пічки. У нас не було вибору. Їхали зачиненими. Поки доїхали до кордону, в поїзді померло семеро грудних дітей. Наша «подорож» на захід тривала чотири дні.

Коли ми їхали до Німеччини, то не мали права везти з собою багато речей. Батькові не дозволено було брати свої картини. Ми мали взяти лише речі для того, щоб один раз змінити одяг. У батька було багато картин, вони залишалися в людей. Багато його робіт купували поляки.

Перетнувши кордон, ми змушені були чотири місяці перебувати в таборі, де нас перевіряли на лояльність до цієї країни і стан нашого здоров'я. За документами ми мали їхати на територію німецької Польщі, а не в Гамбург, де в нас була родина. Однак мамині рідні допомогли нам поселитися в Гамбурзі. Батько знову став писати картини, а потім ними підбив стелю, щоб не сипалася штукатурка, яка була пошкоджена бомбардуванням.

Виїжджаючи звідси, ми не думали, що це на-
завжди. Для мене той момент здавався звичайною

поїздкою. Потім ми роками жили в надії на повернення, але розуміли, що цього вже не буде. Батько і мама хотіли повернутися, а зробила це за них я одна.

Життя в Німеччині не було солодким, скоріше навпаки. Треба було якось жити і ми йшли вперед. Мені було вісімнадцять років, коли я на танцях познайомилася з льотчиком, який був старшим від мене на дев'ять років. Без танців у моєму житті нічого не відбувалося. Карл був хорошим спортсменом, грав у футбол. Потім були заручини, весілля. Мені було двадцять, коли я вийшла за Карла заміж. А в двадцять один я вже стала вдовою. Його взяли на війну в останній момент. 9 травня 1945 року я народила сина й назвала його Карлом на честь батька. Я ще довго зберігала останній лист чоловіка, надіялася, що він повернеться, і чекала. Лише в 2003 році я одержала відповідь від Червоного Хреста про те, де похований мій перший чоловік. Він був у таборі військовополонених біля Кракова. Їх там було 1021 чоловік, які померли в один день. Це був кінець війни. Я поїхала туди і завезла десять кілограмів землі з Гамбурга.

Залишившись вдовою, я почала працювати як пес. Завжди розраховувала на себе і тому завжди мала свій шматок хліба, ще й могла допомагати іншим. Я тричі будувала власний дім. Свою першу землю в Німеччині я придбала за 80 рейхсмарок. Коли дозволили на цій землі будуватися, я взяла кредит і звела свій перший дім.

Син Карл.
Гамбург. Фото. 1955 р.

Надія Косміаді з сином Карлом в горах.
Швейцарія. Фото. 1956 р.

Надія Косміаді з чоловіком Гербертом. Італія. 2000-і рр.

Найближчою людиною впродовж майже п'ятдесяти років був для мене мій чоловік Герберт, з яким ми теж познайомилися на танцях. Ми прожили з ним всі ці роки у взаєморозумінні й любові. Він у всьому підтримував мене, розумів усі мої бажання, допомагав їх реалізувати.

У Гамбурзі я захопилася альпінізмом, стала ходити в гори. Зазвичай це була Швейцарія і поїздки були доволі дорогими. В Італії та Австрії альпінізм був дешевшим. Якось, провівши досить довгу відпустку в Італії, ми з Гербертом прийняли рішення, що коли станемо старими, то переїдемо сюди жити. Чоловік сказав, що треба мати власний будинок, де б з вікна було видно гори, які я так люблю. Ми побудували будинок в Італії, в горах, і прожили там сорок п'ять щасливих років. Щодо альпінізму, то я востаннє ходила на Ельбрус у 1999 році.

Герберта не стало в 2016 році. Я поховала його в Гамбурзі поруч з могилою свого батька. Сама ж прийняла рішення повернутися в місто мого дитинства. Тепер я знову рівнянка. Зі мною до Рівного повернувся і мій батько в сотнях картин, малюнків, ескізів, фотографій і книг. Я виконала його ненаписаний заповіт і його мрію».

Громада Рівного зробила свої кроки до увічнення пам'яті художника Георгія Косміаді. У 2017 році на вул. 16 Липня неподалік місця, де в міжвоєнний період жила сім'я художника, було встановлено пам'ятник Г. Косміаді авторства рівненського скульптора Миколи Сівака.

У 2012 році започаткована міська мистецька премія імені Георгія Косміаді.

У 2019 році Надія Косміаді присвоєно звання «Почесний громадянин міста Рівного».

Пам'ятник Георгію Косміаді. Рівне. Фото В. Луца. 2017 р.

ГАРНИЙ БУДИНОК НА ВУЛИЦІ ГАРНІЙ

Відвідуючи Дубенське кладовище в поминальну неділю, випадково натрапила на могилу з поруйнованим старим пам'ятником, серед фрагментів якого збереглася цементна плита з написом прізвища — «Боярская». І подумалося: а чи не могила це Зої Олександрівни Боярської, дружини міського голови Рівного у 1929–1932 роках Володимира Боярського, який мешкав у досить розкішному за тіми часами будинку на вулиці Гарній? З архівних матеріалів відомо, що саме Зоя Боярська-Касянович значиться замовницею проекту на спорудження будинку. Як знати? Можливо, цей старий будинок і долі його мешканців ще не раз будуть виринати із забуття.

Будинок, який має адресу вул. Гарна, 14, неабияк цікавить любителів старої архітектури та громадян, небайдужих до історії Рівного. Хоча ця кам'яниця

Вгорі: Будинок на вул. Гарній, 14.
Рівне. Фото. 2017 р.

Алла Приступа розповідає про будинок на вул. Гарній. Рівне. Фото. 2013 р.

збереглася до початку XXI століття, але зовнішній і внутрішній стан споруди нині є катастрофічним і дуже мало залишається надії на те, що вона відродиться такою, якою її задумав архітектор і звели будівельники в 1929 році.

За своїм архітектурним стилем 90-літній будинок на вулиці Гарній є досить цікавим. За словами доктора архітектури, професора кафедри архітектури та середовищного дизайну НУВГП Ольги Михайлишин — це дійсно унікальний, як для міста Рівне, будинок. «Будова представляє так званий садибний стиль міжвоєнного періоду (*styl dworowy*), що був інтерпретацією стилю шляхетських палаців XVIII століття», — стверджує О. Михайлишин.

У Державному архіві Рівненської області зберігаються документи на будівництво цієї приватної оселі. Проект на будівництво мурованого житлового дому з мансардою на вул. Пенкній (Рієкне — польською, українською — вул. Гарна) № 14, що належить Зої Боярській-Касянович, був виготовлений у 1926 році архітектором Валерієм

Піатковським, а креслення виконав Є. Клайнбаум.

Зоя Олександрівна Боярська-Касянович купила землю у князя Любомирського в 1926 році. Чоловіком пані Зої був Володимир Боярський — тогочасний міський голова Рівного. Будинок споруджений до 1 січня 1929 року і був власністю Боярських до 1934 року. А далі за документами він уже належав Янові Приступі.

Однією з останніх власниць цього розкішного будинку була донька Івана Приступи — Алла Іванівна Приступа, яка й поділилася своїми спогадами про історію будівлі.

«Мій батько Приступа Іван Степанович народився в 1886 році. Він закінчив педагогічне училище в Холмі й у 1911 році був направлений на роботу до Рівного. Батько був учителем фізики і математики, викладав у жіночому училищі, а моя мама Марфа Сергіївна Смолярчук там навчалася. Мама була на 18 років молодшою від тата. Вона була з місцевих. Її батько працював стрілочником на залізниці. У батьків я була пізня дитина, народжена мамою в 40 років, за декілька днів до визволення Рівного 1944 року.

Батько був дуже високоосвіченою й інтелігентною людиною. Я не пам'ятаю випадку, щоб він хоч самим легеньким слівцем образив маму чи кричав на мене. Батько помер у 1964 році, проживши 78 років. Похований на Дубенському кладовищі. Мама померла у віці майже 85 років».

Щодо придбання цього будинку, то Алла Приступа повідала таке: «Так, тут колись жив рівненський бургомістр. З розповіді мами знаю, що батько спочатку знімав квартиру в будинку бургомистра, жив у підвалі, який тут дуже великий. Чотири роки

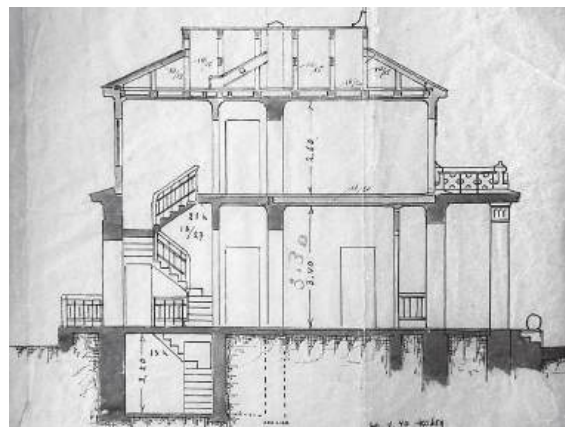
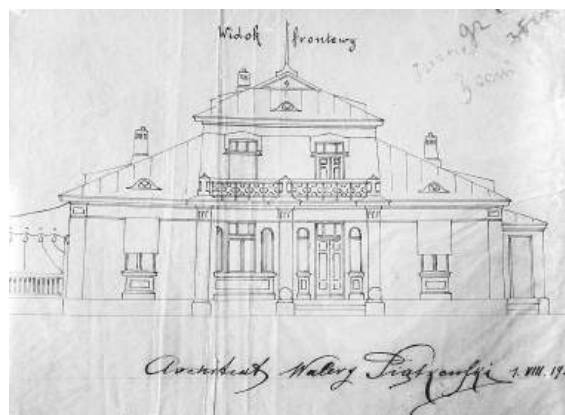
він там жив і збирав кошти на придбання цього будинку. Бургомістр, очевидно, брав грошовий кредит у банку. Моєму батькові вже цей дім продавав не бургомістр, а банк. Батько брав кредит (тоді казали «рату»), щоб виплатити за цей дім.

Кімнати в цьому будинку не особливо великі. Каміна тут не було. Грубки обкладені білими польськими кахлями. На мансардний поверх ведуть дерев'яні сходи. Коли тато купив цей будинок, то там, нагорі, бургомістр зробив дві кімнати для гостей. На вікнах є дерев'яні віконниці, які відкриваються всередину. У будинку практично нічого не перебудовували. Лише мій батько добудував нагорі ще кухню, яку розмістив на палях. Там було лише дві кімнати, а він хотів, щоб це була окрема квартира. Перекриття дерев'яне, тож довелося використати підкріплення палями. У будинку ще з 1920-х років збереглася ванна кімната, стіни якої обкладені чудовими візерунковими білими і червоними кахлями. Ще до війни тут було електричне освітлення і вся проводка вміщена під штукатурку.

Територія садиби була досить велика — 24 сотки. Потім за радянської влади і в нас, і в сусідів значну частину території забрали. У дворі був колодязь, з якого бургомістр брав воду, і я з дитинства пам'ятаю, що був він досить глибокий. Зараз отвір колодязя просто зацементований. У дворі був септик, який мав глибину 8 метрів.

Біля будинку був гарний садок, багато квітів. Залишилися лише старі ялини, які є моїми ровесницями».

Така коротенька розповідь останньої власниці з роду Приступ про будинок, що викликає багато щемливих емоцій, а ще зберігає чимало таємниць за свої 90 років життя. Нині садиба колишнього міського голови Володимира Боярського вже має інших господарів, які облаштовують

Проект будівництва будинку на вул. Гарній, 14.
1926 р. Фонд ДАРО.

Рівне, вул. Гарна, 14.
Фото. 2017 р.

Старий колодязь біля будинку на вул. Гарній, 14. Рівне. Фото. 2017 р.

приватне житло на свій смак. Сучасникам залишається лише споглядати за його руйнацією і мати жевріючу надію, що маленький «шляхетський палацик» не зникне з історичного ареалу Рівного.

А тим часом будинок уже зайняв достойне місце в образотворчому мистецтві. Серед небагатьох старих архітектурних родзинок Рівного, які зобразив на своїх полотнах рівненський художник Олександр Гурістюк, є чудова картина будинку міського голови Боярського, написана з особливим осіннім настроєм величі та смутку одночасно.

Олександр Гурістюк. «Дім бургомистра». Полотно, олія. 2014 р.

ЯКБИ-ТО СТІНИ ГОВОРИЛИ

Старенька похилена дерев'яна хата на вулиці Шевченка ледь тримається за життя. Дерев'яна архаїка в центрі Рівного, колись добротного споруджена на зруб, завжди дивувала рівнян завітаним подвір'ям, вишнями і яблуками; а тих, хто в тій хаті бував, — внутрішнім теплом і затишком. Тепер же вона стоїть пустою. Її вікна, колись святково завішені білими фіранками, забиті глухою зчорнілою фанерою. Тепер тут тінями витають лише спогади про непрості часи життя господарів цієї оселі.

Зберіглася, записана в 2009 році, бесіда з сестрами Тарасевич, які вже відійшли у кращий світ. Спогадами про свою родину поділилася остання господиня цієї хати Марія Олексіївна Тарасевич і її старша сестра Надія Олексіївна Кулій, яка мешкала в сусідньому будинку. В їхній розповіді — спогад не тільки про рідну

Вгорі: Уляна та Олексій Тарасевичі.
Рівне. Фото. Поч. XX ст.

З родинного архіву Тарасевичів.
Фото. Поч. XX ст.

Олексій Тарасевич з дівчинкою.
Рівне. Фото. Поч. XX ст.

хату, а й рідну вулицю та місто, в якому прожило не-
легке життя не одне покоління родини Тарасевичів.

Якщо в хаті дві кімнати, то значить господарі багаті

«Наша хата,— розповіла старша сестра,— була збудована 200 років тому. На жаль, документів про рік її будівництва в нас не збереглося. Я ж пам'ятаю, як наш дід Гордій, уже будучи присмерті, робив духовний заповіт на цю хату моєму батькові. Прийшов батюшка і люди, які це мали засвідчити. А було в прадіда четверо синів — Федько, Роман, Сидор і Гордій. Наш батько Олексій Гордійович народився в 1888 році. Дід Гордій доживав віку з нашою сім'єю і цій хаті й був похований на старому кладовищі на вулиці Литовській.

Наша родина була в ті часи небідна. Хата була побудована на зруб, на дві кімнати і кухню. Було в нас чимале господарство: 12 гектарів землі, багато свиней. До речі, свиней гнали випасати на болото, що було біля старої гімназії (зараз парк «Лебединка» — авт.). А ще в нас було два фаєтони, які батько зареєстрував і заробляв ними, розвозячи людей. За ті фаєтони у 1918 році більшовицька банда мало не закатувала батька і діда. Прийшли до нас і хотіли забрати ті брички і коней. А як же в господарстві без коней? Батько зняв колесо від фаєтона і кинув у річку, яка протікала там, де зараз вулиця Набережна. То вони за таку непокору прив'язали діда до одного боку фаєтона, батька — до другого і потягли вулицею.

Хата наша була завжди вибілена, вся у квітах, садок навколо. Гарними господарями були наші баба Настя з дідом Гордієм.

Вулицю назвали на честь батюшки-бунтаря

«Нелегкою була доля наших рідних,— продовжує пані Надія.— Брат батька, Роман, прийшов хворим із Першої світової війни. Втратив здоров'я, коли воював десь на Шипці, і скоро помер, залишивши доньку сиротою. Тоді в Рівному багато помирало тих, хто з фронту повернувся. У 1932 році помер наш батько. Мені було десять років, середній сестрі Ліді вісім, а меншій Марії лише два роки.

Микола Кулій.

Рівне. Фото. 1930-і рр.

Наша мама Уліта Остапчук (це її дівоче прізвище) до заміжжя теж жила на вулиці Шевченка, неподалік церкви.

Нашу вулицю ми пам'ятаємо за назвами Омелянівська, а поляки називали Вейська (Селянська). Колись казали, що був батюшка Омелян, який підняв людей на бунт, і його вбили. То на честь того батюшки вулицю назвали Омелянівська. А от Григорій Лукашевич, який жив на нашій вулиці коло церкви у будинку № 111, добився, щоб польська влада вулицю нашу назвала іменем Тараса Шевченка. Тоді на кожному будинку була табличка польською мовою з назвою вулиці та прізвищем господаря.

Пан Лукашевич був дуже розумний і добрий чоловік, господар крепкий, мав 20 гектарів землі, бричку. На вулиці Грушевського (тоді казали «Шпанівський шлях»), навпроти школи № 12, була в нього за Польщі велика хата і воловня. На нашій вулиці в одній хаті помирали батьки від сухот і залишилися від них сиротами двоє хлопців, теж хворих. То Лукашевич ними опікувався, влаштував на роботу, допомагав учитися. Один з тих хлопців потім скульптором відомим став десь у Росії. Добрий був до людей Лукашевич, повагу мав від сусідів».

Школа закінчилася на третьому класі

«Ходили ми завжди до Успенської церкви, що на нашій вулиці. Я з тринадцяти років співала у церковному хорі. Пригадую хористів Надію Маркову, Олю Гичкову».

«Добрим словом завжди згадуємо батюшку Михайла Носаля, — додає молодша сестра Марія. — Він і запросив нас, дітей, колядки співати, а потім відібрав до хору. Батюшка трави збирав лікарські, людям допомагав і нас вчив знатися на зіллях».

«На нашій вулиці ближче до нас і до церкви, — знов продовжує згадувати колишнє життя Надія Олексіївна, — переважно жили українці, а туди до базару — євреї. Жили ми дружно і було, що євреї на квартирі в українців жили. Казали, що в нас їм був рай, бо тут було більш пристойне житло, чисте й охайне.

Я вчилася у польській школі на вулиці Шемплінського (тепер вул. Хвильового — авт.). Слово Боже читали у нас священники Носаль і Давидович, до католиків приходив ксьондз, до євреїв — равин. Провчилася я до третього класу, і мама забрала мене зі школи, бо треба було корову пасти. І хоч у мене була дуже хороша молода вчителька, шкодувала мене, і вчилася я добре, мама все одно забрала мене зі школи і більше я не вчилася».

Микола Кулій (сидить крайній справа) серед учнів 2-го класу.
Рівне. Фото. 1934 р.

Сестри Надія і Лідія Тарасевич з подругою (справа).
Рівне. Фото. 1945 р.

Хто найбільше працював, той найбільше постраждав

«На нашій вулиці там, де зараз молоді беруть шлюб, збудував перед війною Олексій Романюк пекарню. Роботящий і тямущий був цей чоловік. Сам навчився цій справі, заробив грошей, купив хороше обладнання і почав пекти дуже смачний хліб. Усі його знали й поважали. А як прийшли совети, то відібрали і пекарню, і хату Романюка та й виселили його сім'ю з двома дітьми геть з міста.

Пережили ми прихід перших советів. Коли почалися арешти, відбирали хати, господарство, то заарештували наших сусідів — родини Качкало, Шведа, двоюрідного брата мого чоловіка Кулія».

Євреї не вірили, що йдуть на смерть

«А вже коли німці сюди прийшли, то саме страшне було — це розстріли євреїв. Осінь, грязь така, сніг зривається, а їх нещасних ведуть у Сосонки розстрілювати. Вони ж думали, що їх десь на Тучин поведуть. Навіть наша сусідка Єва просила нас, щоб ми їй туди коли-не-коли буханку хліба принесли.

Я за німців працювала на трикотажній фабриці, яка була на вулиці 16 Липня, де зараз прокуратура. Робили ми панчохи, майки, светри. Працювало там чоловік двадцять. Начальником був татарин Русов. Ця фабрика працювала і до війни, і після війни — обслуговувала дитячі будинки. Був у Рівному на «цегельні» дитячий будинок, який розбомбили і дітей порозганяли. Потім цю фабрику закрили і перевели в Дубно. На фабриці я працювала п'ять років. Сестра Ліда працювала на яйцебазі на вулиці Замковій.

Біля нас на вулиці Шевченка жила німка, батько якої ще в 1918 році приїхав сюди, тікаючи від советів, і мав тут свій гендель. Німка вийшла заміж за нашого хлопця Пономаренка. Ось вона нас і спасала у війну, якщо потрапляли в погану ситуацію. У той час я боялася вийти за ворота, щоб не схопили і не вивезли до Німеччини.

Менша сестра Марія була у війну ще мала, вдома сиділа, а після війни працювала на фабриці дитячої іграшки, що була на вулиці Мазепи.

Вийшла я заміж у 1946 році за свого троюрідного брата Миколу Кулія. Чоловік мій за Польщі вчився в українській гімназії. Коли розпочалася війна в 1941 році, його мобілізували на фронт, але як уродженця Західної України відправили на шахти Донбасу, в котловани, наповнені водою. Ставилися там до них як до ворогів народу. В тих жахливих умовах він пропрацював майже два роки. Повернувся з війни і став працювати у Рівному водієм.

Так і пройшло наше життя на одній вулиці, де пустила глибоке коріння вся наша родина Тарасевичів, Куліїв, Остапчуків».

Стоїть сиротою одиноко і сумно з темними вікнами-зіницями стара дерев'яна хата. З надією вдивляється в цей багатопверховий бетонний холодний і жорстокий світ. Якби це була людина, а не порожній дім, то, мабуть, її думи можна було б перекласти на мову так: «Ще так хочеться пожити, зігрітись під сонцем чи від грубки, зібрати за щедрим столом родину і сусідів, згадати пережите». Якби ж то стіни могли говорити!

КОЛИСЬ БУЛА ЗОЛОТА, СТАЛА ПИРОГОВА

З кінця 50-х років минулого сторіччя і дотепер невеличка затишна вулиця, що простяглася на лівому березі річки Усті, поруч із залізничною колією, носить ім'я відомого хірурга XIX століття Миколи Пирогова. А старожили нашого міста пам'ятають цю вулицю як Золоту, або, як називали її за Польщі,— Злотну. Старі карти міста засвідчують, що до початку XX століття вона мала назву Золотіївська, а в 1950-х роках — Тимошенка.

На цій вулиці в міжвоєнний період мешкали родини, які хоч і різнилися за національністю, віросповіданням, родом занять і розмірами статків, однак жили мирно і дружно. Їхні діти, в більшості, здобували освіту в початковій школі, яка знаходилася на цій же Золотій вулиці.

Найстрашніші роки вулиця пережила в часи Другої світової війни. Тоді вона стала межею рівненського єврейського гетто і була густо полита слізьми тисяч

Вгорі: Галина Олександрівна Зеленко
Фото. 2019 р.

Єфрем Зеленко.
Рівне. Фото Поч. XX ст.

Василь Зеленко.
Здолбунів. Фото. Поч. XX ст.

Олександр Зеленко.
Фото. Поч. XX ст.

Федір Зеленко.
Рівне. Фото. 1912 р.

Євген Зеленко.
Фото. 1920-і рр.

євреїв — невинних жертв нацистського свавілля, яких окупанти відправляли цією дорогою до місця страти.

Спогадами про минуле вулиці свого дитинства поділилися колишні її мешканці.

Рівнянка Галина Олександрівна Зеленко народилася на вул. Золотій у 1931 році й прожила тут з батьками до 1949 року, поки їхню сім'ю не вивезли на Далекий Схід. Із заслання Зеленки повернулися до Рівного в 1956 році й більше не проживали в рідній домівці за адресою вул. Золота № 16, бо її в них силоміць відібрала радянська влада.

Після закінчення Львівської консерваторії Галина Олександрівна 45 років працювала викладачем Рівненського музичного училища. Окрім усних спогадів, пані Галина зберегла сотні унікальних світлин.

Із розповіді Г. О. Зеленко:

«Наша сім'я жила на вулиці Золотій, яка раніше значилася як провулок Золотіївський. На цій вулиці було декілька будинків, які належали родині Зеленків. Мій дід Єфрем Зеленко, який працював на пошті, мав тут чималий шмат землі, де й побудувалися троє його синів. Усього ж у діда було шестеро синів і одна донька. Наша сім'я ділила будинок із татом сестрою, тіткою Варварою Вержбицькою. За нами, ближче до річки, побудував цегляний двоповерховий будинок дядько Євген Зеленко, який, як і дід, працював на пошті. Ще ближче до колії побудувався дядько Микола Зеленко.

Дядько Микола займався заготівлею м'яса для м'ясокомбінату пана Буйновича, який знаходився у польському місті Лодзь. Мій батько Олександр Зеленко допомагав йому в цій справі. Тато з дядьком Миколою відкрили на нашій вулиці невеличкий магазинчик. З навколишніх сіл їм звозили худобу. Зеленки побудували стайні біля самої залізниці й там у вагони завантажували продукт для відправки на захід. Це був родинний бізнес братів Зеленків.

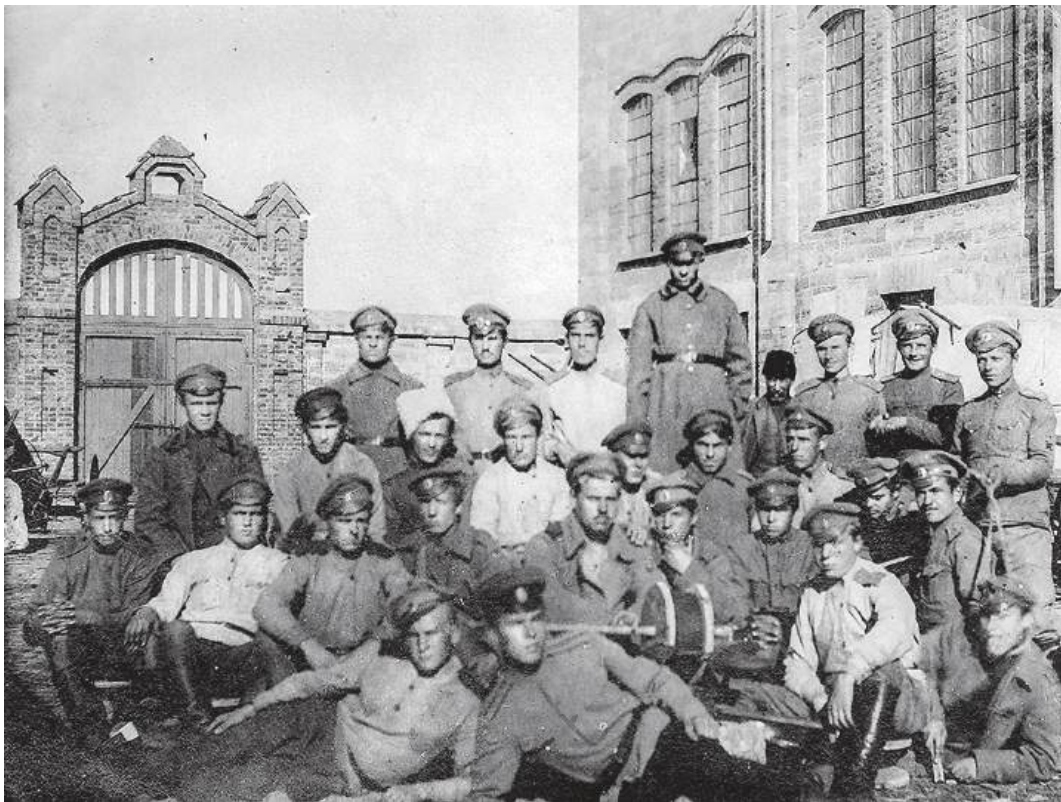
У дядька Миколи було троє дітей — Тетяна, Родіон і Всеволод. Тетяна вчилася у гімназії й померла від травми, яку отримала на уроці фізкультури. Дівчинку поховали на кладовищі «Габник», де нині є багато могил нашої родини. Батьки дуже тяжко переживали втрату доньки і на пам'ять про неї замовили в іконописця образ Святої Тетяни Великомучениці. Образ святої був написаний на стіні на хорах Свято-Воскресеньського собору. Ця ікона й зараз є у храмі. Раніше там був напис, що ікона написана на пам'ять Тетяни Зеленко.

Варвара Зеленко-Вержбицька.
Рівне. Фото. 1920-і рр.

Феофіл Зеленко.
Рівне. Фото. Кінець XIX ст.

Солдати царської армії біля сухарного заводу. Крайній справа Олександр Зеленко.
Рівне. Фото. Поч. XX ст.

Мій батько Олександр Єфремович народився у 1897 році, він був найменшим із братів Зеленків. Батько закінчив Рівненське реальне училище, а потім служив у царському війську в Одесі. З моєю мамою Людмилою Антонівною, яка закінчила Дубенську гімназію, одружився в 1929 році. Батьки обвінчалися у Рівному, в невеличкій церкві, яка належала військовому сухарному заводу, що знаходився біля залізничного вокзалу. Церкву рівняни називали «Сухарувка». Моя мама була «білошвейкою» — дуже гарно шила постіль і білизну, мала елітні замовлення.

Ми з братом Юрком зростали в сім'ї, де панували любов і музика. Вдома мали гітару, мандоліну, балалайку, а на стіні завжди висіла маленька скрипочка. Батько грав на всіх цих інструментах, співав романси. Вдома ми спілкувалися російською мовою, добре знали польську, бабця (по мамі) розмовляла українською. Я з малих літ вчилася грі на фортепіано у вчительки-польки Перитяткової. Не думала тоді, що музика стане моєю основною професією в житті. Уже після війни батько виміняв за пляшку горілки у військових, які поверталися з фронту, маленький акордеон, на якому я навчилася грати на слух і по нотах.

Ольга Жуковська.
Рівне. Фото. Кінець XIX ст.

Варвара Зеленко (справа) з двоюрідними сестрами. Рівне. Фото. 1906 р.

Людмила, Варвара і Олександр Зеленки. Рівне. Фото. 1930-і рр.

Діти Миколи Зеленка - Всеволод, Радіон, Тетяна. Рівне. Фото. 1929 р.

Людмила Зеленко з донькою Галею.
Рівне. Фото. 1936 р.

Олександр Зеленко з донькою Галею.
Рівне. Фото. 1936 р.

Галія Зеленко біля школи на поні.
Рівне. Фото. 1935 р.

Школа на Злотній

У будинку інженера Соболева, що знаходився напроти нас, була польська повсехна школа. Я там вчилася у першому класі. На цьому місці нині стоїть житловий п'ятиповерховий будинок (вул. Пирогова № 9 — авт.). Школа була маленька. Нашою вихователькою була пані Гелена. Ми вчили Закон Божий і в нас уроки починалися з молитви. Зі мною разом вчилися поляки, українці, євреї. Кожної суботи до нас приходили батьושка, ксьондз і рабин. Біля нашої школи, ближче до колії, було «боїсько» — шкільний стадіон.

Сусідами були люди різних національностей

Євреїв багато на нашій вулиці не жило. Пам'ятаю Зальцманів, які мешкали напроти нас у двоповерховому будинку. Вони мали свій магазин. У них було троє дітей. Окрім старшого сина Боруха, якого перед війною забрали в радянське військо, всі Зальцмани загинули під час німецької окупації.

На Золотій наші хати будували десь у 1920-х роках. Пам'ятаю сусідів з вулиці, серед яких пройшло моє дитинство. Поруч з нами жила велика сім'я Корженевських. Дід Антон Корженевський, якого ми звали Фантусем, був дуже набожною людиною. Щосуботи він вставав удосвіта й пішки прямував у Корецький монастир на вечірню службу. У 1939 році совети цю сім'ю вивезли десь у Середню Азію.

Сусід Сірук був хорошим кравцем чоловічого одягу. Були сусіди Маєвські, які мали два будинки (вони у війну були пов'язані з партизанами загону Медведєва). А сам господар Маєвський грав у духовому оркестрі. Другом мого дитинства був сусід Сергій Корнільєв, який згодом став відомим у Рівному адвокатом. Жили тут сім'ї Шурпицьких, Дворчаніних. Пригадую поляка пана Ковальського, який був «комінежем» (сажотрусом, комини чистив), а до костелу завжди йшов у вишуканому одязі, в капелюсі і ми за це над ним жартували. До речі, в нього була медаль «Вертуті Мілітарі» (Військова Добročесність — авт.). У сусідів Гонопків, які жили в самому кінці вулиці, було декілька будинків. Я пам'ятаю стару бабцю Гонопко, а її син Василь і дочка Люба були вивезені разом з нами до Сибіру. Їхній вагон відчепили в Улан-Уде. За Гонопками жив поляк, який вирощував багато квітів і мав квітковий магазин. Жив на нашій вулиці провізор, який працював в аптеці, що була на куті вулиці Замкової.

Нова радянська влада у 1939 році в дядька Миколи Зеленка відібрала все господарство, коней дуже гарних забрали, і він помер від розриву серця. Мій тато пішов працювати бухгалтером у редакцію газети «Червоний прапор». У нашій хаті одразу поселилися військові, бо ж неподалік було військове містечко.

Коли прийшли німецькі окупанти, то почали в цьому районі створювати єврейське гетто. Половину жителів вулиці, що жили на лівій стороні, виселили з їхніх будинків, а наша права сторона залишилася. Якось я побачила, що на нашій вулиці вкручують лампочки. У нас вселився страх — чому це раптом? А це готувалася «варфоломіївська ніч» для євреїв. У ті будинки, звідки виселили людей, стали звозити відібране в євреїв добро. Євреї, які жили напроти нас, зробили такий льох, вхід до якого був з печі. Там жила жінка з дитиною, а її чоловік потайки носив їм туди їсти. Потім усе одно німці їх звідти

Галья Зеленко на вул. Золотій біля свого дому. Фото. 1935 р.

Галья Зеленко.
Рівне. Фото. 1934 р.

Шкільний майданчик на вул. Золотій.

Фото. 1930-і рр.

дістали. Я бачила, які вони були бліді від довгого сидіння у підвалі. Їх вели через наш двір до колії, а там уже стояли вагони. Йшли ті бідні люди вулицею, як на забій.

Шкільний стадіон, що був біля нас, німці загородили і помістили там полонених. Люди ці були дуже виснажені. Жінки з нашої вулиці варили у великих казанах їм суп, але самі нести туди їжу боялися, адже німці могли їх розстріляти. Носили їжу ми, діти, бо німці нас не зачіпали.

В окупацію батько працював у якійсь конторі з ремонту будинків. Я навіть трохи ходила до школи, яка була біля пивзаводу. Цього будинку вже немає. Пам'ятаю, що завучем у тій школі був Цехміструк, а вчителя прізвище було Жук.

Нашу сім'ю заарештували осінню 1949 року і вже новий 1950 рік ми зустрічали на Далекому Сході, куди нас везли цілий місяць. На щастя, нашу сім'ю не розлучили. Нас привезли в Хабаровський край, у селище Решающе. Як видали мені документ «на вечное поселение», я відмовилася його підписувати. Один охоронець підійшов до мене і сказав: «Девушка, ничего в этом мире нет вечного».

Щодня ми з батьком ходили за сім кілометрів на лісопояс, а мама з малим моїм братиком Юрком залишалися в бараці. Спочатку в Сибіру місцеві ставилися до нас погано, бандитами називали, але згодом стало краще відношення. Нас переселили в селище, і я стала працювати в клубі, потім у дитячому садочку. На заслання мене врятувала музика. Пригадую, що ми ставили багато вистав українською мовою. Коли прийшов дозвіл на звільнення, то мене вмовляли там залишитися, та дуже вже тягло додому.

Першокласники польської початкової школи на вул. Золотій.

Рівне. Фото. 1936 р.

Учні біля школи на вул. Золотій.

Рівне. Фото. 1930-і рр.

Біля хати Єфрема Зеленка.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Діти з вул. Золотої - Шуня Зальцман, Сергій Корнільєв, Галя Зеленко, Ніла Корженьовська.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Різдво у Зеленків. Рівне. Фото. 1930-і рр.

Ми повернулися додому в Рівне у 1956 році з довідкою «Реабілітувати з возвратом имущества». Проте в нашій хаті вже мешкали інші люди. Нас прихистила тітка, яка жила в Здолбунові. За втрачене майно виплатили нам копійки, за які житло не можна було купити. Тож за ці гроші батько купив мені піаніно.

Ми повернулися до Рівного, але на рідну вулицю, звідки нас так жорстоко виселили і вивезли в далекі сибірські краї, я довго не могла прийти. Щось дуже болісне зачалося біля серця і стримувало від зустрічі з минулим».

Родина Зеленків на відпочинку у с. Решуцьк.
Фото. 1930-і рр.

Тетяна Зеленко.
Рівне. Фото. 1920-і рр.

Галина Зеленко.
Рівне. Фото. 1947 р.

Галя Зеленко з однокласницями.
Рівне. Фото. 1949 р.

Із розповіді Лідії Олександрівни Шушковської:

«Ми переїхали до Рівного з села Жаврів Гощанського району в 1930 році. Мені було тоді три роки і все моє дитинство до війни пройшло на вулиці Золотій, де ми винаймали квартиру у хазяйки Маєвської. Моя мама працювала касиром у «Російському клубі», який знаходився на головній вулиці напроти собору.

Галина Зеленко на засланні.
Далекий Схід. Фото. 1951 р.

Галина Зеленко в Хабаровському краї
у власноруч вишитій сорочці.
Фото. 1954 р.

Далекий Схід. Сім'я Зеленко. Фото. 1950-і рр.

Виселенці із України у виставі «Наталка Полтавка».
Хабаровський край. Фото. 1950-і рр.

Польське посвідчення Миколи Чечета, працівника адвокатської контори. Рівне. 1938 р.

Сім'я Косміаді в гостях у Миколи Чечета на вул. Золотій. Рівне. Фото. 1934 р.

Я навчалася в Російській гімназії, яка знаходилась на колишній вулиці 13-ї Дивізії (зараз вул. С. Петлюри — авт.).

Коли прийшли совети у 1939 році, хату нашої хазяйки націоналізували, але ми продовжували там жити, сплачуючи гроші вже в комунгосп.

Німецькі окупанти осінню 1941 року стали створювати за нашою вулицею єврейське гетто. Нас з будинку Маєвських виселили. Пам'ятаю, як по Золотій вели євреїв на розстріл. Йшли вони з дітьми, йшли старі й немічні, в руках несли клунки, смиренно так йшли. Це було страшно. Дехто намагався ткнути людям, що вийшли з дому, якісь цінності. Ми нічого в них не брали».

На колишній Золотій жив і відомий у Рівному фінансист і колекціонер Микола Іванович Чечет (1903–1980-і рр.). У міжвоєнний період він працював у Польському кооперативному банку. У Рівненському краєзнавчому музеї зберігається частина предметів його антикварної та мистецької колекції, документи та фото різних періодів життя цієї людини.

Нинішня вулиця Пирогова живе іншими турботами, стрімко змінюючи своє історичне архітектурне обличчя сучасними новобудовами. Все вище піднімаються неприступні огорожі навколо осель. Усе рідше відчиняються хвіртки між сусідськими дворами. Все менше гасають вулицею єдиною компанією сусідські діти. Лише деінде ще можна побачити не оштукатурені стіни старої цегляної кладки, дерев'яні вікна і ганки. Та є у цієї маленької вулиці своя неповторна цікава історія, яка залишиться у спадок для майбутніх мешканців вулиці з прадавньою чудовою назвою Золота.

ВУЛИЦЯ ІМЕНІ СТАРОЇ ПОШТИ

Вулиця Поштова в Рівному є однією з затишних старих вулиць, на якій збереглися декілька цегляних будинків-старожилів, споруджених у першій половині XX ст. Одержавши першу назву «завулок Поштовий» (бо саме тут і знаходилась стара рівненська пошта), вулицю ще декілька разів вимушено перейменовували.

У міжвоєнний період 1921–1939 рр. її називали Новий Світ, саме таку назву мав кінотеатр, який там знаходився. Німецькі окупанти дали їй назву Сальського (В. П. Сальський, 1885–1940 — генерал-хорунжий армії УНР), а згодом Поліційна, бо тут знаходилася поліцейна управа. У період радянської історії це була вулиця, що носила ім'я Олеко Дундича. За незалежної України вулиці знову повернули стару назву Поштова.

Вгорі: Вулиця Поштова.
Фото. 2018 р.

Вулиця Поштова. Рівне. Фото. 1950-і рр.

Поштова, 7. Рівне. Фото. 1960 р.

Будинок Виноградових.
Рівне. Фото. 2016 р.

Марія Виноградова.
Рівне. Фото. Поч. XX ст.

Олександр Виноградов.
Рівне. Фото. Поч. XX ст.

Марія Виноградова.
Рівне. Фото. Поч. XX ст.

Земельні ділянки та найстаріші будови вулиці в більшості належали заможним євреям, серед яких були відомі в Рівному родини Зафранів і Сегалів. Найпристойніші цегляні будинки, які були зведені тут у міжвоєнний період, проектував відомий польський архітектор Гжегож Пресс.

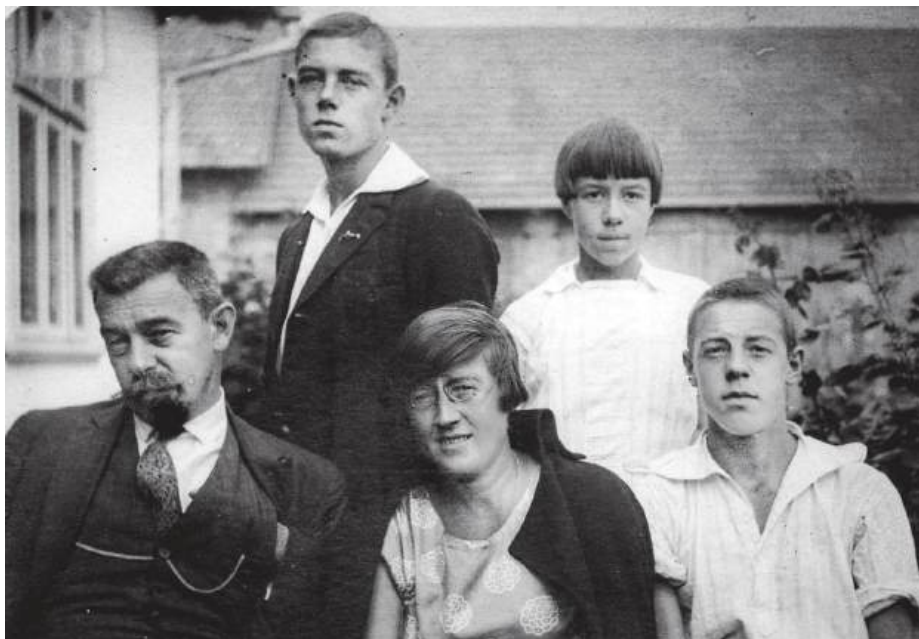
Про Поштову зберігають спогади рівненські старожили, які пам'ятають кіно-театр «Новий Світ», старий театр, клуб «Будівельник», ресторан «Ровенчанка», поліклініку і відомих людей, які мешкали на цій вулиці.

Із розповіді рівнянина Володимира Кулія:

«Мій дядько Васян Кулій, який народився в 1888 році й жив на вулиці Аптекарській (тепер вул. С. Петлюри — авт.), служив на пошті, яка була там, де в радянський час була поліклініка № 2, а тепер магазин «Прем'єр». Це був цегляний двоповерховий будинок, збудований ще за царя. Та пошта проіснувала до 1936 року, коли поляки збудували нову пошту на центральній вулиці, якою ми й досі користуємося. Вулиця тоді називалася Поштовою. У 1930-і роки поруч зі старою поштою була польська поліція. А ще на цій вулиці був кінотеатр «Новий Світ», тоді ж вулицю теж називали Новий Світ. У цьому театрі часто виступали гастролери, які приїжджали до Рівного. Пам'ятаю виступ відомого волинського режисера Миколи Певного, вистави «Невольник», «Дай серцю волю — заведе в неволю». Кінотеатри за Польщі працювали майже цілодобово. Купив квиток — і можеш сидіти до ранку. У кінотеатр «Новий Світ» у 1944 році влучила бомба, яка його зруйнувала».

Сім'я Виноградових.
Рівне. Фото Гальперіна. 1925 р.

Сім'я Виноградових.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Віталій Виноградов.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Юрій Виноградов з дружиною.
Рівне. Фото. 1947 р.

Із розповіді Леоніда Друзенка, дитинство і юність якого пройшла на вул. Поштової:

«Мої батьки зі старшим братом Анатолієм приїхали до Рівного після війни в 1945 році, а я вже народився тут у 1946 році. Наша сім'я жила на вулиці Поштовій у будинку, який раніше належав рівненському лікарю Олександрові Виноградову. Виноградови мали на цій вулиці два будинки, які в них націоналізувала перед війною радянська влада. Часто приходжу на вулицю свого дитинства — і спогади оживають, ніби все було зовсім недавно.

Вулиця наша була завжди затишною, з маленькими будинками, зелена. Сусіди жили дружно, знали одне одного і традиційно збиралися за одним столом у тій

Галина Виноградова.
Рівне. Фото. 1960-і рр.

Юрій Виноградов з дружиною.

Рівне. Фото. 1951 р.

чи іншій родині. Хазяйки зносили хто що мав із харчів і допізна сусіди засиджувалися за розмовами і грою в преферанс.

Жив на нашій вулиці Микола Іванович Паю, який працював директором Рівненського облкниготоргу. Запам'яталася мені його дружина Вікторія Іванівна, яка була чудовою швачкою, а її замовницями були жінки місцевої еліти. Це був типаж жінки-містянки повоєнного часу, яка палила цигарки «Беломор» і чудово грала в преферанс.

Моя мама була «заслуженим майстром» з пирогів і пончиків, а тому мене в дитинстві дражнили «Льончик-пончик». Аромат свіжої випічки з нашого вікна розносився по всій вулиці.

Напроти нашого дому було кафе «Ровенчанка», на той час це був один із кращих ресторанів міста. Відомо, що німці в сорокові роки там облаштували офіцерське казино. У кінці вулиці був перший у Рівному ліксанупр (лікувально-санаторне управління). Стоматологічна поліклініка, яка нині перебудована, за Польщі була приватною лікарнею, де мав практику відомий лікар Меєр Сегал.

У нашому будинку був дуже пристойний великий підвал. Половину його займало, обладнане в кінці 1950-х років, перше в Рівному бомбосховище, вихід з якого був на центральну вулицю. Друга половина — це були підвали мешканців

Вулиця Поштова. Рівне. Фото В. Луца. 2019 р.

Вулиця Поштова, 2. У цьому будинку у 1950-х рр. жила сім'я Кулішів.
Рівне. Фото. 2012 р.

Іван Куліш із правнучкою Тетяною.
Рівне. 1957 р.

будинку. Кожен мав свій закуток без дверей, де сім'я зберігала по три дерев'яні бочки — з квашеними помідорами, огірками і капустою.

Я пам'ятаю старий театр (тепер Регіональний центр «Інваспорт») і перший у ньому концерт надзвичайно популярних тоді в СРСР гумористів Тарапуньки і Штепселя, яких я дивився тут у 1956 році. Після перегляду концертів чи вистав глядачі прямо із зали виходили на вулицю. У літню пору вікна відчиняли і ми, дітлахи, могли дивитися через вікна все, що там відбувалося. Пам'ятаю рівненських акторів — подружжя Кияновських, Володимира Петрухіна.

Жили на нашій вулиці після війни переважно військові офіцери-фронтовики, керівники МВС і КДБ, компартійні керівники. Пам'ятаю полковника Леоніда Єрмакова. Жила на цій вулиці велика сім'я Антонюків. Голова сімейства був начальником Рівненського КДБ і приїжджав додому на службовому автомобілі «ЗІС» (мабуть єдиній такій машині в місті). Один із синів Антонюка — Володимир був відомим рівненським футболістом, а потім працював директором Рівненського стадіону «Авангард».

Жила на нашій вулиці Ніна Василівна Рибаківа.

Ім'я цієї жінки, яка була підполковником медичної служби, судмедекспертом, у повоєнному Рівному було більш відоме, популярне і авторитетне, ніж будь-якого іншого високопосадовця. Можна назвати сотні прикладів її активного втручання у справи захисту людей від беззаконня та свавілля влади, допомоги хворим, вирішення питань житла.

Двір першого двоповерхового будинку зліва від вулиці Соборної місцеві тепер називають «шанхаєм». У часи мого дитинства жив у цьому домі письменник Лаврентій Петрович Кравцов (1903–1984), який працював заступником редактора обласної газети «Червоний прапор», а потім кореспондентом газети «Колгоспне село». Він автор декількох книг, серед яких роман «Волинські Афіни» і краєзнавчі нариси «Свідки народної величі». Пам'ятаю цього поважного, високого на зріст чоловіка, який завжди ходив у зеленому фетровому капелюсі.

Після війни мешкав у цьому домі відомий учитель і поет Іван Хомич Куліш (1873–1963). Він був у 1950-і роки директором Рівненської школи № 5, мав велику повагу від учнів і вчителів, один із перших педагогів області, кому було присвоєне звання «Заслужений вчитель України» (1947). Іван Хомич мав авторитет у місті, в 1950 році його обрали депутатом Верховної Ради УРСР, а жити депутат продовжував у маленькій квартирі без побутових зручностей.

Мій старший брат Анатолій Друзенко став відомим журналістом. Він закінчив з відзнакою стару Рівненську школу № 19, а потім з відзнакою — факультет

Судмедексперт Ніна Рибаківа.
Рівне. Фото. 1940-і рр.

Сім'я Друзенків.

Рівне. Фото. 1950 р.

журналістики Московського університету ім. Ломоносова. Друзенко пройшов складний професійний шлях журналіста-міжнародника і завершив кар'єру заступником головного редактора газети «Известия». Він — автор численних книг, в яких є спогади і про Рівне, і про вулицю Поштову, де зростав».

Із розповіді Майї Іванівни Кашченко, мешканки вул. Поштової:

«17-річною дівчинкою в 1955 році я приїхала до Рівного з Харкова поступати на навчання в медичне училище, яке тоді знаходилося на вулиці Леніна (тепер вул. 16 Липня — авт.). Потім мама поміняла нашу харківську квартиру на квартиру на тодішній вулиці Олеко Дундича і теж переїхала до Рівного.

Ось я і живу тут майже 60 років. Наш будинок колись був власністю лікаря Виноградова. На фасаді будинку зверху написано «1932» — рік його будівництва. Мав цей лікар четверо дітей і будував будинок, щоб кожному була окрема квартира. Коли ж у 1939 році прийшли совєти, то він сам віддав будинок владі, щоб сім'ю не виселили до Сибіру. Виноградови були дуже інтелігентні й скромні люди. Цей лікар похований на кладовищі «Грабник». А поруч з нами в одноповерховому будинку тепер мешкають нащадки цієї сім'ї.

Пам'ятаю сусідів, яких уже давно немає в живих, і тих, хто просто виїхав із Рівного. Жили в нашому домі Друзенки, Ковтуни, Белови. У сусідньому з нами

Діти з вулиці Поштової.
Рівне. Фото. 1956 р.

Сім'я Ковтунів на вул. Поштовій.
Рівне. Фото. 1960-і рр.

Рівненський муздрамтеатр на Поштовій.
Рівне. Фото. 1950-і рр.

Актори Рівненського театру на Поштовій.
Рівне. Фото. 1960-і рр.

будинку жили Страшуки, Давидови, Комлеви, Ша-
рапови, Бикови. Федір Биков був більш як 20 років
начальником міськвідділу міліції. Ми знали, що він
був учасником війни, партизанів, був учасником
параду Перемоги в 1945 році в Москві.

На нашій вулиці був театр. Ми часто туди ходи-
ли, квитки були дешеві — 50 копійок на гальорку,
1 карбованець — партер. Театр був дуже затишний,
крісла з червоною обшивкою, красиві штори. За
театром був невеличкий майданчик, де росли
горіх і дві яблуні. Ми дуже бережно ставилися до
наших дерев, адже своїх садів і грядок не мали.
Якось, ще в 1980-і роки, приїхали робітники зріза-
ти дерева на нашій вулиці. Вже підходять з пилкою
до каштана, що ріс біля клубу будівельників. Тут
ми всі жінки об'єдналися, до природоохоронних ор-
ганів почали дзвонити, в суперечку з робітниками
вступили і врятували наш каштан. От і залишився
він жити на вулиці до сьогодні — розлогий, кра-
сивий такий, старий, як і ми, але дуже гармонійно
врослий у нашу стару Поштову вулицю».

На цій вулиці пройшло дитинство і юність
Олександра Ковтуна, українського дипломата.
Тут починалися його перші пошуки відповідей
на питання, які ставила історія, минулі війни,
революції й перевороти. Історія, краєзнавство,
політологія, дипломатія — це шляхи його професійного сходження. Олександр
Ковтун працював консулом Генерального Консульства України в Ростові-на-Дону,
займався допомогою нашим пораненим хлопцям в АТО, полоненими, дітьми
біженців. Бути ж консулом у Росії під час російської агресії проти України — це
бути на передніх фронтових рубежах.

Ось і покрутилося колесо історії на півоберту в минуле й знову повернуло
в сучасність. Пам'ять вихоплює лише епізоди, прізвища, затерті картинки мину-
лого. Архіви ж зберігають офіційні та датовані папери. Старі фотографії розгуби-
лися на перехрестях років, а ті, що збереглися, є унікальним віддзеркаленням
минулих часів.

Стара вулиця Поштова вже стала «мистецькою кишенькою» в центрі міста,
яка має своє традиційне свято, що відбувається всередині літа, коли християни
відзначаються свято апостолів Петра і Павла.

Свято вулиці Поштової — це дієвий заклик до громади міста дбати про ша-
ноблurve ставлення до архітектурних об'єктів Рівного, які ще вціліли, до нашої
історичної пам'яті.

Актор Ігор Жилінський.

Рівне. Фото. 1960-і рр.

ІСТОРИЧНИЙ ГРАБНИК. ОСТАПОВИЧІ

З Вірою Павлівною Гнатюк ми познайомилися через мережу Інтернет. За віком ми ровесниці, а ще маємо велику цікавість до минушини Рівного, що виринає з розповідей наших батьків, яких вже давно немає з нами. Пані Віра народилася в Підмосков'ї, там закінчила школу, одержала вищу освіту і приїжджала до Рівного, де жила її старша сестра Ядвіга, лише під час літніх канікул. Подальша доля повернула її з мамою в Україну, в місто з глибоким родинним корінням, і все подальше життя вже пов'язане з Рівним.

Розповідаючи про свою родину, Віра Павлівна не раз посилалася на розповіді своєї старшої сестри Ядвіги, якої також уже немає в живих. Розглядаючи фото з сімейного альбому, на старих знімках я впізнала жінку, яка колись була частою гостею в нашому домі. Моя мама називала її Людмилою, вони разом працю-

Вгорі: Олена Гольцева з доньками Ядвігою і Вірою.
Фото. 1955 р.

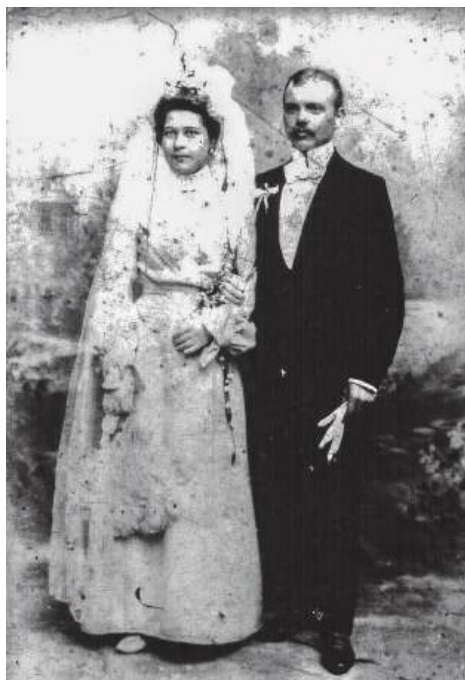
вали на Рівненському льонокомбінаті. Людмила ж, виявляється, і була Ядвігою, старшою сестрою пані Віри. Пам'ятаю, як часто вони з моєю мамою, корінною рівнянкою, говорили про колишнє Рівне, згадуючи польські назви вулиць, імена їхніх спільних знайомих старожилів. Тоді я ще не була захоплена темою історії старого Рівного. А ось воно як виходить! Стежка, яка прокладалася до рівненських родоводів із рідної домівки, пройшла через роки, розгалузилася і знову повернулася до мене з розповіддю надзвичайно щирої інтелігентної Віри Павлівни Гнатюк (Гольцевої).

Маленькими віконцями до історії міста стали розповіді Віри Гнатюк з життя її родини.

Хаймеці

«Мій дід, батько мами, Василь Романович Хаймець (1873–1940), служив у князя Любомирського управляючим господарством. За національністю він був українцем, народився у с. Воскодави (теперішній Гощанський район). Князь досить гарно оплачував роботу діда. Бабця Олександра Тарасівна (1887–1950) у своєму корінні була зі збіднілої польської шляхти Отмянєвських. Це була на той час заможна родина. Її батько тримав у Варшаві невеличку кав'ярню. Василь і Олександра познайомились і одружились у Варшаві в 1902 році. Бабці тоді було лише 17 років, а дідові вже 30. Любомирський подарував дідові Василю на весілля значну суму грошей, за що він придбав у Києві свічну лавку. Дід мав завжди бути там, де князь. Часто, виконуючи вказівки господаря, їздив по його маєтках, щоб керувати роботами чи привезти туди робітників.

Майже всі з шести дітей Хаймеців народилися у Варшаві. У 1903 році народилася перша дочка Софія, яка прожила 82 роки і померла у Варшаві. Цікаво, що в цій сім'ї Олександрями звали трьох — маму, доньку та сина. Дочка Олександра прожила лише 29 років і померла у 1937 році в Рівному. Її жіноча доля була не легкою. Чоловік Олександри за прізвищем Лузанчук був професійним картярем і «спускав» усі сімейні статки. У них було троє дітей і всі померли малолітніми. А сама Олександра померла, будучи вагітною четвертою дитиною. Всі вони поховані на старому кладовищі «Грабник». Син Олександр був професійним кулінаром, жив у Кременці. Роман до війни вчився на ковбасника в Німеччині, але в радянський час про це довелося забути. Моя мама, Олена Василівна Хаймець, народилася в 1914 році у Варшаві, вона була п'ятою дитиною. Наймолодшою була Ніна Хаймець-Соколовська, яка народилася у 1916 році в Києві, а потім усе життя прожила в Рівному.

Шлюбне фото Олександри і Василя Хаймеців. Варшава. Фото. 1902 р.

Олександр Хаймець.
Фото. 1920-і рр.

Олександра Хаймець.
Фото. 1920-і рр.

Олена Хаймець.
Фото. 1920-х рр.

Роман Хаймець.
Фото. 1920-і рр.

Ніна Хаймець-Соколовська.
Фото. 1930-і рр.

Олександра Тарасівна Хаймець. Фото. 1930-і рр.

У 1919 році дід з сім'єю переїхав з Києва (там уже була більшовицька влада) до Рівного. Сім'я оселилася на вул. Волосній (тепер вул. Малий Узвіз — авт.). Мама розповідала, що коли вони їхали з Києва на захід, поїзд розбомбили, їх пограбували, забрали гроші, золото, всі цінності. Так Хаймеці обідніли й уже ніколи не піднялися в статках.

Князь виділив Василю Хаймецю певну суму грошей (хоча вже Любомирські не були дуже багатими) і дід почав будувати невеличкий будиночок на вул. Польній.

Я добре пам'ятаю цю халупку, в якій потім усе своє життя прожила моя тітка Ніна з дочкою Софією. Мама ж там довго не жила, бо вийшла заміж за Остаповича.

Остаповичі

Моя мама закінчила чотири класи і стала наймитувати в панів Рейнертів, які мали в Рівному свій гендель і мешкали десь у районі сучасної вул. Лермонтова. Це були хороші люди, і мама там працювала до 1932 року. До самої війни мама товаришувала з Рейнертами і під час німецької окупації зверталася до них за поміччю, бо треба було рятувати чоловіка від німецького арешту.

Мамі було 18 років, коли вона познайомилася з поляком Тадеушем Остаповичем. Остаповичі жили там, де зараз збудований Свято-Покровський собор. Це був одноповерховий цегляний будинок, в якому було чотири кімнати, а на подвір'ї розміщувалися конюшні. Вацлав Остапович був польським осадником, а його дружина зі збіднілої польської шляхти дому Косецьких. В Остаповичів було троє дітей — Казимир, Вілік і Тадек. Гонорова пані Хелена звичайно хотіла своїм синам невісток багатих, із рідної їй польської крові. А Тадек вибрав українську дівчину і, до безтями закохавшись у неї, пішов усупереч волі матері. Вони одружились у 1933 році. Вінчалися в костелі Святого Антонія (мама прийняла католицтво). Остаповичі на той час вважалися людьми багатими, а Хаймеці — бідними. В Остаповичів було багато землі в Рівному. Їхні ділянки були з трьох сторін кладовища «Габник». На їхній землі збудована і Рівненська обласна лікарня. Ось у таку сім'ю пішла невісткою моя мама. Свекор, пан Вацлав, дуже полюбив мою маму, все життя гарно до неї ставився і вихвалявся перед сусідами, що «Хеленка є найкраща господиня». У 1935 році народилася в них донька Ядвіга-Тереза. Через рік, у 1936-му, померла свекруха Хелена Остапович, її поховали на Дубенському польському кладовищі. Коли сюди прийшли «перші совети» у 1939 році, Остаповичів не зачіпали, а вже після війни половину будинку відібрали.

У роки німецької окупації, в 1942 році, у мами народився хлопчик Юрек, який прожив один рік і помер, як сказав лікар німець, від дизентерії. До хворої дитини покликали цього лікаря, він зробив укол і дитини не стало. Мама все життя звинувачувала себе, що не вберегла Юрека. Через багато років мій сестрі Ядвізі в Польщі розповів її батько, що на судовому процесі над німецькими лікарем-злочинцем випадок із їхньою дитиною засвідчував, що це було заплановане нацистами дітовбивство з використанням

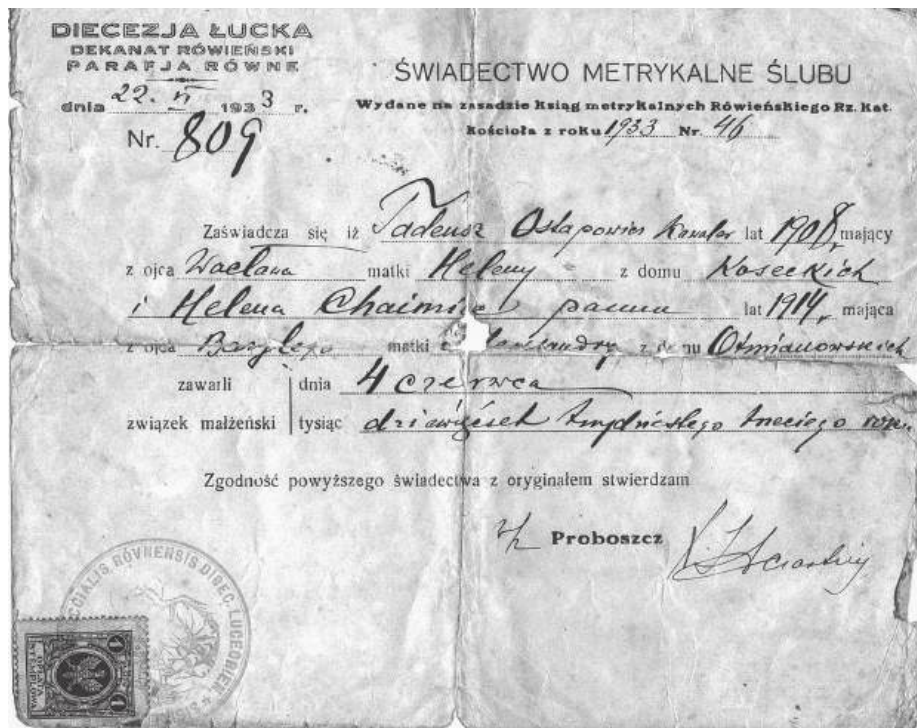

Вацлав Остапович.

Фото. Поч. XX ст.

Хелена Остапович з сином Казіком. Фото. Поч. XX ст.

Шлюбне свідоцтво Тадеуша і Олени Остаповичів. Рівне. 1933 р.

Олена і Тадеуш Остаповичі.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

спеціальної ін'єкції. Пан Тадеуш був свідком на суді й просив передати мамі, щоб вона не картала себе даремно.

За німців Тадеуш змушений був переховуватися, щоб уникнути арешту. Потім йому вдалося потрапити до Війська Польського. Пішов воювати, а мама з донькою і свекром залишилися вдома.

Страшні спогади залишилися в мамі про те, як привозили окупанти на кладовище полонених, серед яких були мертві й живі. Усіх скидали у великі ями в північній частині кладовища, вночі звідти було чути стогін. Він линув із землі... Це був пагорб засипаний ґрунтом. А потім звідти просочувалася людська кров. Там були сотні людських тіл...

Війна стала трагедією для народу, вона розлучала людей. Тадеуш повернувся з війни, і в 1945 році полякам, які тут проживали, було

Дім Остаповичів.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Олена Остапович (справа) з донькою Ядвігою і подругою на вулиці Рівного.
Фото. 1937 р.

Олена Остапович з донькою на вулиці Рівного. Фото. 1930-і рр.

Ядвіга Остапович.
Рівне. Фото. 1939 р.

Олена і Тадеуш Остаповичі з донькою Ядвігою.
Рівне. Фото. 1939 р.

Тадеуш Остапович.
Польща. Фото. 1970-і рр.

запропоновано виїхати в Польщу. Там обіцяли житло, всіляку підтримку, роботу. Мама звідси їхати не хотіла. Тадеуш поїхав зі своїм батьком, а вона з Ядвігою залишилися в Рівному. Потім зустріла мого батька, який був учасником визволення Рівного від німців, і вони створили нову сім'ю. За чоловіком Павлом Гольцевим поїхала мама в Росію. Там, у м. Орехово-Зуєво, в 1954 році я й народилася.

Старша моя сестра Ядзя повернулася до Рівного, закінчила тут школу № 5, училище будівельників № 4, стала працювати на Рівненському льонокомбінаті. Після смерті мого батька ми з мамою теж повернулися в Рівне.

Ми дуже дружні були з сестрою, хоча між нами було 19 років різниці. Ядвіга була надзвичайно цікавою людиною, багато читала, мала щиро добру душу.

Тадеуш Остапович довго жив у Польщі один, тяжко хворів, залишився без двох ніг. Ядвіга через роки знайшла батька і декілька разів їздила до нього в гості».

Сусідами Остаповичів були Самойлови. Микола Самойлов був сторожем кладовища, а його маленька хатина стояла над дорогою. Марія Миколаївна Таргоній, дочка Миколи Самойлова, нині живе в Рівному. Вона була подружкою Ядвіги Остапович і теж поділилася своїми спогадами про цю родину: «Хата, в якій жив мій батько і баба, була побудована десь у 1930-і роки на землі пана Остаповича, який мав 2 гектари землі й безкоштовно віддав Самойловим шмат своєї землі біля кладовища. Він сказав моєму дідові: «Іване, в тебе четверо синів, то я тобі даю шість соток, будуйся тут». Потім переписав їм ту землю.

Я виросла з Ядвігою. Ми з нею були ровесниці, народилися в 1935 році. Її дід був дуже хорошою людиною, завжди називав нас «котюнічки». У них був величезний сад, де росли ранні черешні, різні сорти яблук і груш. Саджанці він випишував із Франції. Я дуже любила лазити по деревах, це для мене було великим задоволенням. Пан Вацлав казав мені: «Котюнічка, зірви мені ті черешні, які ворони поклювали, вони дуже солодкі». Коли я проходжу подвір'ям Свято-Покровського собору, то спогади про своє дитинство линуць у цей сад. Вони пов'язані з добрим паном Вацлавом і моєю найкращою подружкою Ядвігою».

Хаймеці, Остаповичі, Рейнерти... Українці, поляки, євреї...

Таким багатонаціональним було міжвоєнне Рівне. Їхнє співжиття повнилося добрими людськими стосунками, утворенням змішаних шлюбів, взаєморозумінням і добросусідством. У дружбі та приязні одне до одного зростали діти. Кровопротитна війна поруйнувала цей спокійний життєвий простір, понівечивши людські долі.

ІСТОРИЧНИЙ ГРАБНИК. ТРОФИМОВИЧІ

Млинівська — таку назву мала в минулому сучасна вулиця Князя Володимира, що простягається від вул. Соборної і прямує історичним Грабником на північ до вул. Олексинської, а далі продовжується вулицею зі старою назвою Млинівська. Не так уже й багато залишилося на цій вулиці старих будинків, що мають архітектурну привабливість. Хіба що будинок, в якому нині розміщується Рівненський обласний наркологічний диспансер (вул. Князя Володимира, 17).

За матеріалами Державного архіву Рівненської області відомо, що це був житловий будинок, споруджений у 1938 році власником Фаб'яном Борзобагатим, який раніше мешкав на вул. Мидлярній, 35 (тепер — Петра Калнишевського). План будинку вказує на те, що споруда є триповерховою, має дві пивниці, салон,

Впрі: Тамара Георгіївна Коновалюк (Трофимович).
Рівне. Фото. 2014 р.

Василь і Євгенія Новоселецькі.
Новоград-Волинськ. Фото. 1902 р.

їдальню, веранду, кухню, передпокій. Отже, це була доволі пристойна за тими часами будова. Щодо особи власників цього будинку та їхньої подальшої долі відомостей поки що немає.

Розповідь рівнянки Тамари Георгіївни Коновалюк, яка є ровесницею цієї будови й перші дев'ять років свого життя провела на цій вулиці, проживаючи з батьками напроти розкішного будинку, додає інформативності про споруду періоду німецької окупації. Пані Тамара розповіла, що цей особняк уподобав якийсь німецький генерал. Документальні фото з відкритих джерел також засвідчують про перебування в будинку високопоставлених німецьких офіцерських чинів.

Розповідь Тамари Коновалюк про особисте життя своєї родини додає цікавого фактажу до пізнання минулщини Рівного:

«Мій тато Георгій Іванович Трофимович був родом з Волині і мав фах фінансиста. Його батько ще у XIX ст. будував залізниці, в тому числі й на території сучасної Рівненщини.

Рівне, вул. Князя Володимира, 8.
Тут у 1930-і рр. жила сім'я Трофимовичів. Фото. 2018 р.

Школа українських народних танців у Луцьку. В центрі Василь Авраменко. Олександра Новоселецька - 3-я зліва від керівника. Луцьк. Фото. 1923 р.

Олександра Новоселецька.
Луцьк. Фото. 1925 р.

Шлюбне фото Олександри і Георгія Трофимовичів. Луцьк. 1931 р.

Подружжя Трофимовичів на вулицях Рівного.
Фото. 1930-і рр.

Олександра і Георгій Трофимовичі.
Рівне. Фото. 1936 р.

Георгій Трофимович.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Моя мама Олександра Василівна була родом із Житомирщини, вона з родини священників. Мій дід, священник Василь Новоселецький, овдовів у Першу світову війну (бабуся померла від «іспанки», яка тоді косила людей). Залишившись з чотирма дітьми, після приходу до влади більшовиків він зазнав переслідувань і гонінь. Щоб врятувати сім'ю, дід відправив двох старших синів до Києва, а з двома меншими таємно перетнув радянсько-польський кордон і опинився в Кременці. Хату, господарство, все нажите змушений був залишити в с. Сульжин на Хмельниччині, де й похована моя бабуся. У Кременці моя мама закінчила гімназію. Окрім основних дисциплін, там дівчатка досконало вивчали рукоділля. Мама стала прекрасною майстринею шитва і вишивки і це завжди їй допомагало виживати в скрутні часи. Як приклад: усі фото, на яких моя мама одягнена в гарні пальта, сукенки — вона їх шила сама. В Луцьку мама займалася у школі українських національних танців, яку заснував відомий хореограф Василь Авраменко. Мама прожила довгий вік — 96 років. Усе життя вона шила людям, бо треба було заробити якусь копійку. У радянські повоєнні часи шити на замовлення було небезпечно, бо майстрів, що працювали вдома, переслідували і карали. Щоб не потрапити в руки «правосуддя», мама ховала те шиття по каstrулях, у коробках, у підвалі. Страшні були часи. Шила вона дуже акуратно, обробляючи шви вручну, і я змалечку допомагала мамі обметувати петлі й не раз переробляла, коли мама помічала якусь похибку.

Із Кременця дід переїхав до Луцька, досягнув священничого сану митрофорний протоієрей, був законовчителем. У моїй пам'яті він назавжди залишився духовною людиною, який завжди ходив у рясі, бо раніше священники

Трофимовичі.
Рівне. Фото. 1931 р.

не дозволяли собі іншого одягу. Священник — не актор, це місія пастиря, яку вони обирають назавжди.

Мої батьки познайомилися і одружилися в Луцьку. У 1932 році tata направили на роботу в Рівне, він тут працював у Магістраті. Спочатку сім'я жила там, де нині стоїть центральний універмаг, а потім ми стали знімати квартиру на Грабнику, на вул. Млинівській, 8 (зараз це вул. Князя Володимира). Цей будинок і досі стоїть на горбочку, але вже перебудований. Це був дім священника. Будинок мав два входи і ми займали одну половину, де мали дві кімнати й кухню, а на другій половині жив священник з дочкою Ольгою. Після війни того священника вже не стало.

Богдашевські

Поруч з нами жила польська сім'я Богдашевських, у яких було дві донечки Ірена і Крися. Крися була моєю подружкою, це була моя перша дошкільна дружба. Пам'ятаю, як вона захворіла коклюшем і мене до неї не пускали. Я однак бігала до Крисі, щоб від неї заразитися і хворіти разом. Так і сталося, ото вже ми від того раділи!

Коли прийшли у 1939 році совєти, Богдашевських заарештували, діти залишилися з тіткою. Пам'ятаю, як вони потім підводою від'їжджали до Польщі. Зупинилися біля нас і Крися підбігла до мене й подарувала чашечку з блюдцем. Я й досі бережу цю маленьку чашечку як пам'ять про таку ніжну дитячу дружбу з Крисею. Я вже не раз починала пошуки цієї сім'ї, не втрачаю надію і зараз. Бережу фотографію сім'ї Богдашевських».

Рівненська інтелігенція.
Рівне. Фото. 1936 р.

Світський бал.
Рівне. Фото. 1937 р.

Подружжя Трофимовичів.
Рівне. Фото. 1937 р.

Трофимовичі на балу.
Рівне. Фото. 1937 р.

Війна у спогадах Тамари Коновалюк

«Мої найбільш яскраві спогади про Рівне — це період війни, час мого дитинства, що був наповнений незрозумілим дитині страхом. Я пам'ятаю початок війни, перший наліт на Рівне німецьких літаків. Вони летіли так низько, що навіть льотчиків у кабіні було видно. Всі кричать, кличуть своїх дітей. Дуже собаки почали гавкати, кури кудахають, такий переполох вчинився. У нас біля будинку почали сусіди викопувати окоп, щоб сховатися. Ми ховалися у підвалі. Пам'ятаю, як тато завертав мене у кожуха і спускався у підвал.

Через дорогу від нас у красивому 3-поверховому особняку поселився німецький генерал, якого постійно охороняли солдати з автоматами. Я завжди сиділа біля нашого будинку на гірочці й спостерігала за тим, що діється біля генеральського будинку. Я була малою, але знала, що німців треба боятися. Деякі генеральські охоронці були хороші, бо підходили до мене, пригощали цукерками. Бачила, як туди під'їжджав грузовик і привозив поранених, мабуть їх туди на допити водили. Одного разу, очевидно, за наказом генерала, до мене підійшов часовий, взяв за руку і повів у двір того будинку. Вийшла жінка, що там працювала, підвела до мене кошулю і німець мене сфотографував, потім фото принесли нам додому. Так у мене і з'явилося німецьке фото, де я біля генеральського будинку.

У нашій квартирі поселився німецький офіцер, якого звали Бок. Це був світловолосий, з голубими очима й невисокого зросту чоловік. Був він агрономом і, очевидно, мав тут вирішувати земельні питання, бо ж нашу землю окупанти вже

Сім'я Трофимовичів біля будинку на вул. Млинівській.
Рівне. Фото. 1938 р.

Подружжя Трофимовичів.
Рівне. Фото. 1938 р.

бачили своєю. До офіцера-агронома був приставлений охоронець, який весь час ходив під нашими вікнами. Бок був доброю людиною і часто пригощав мене шоколадом, спілкувався з батьками.

Біля нас був зерносклад польських осадників. За німців там працювали військовополонені. Казали, що туди завозять лише офіцерів. Мамині старші брати теж були офіцерами радянської армії, але мама нічого про них не знала. Тож вона варила велику каструлю їжі й носила цим полоненим, думаючи, що так само хтось допоможе її братам. Склад був огорожений, стояв часовий. Щоб передати ту їжу, домовлялася з охоронцем, іноді давала йому за це курку. Сусіди наші теж допомагали цим нещасним, збирали хліб і передавали. Мама завжди мене туди брала з собою. Були серед полонених умільці і мені хтось подарував виготовлений власноруч корабель, який ми потім запускали в плавання у ванні, що була у дворі. Серед полонених був Андрій Большаков, оперний співак із Ленінграда, а народився він у Білорусії. Чомусь полоненим можна було виходити з того приміщення, але обов'язково мали вчасно повернутися. Большаков бував у нас вдома,

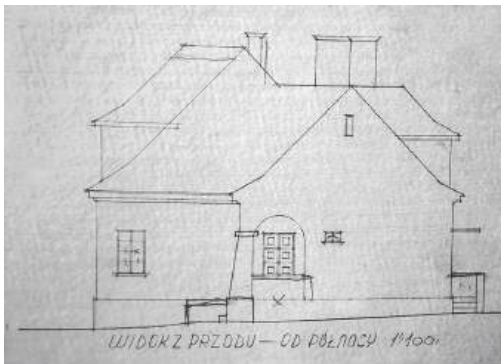

Сім'я Богдашевських.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

спілкувався з татом, співав. Він залишив свою довоєнну адресу і обіцяв нас не забути, якщо виживе. Полонені готувалися до втечі, але їх впіймали і, очевидно, всі вони загинули. Думаю, що на кладовищі Грабник вони й поховані.

Пам'ятаю випадок, коли вночі в наш дім увійшли німці й стали все перевертати, когось чи щось шукали. Це була облава після того, як партизан Кузнецов вчинив замах на німецького генерала. У шафі під білизною лежали фотографії маминих старших братів у радянській військовій формі (вони жили в Києві, проходили службу в радянській армії). Фотографії випали і німці за ці знімки стали забирати з дому маму і тата. Мама плаче, а тато швиденько накинув мені поверх нічної сорочечки шубку і сказав, щоб я бігла до сусіда священника і просилася до них. Батьків вночі забрали, а я стала стукати до батюшки і мене прихистила його дочка, заспокоїла і поклала з собою спати. Батьків забрали у в'язницю, але скоро випустили, бо хтось із охоронців знав нашу родину.

Батько за німців працював директором на цегельному заводі. Щодень за ним приїжджала бричка і відвозила на роботу. Батька дуже поважали працівники. Поки він там був керівником, жодного з його робітників не вивезли до Німеччини. Німці теж до нього ставилися з повагою, бо він був фахівцем. На цегельні одна топка не працювала і тато там зробив схованку для єврейки з маленькою дівчинкою. Всі працівники про це знали, і все ж хтось видав її німцям. Коли німці прийшли і забрали цю нещасну, вона кричала: «Позовите Трофимовича!», бо надіялася, що тато її врятує. Німець став стріляти в повітря, щоб усі замовкли. Це

З плану будинку на вул. Млинівській, 17.
За матеріалами ДАРО. 1930-і рр.

Вул. Кн. Володимира, 17. Рівненський обласний наркодиспансер. Рівне. Фото. 2018 р.

Тамара Трофимович у дворі будинку по вул. Млинівській, 17.
Рівне. Фото. 1942 р.

страшна трагедія. Тато завжди згадував очі тієї жінки й дівчинки, сповнені страху і відчаю.

Коли німці залишали Рівне, то прислали за татом бричку, щоб він із сім'єю їхав разом з ними на захід. Тато ж нікуди їхати не збирався. Поруч з нами жила жінка, яку чомусь звали «пані млада». У неї на другому поверсі була шафа, за якою були потаємні двері та комірчина. От там сховався мій тато і з ним ще двоє чоловіків, там вони перечекали, поки німці пішли.

У Рівному після війни я пішла на навчання у школу № 5, яка тоді розміщувалася в приміщенні сучасної школи № 15, що на вул. Пушкіна. А потім ми переїхали у Луцьк.

Дитяча пам'ять назавжди зберегла обриси середовища, в якому жила дівчинкою. Пам'ятаю наших сусідів Полунців, що жили в будинку на вулиці Млинівській, 25, у дворі яких я часто бавилася. А висока струнка ялинка, що й зараз росте біля їхнього дому — це ялинка з мого дитинства.

Наша сім'я входила у коло місцевої рівненської інтелігенції. Батьки товаришували з родиною лікаря Виноградова, що жив на вул. Новий Світ (тепер вул. Поштова), місцевими художниками. Хоч наша сім'я за Польщі не мала свого житла і ми знімали чужі кутки, статків вистачало для досить безбідного життя. Мама завжди гарно одягалася, мала прикраси, батьки бували на балах, дорогі речі часто купували на «Волинських торгах», де свого часу тато працював бухгалтером.

Ким я стала? Я — фізик-математик, викладала у Луцькому медичному училищі, а потім у Рівненському «воднику». Мій чоловік був теж викладачем, кандидат технічних наук, був завідувачем кафедри опору матеріалів у «водному інституті». У нас три сини, маю четверо онуків».

Зерновий склад на вул. Млинівській.
Рівне. Фото із відкритих джерел. 1930-і рр.

Спогади чіпляються за роки, за пам'ятні події, за імена близьких і просто знайомих людей. У тих спогадах оживає відоме лише їй Рівне, яким пані Тамара ділиться з нами, щоб зберегти для сучасників цей клптик нашої усної історії.

ІСТОРИЧНИЙ ГРАБНИК. САМОЙЛОВИ

Є в Рівному люди, яких краєзнавці жартома називають «ходячими енциклопедіями міста». Такою є поважна рівнянка Марія Миколаївна Таргоній. Усе життя вона віддала школі, мандруючи з дітьми країною «Географія», щоразу приносячи в клас цікаві новинки. Черпала вона їх із книг та журналів, бо завжди мала неймовірне бажання знати щонайбільше.

Пані Марія — справжня берегиня історії своєї родини, в якій сплелися корені маминого і батькового родоводів. У спогадах жінки живе історичний Грабник, де пройшло її дитинство. Тут сусіди були як рідня, горе і радість ділили навпіл.

Марія Миколаївна ділиться спогадами про родину свого батька Миколи Самойлова, який був сторожем старовинного кладовища «Грабник» і мешкав у будиночку, що межував із цвинтарем. Потім була війна, німецька окупація, і цвинтарний

Ганна і Микола Самойлови з Марією.
Рівне. Фото. 1937 р.

сторож стежив за пересуванням німецьких військ, тримаючи зв'язок із рівненським підпіллям, яке виконувало вказівки чекістського загону полковника Дмитра Медведєва. Ризикуючи власним життям і життям своїх рідних, Самойлов допомагав військовополоненим. Його разом з Марією Жарською, Іваном Луцем, Миколою Поцелуєвим і Федором Шкурко, як засвідчує меморіальна дошка, встановлена на фасаді будинку № 57 на вул. Соборній, 4 січня 1944 року окупанти стратили в центрі міста на встановленій тут шибениці.

Розповідає Марія Таргоній (Самойлова)

«Мій дід Іван Назарович і баба Ганна Семенівна Самойлови повінчалися у 1909 році у рівненському Свято-Воскресенському соборі та поселилися поруч зі старим кладовищем «Грабник». Діда я не пам'ятаю, бо він помер у 1926 році й похований на кладовищі «Грабник». Баба Ганна залишилася з чотирма синами — Миколою, Степаном, Олександром і Григорієм. Була в неї ще дочка Варвара, але вона померла малою. Родом Самойлови із с. Томахів (теперішній Гощанський район). Щоправда, їх прізвище раніше було Самойлюки або Самолюки, а вже за царя їх зробили на російський манер Самойловими. А баба родом із с. Білогородка, що на Дубенщині. Там були чеські поселення.

Для мене моя бабця була особливою людиною. У неї «антена» була завжди вгору, завжди відчувала, що з її дітьми щось може трапитися, і тоді місця собі не знаходила. Була вона людиною набожною і дуже доброю. От лише почує дзвони в соборі, то одразу всяку роботу кидає, мене за руку і йдемо на службу. Дзвін лунав із дзвіниці, яку совети розібрали у 1950-і роки. Церковний дзвін — це надзвичайна мобілізуюча сила.

Із Свято-Воскресенським собором наша родина була тісно пов'язана. Там співали в церковному хорі батькові брати — Степан, Олександр і Григорій. Потім дядьки служили у Свято-Покровській церкві с. Золотіїв. Баба теж співала в хорі. Поховали бабцю в 1957 році на «Грабнику».

Микола Самойлов

Старшим сином Івана Самойлова був мій батько Микола, який народився у 1910 році. Навчався він у російській приватній гімназії. Зростав Микола без батька, а мати була дуже хворою. От йому й доводилося за все братися, всією сім'єю керувати. Сусіди згадували, які в батька були золоті руки, все вмів робити. Жили Самойлови над дорогою біля кладовища Грабник. Батько там побудував хатину на землі багатого сусіда поляка Вацлава Остаповича, який безкоштовно віддав Самойловим свої шість соток землі. Поруч була ще царська хата, вона й була сторожкою кладовища.

Брати Самойлови.
Рівне. Фото. 1935 р.

Микола Самойлов.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

**Григорій Самойлов
(в центрі) з друзями.**
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Олександр Самойлов.
Рівне. Фото. 1947 р.

Моя мама, Уляна Вошук, за національністю білоруска, родом з Брестської області з с. Щерчово. Вже в роки Першої світової війни вона залишилася круглою сиротою. Старша сестра забрала мою 12-річну маму і хотіла втікати далі з Білорусії від війни. Коли переходили міст, його підірвали і мама не змогла перейти. Так вони розлучилися. Тяжке було життя сироти. Пасла людям худобу, простудилася і все життя мала хворі бронхи. Потім мама опинилася в Ковелі, а через якийсь час у Рівному. Тут і вийшла заміж за Миколу Самойлова. Мама потрапила у велику сім'ю, де не так просто було стати господинею. У них народилася перша донька Софія, яка прожила лише рік і померла. Її поховали на Грабнику, поруч з могилою діда. У 1935 році народилася я.

У 1939 році совєти нас вигнали з тієї хати, обґрунтувавши це рішення тим, що нібито це була церковна земля і ми не мали права там жити. Деякий час ми жили на квартирі в Морозовських, які мешкали в районі сучасного автовокзалу.

Стосунки в сім'ї моїх батьків не склалися і вони перед війною розлучилися. Ми з мамою стали жити на вул. Литовській, але я постійно приходила до баби і батька на Грабник.

Я горджуся своєю мамою, її характером. Десь у 1950-х роках вона поїхала в своє рідне село до Білорусії й там взяла метричну випуску з церковної книги про своє народження, де було вказано, що вона білоруска. Щасливою повернулася до Рівного. Пішла у паспортний стіл і зробила виправлення у своїх документах, що вона білоруска, а не росіянка, як її записали тут. І сказала: «От тепер я можу помирати такою, як я народилася».

Батька в 1941 році мобілізували в армію. Ще й тижня з початку війни не пройшло, як їх дивізію повністю розбили під Луцьком і від неї залишилися лише командир і два солдати. Одним із них і був мій тато. Командир сказав хлопцям, що він буде пробиватися на схід, а вони щоб йшли у Рівне. Зі слів баби знаю, що

Олександр і Степан Самойлови.
Рівне. Фото. 1937 р.

Уляна Самойлова з донькою Марією.
Рівне. Фото. 1936 р.

коли батько повернувся додому, то до нього прийшли якісь люди й сказали, щоб він спостерігав за німцями, які проїжджатимуть шляхом, бо хата стояла над дорогою. Коли ж розвалювали ту хату, то у ганочку я знайшла записку, написану рукою батька, в якій значилося скільки танків, скільки техніки пройшло. Шкодную, що тоді я ту записку викинула. Коли німці почали в Рівному арештовувати людей, то підпільники запропонували батькові йти в ліс. Він відмовився, сказавши, що в нього тут сім'я і вона може постраждати. От його і схопили. Вже після війни, десь у 1957 році, до моєї баби приїжджали люди з Москви, щоб вона показала місце, де зберігався архів батька. А зберігався він під чавунним надгробком на могилі, яка знаходиться біля Свято-Стефанівської церкви. Про діяльність і смерть мого батька було довго не відомо. Лише коли вийшла книга Д. Медведєва «Це було під Ровно» у 1948 році, то там була згадка про Миколу Самойлова. Ми з бабою написали Медведєву лист у Москву і одержали відповідь. У 1959 році зі мною зустрівся Терентій Новак (керівник рівненського підпілля — авт.), розпитував про бабцю Ганну, яка померла в 1957 році. Він жалкував, що не міг раніше тут бути і допомогти нам як сім'ї загиблого товариша. До 1961 року ні я, ні баба за загиблого батька пенсії не отримували. А в 1961 році бабі визначили пенсію 18 рублів, а мені дали 24 рублі.

Короткі розповіді про життя і трагічну загибель Миколи Самойлова в радянський час знаходимо у «партизанських літописців» Д. Медведєва, Т. Новака, М. Струтинського, журналіста Т. Васіна. Окрім розвідницької інформації про пересування німців київською трасою, Самойлов допомагав військовополоненим, яких переховував

Марійка Самойлова.
Рівне. Фото. 1936 р.

Марія Самойлова.
Фото. 1952 р.

на кладовищі, а потім допомагав їм втікати в ліс до партизанів. У 1943 році німці арештували Миколу Самойлова, кинули у в'язницю, допитували. Була заарештована і його хвора мати Ганна Семенівна. За зв'язок з партизанами був розстріляний його молодший брат — 20-річний Григорій Самойлов.

У фондах Рівненського краєзнавчого музею зберігається характеристика, написана на Миколу Самойлова Т.Ф. Новаком, де зазначається, що він «...состоял в подпольной организации с июня 1942 г. до января 1944 г. Еще до связи с подпольной организацией работал сторожем на кладбище Грабник в г. Ровно, имел связь с группой военнопленных, так называемой бригадой «могильщиков», хоронивших своих товарищей, умиравших в лагере военнопленных. Н.И. Самойлов организовывал побеги военнопленных из лагеря и направлял их в безопасные села. Он оказывал содействие побегу нескольких десятков военнопленных, в том числе тов. Соловьеву в январе 1942 года. Когда т. Соловьев связался с ровенской подпольной организацией, он привлёк к работе и т. Самойлова. Н. Самойлов жил у стратегического асфальтового шоссе Ровно-Киев у входа на кладбище и имел большие связи в городе. В связи с этим тов. Самойлов был введен в группу разведки, где он давал очень ценные разведывательные материалы о движении воинских частей по шоссе Ровно-Киев, данные по немецким учреждениям гор. Ровно. На кладбище у тов. Самойлова был сборный пункт людей, отправляемых в отряд. Здесь перепрыгивались подпольные работники, которым нельзя было показываться в городе. Кроме этого тов. Самойлов являлся заведующим архивом организации. У него на кладбище была зарыта бутылка, куда прятались архивные материалы организации.

Етот исключительно преданный советской родине патриот был схвачен гестапо сразу после ареста товарищей Луць и Шкурко и вместе с ними публично повешен в центре города Ровно. Измученный пытками гестапо, уже с петлей на шее Н.И. Самойлов призывал к борьбе с немецкими захватчиками.

Подвиг Н.И. Самойлова, как и других погибших товарищей, никогда не должен быть забыт».

У 1965 році М.І. Самойлова нагородили орденом «Червоної Зірки» (посмертно).

Степан Самойлов

Зі спогадів Марії Таргоній про Степана Самойлова: «Дядько Степан Самойлов народився у 1915 році. Він був дуже розумною людиною, закінчив гімназію, а згодом банківські курси в Тучині. Працював у польському банку на вул. 13-ї дивізії (тепер вул. С. Петлюри — авт.). Потім виїхав до Польщі, там і помер. Він воював на фронті. Учасник страшної битви під Сталінградом, був тяжко поранений і на все життя залишився інвалідом».

Олександр Самойлов

«Дядько Олександр Самойлов народився в 1919 році. У 1940 році його забрали в армію, він служив під Москвою. У листі до мого батька він написав, що йому пропонують навчання в училищі, де готують розвідників. Батько йому порадив, щоб на таке не погоджувався. На фронті в 1943 році він потрапив у полон. Опинився в Німеччині. Там його забрала на роботу німецька сім'я фермерів і це врятувало йому життя та здоров'я. Розповідав, що господарі не дозволяли навіть у дощ у полі працювати, бо в них не можна лопату в мокру землю встромляти.

Після звільнення опинився в американській зоні окупації і міг поїхати на захід, але він сказав комісії союзників, що хоче в Рівне, до мами, в рідний Свято-Воскресенський собор... Повернувшись додому, знову йде співати у церковний хор. Коли вже настала «горбачовська гласність», розповідав мені, що тоді його вечорами, як повертався зі служби, часто чекали біля хати в корчах невідомі і вели розмову, щоб завербувати до співпраці. Дядько Саша твердо заявляв їм своє «ні» і просив, щоб більше сюди не приходили. То був тяжкий час, масове безробіття і, щоб прогодувати сім'ю, він їздив по районах і вимінював якісь лахи на шматок хліба. Потім влаштувався в Рівненську філармонію, бо ж мав чудовий баритон. Продовжував жити все в тій же батьківській хатині на Грабнику. Одружився з Ольгою, мав сина. Він, як і мій батько, знав усіх, кого ховали на старому кладовищі «Грабник», допомагав тим, хто сюди приходив знайти могилу. Він останній із Самойлових, хто доживав у цій хаті до 1991 року. Потім її знесли, бо розпочалося будівництво Свято-Покровського собору. Помер Олександр Самойлов у 1994 році в Рівному. Мама моя пішла з життя у 1971 році».

Григорій Самойлов

«Наймолодший син моєї бабці Григорій відповідав за Золотіївську церкву. Саме в ту ніч, коли арештовували родину, його не було вдома, він був у Золотієві. Прийшов на другий день і його теж забрали, хоча він ніякого відношення до батькової діяльності не мав».

Дитячі спогади про війну

«Я, хоча була ще малою, добре запам'ятала деякі моменти з війни, бо неймовірні страхи пережили і дорослі, й діти. Пригадую початок війни. Саме 22 червня ми з мамою пішли в магазин, який знаходився там, де зараз торговий центр «Політон» на вул. Київській, купувати ватну ковдру. Вийшли з тою ковдрою, а над нами низько

так літаки летять. Мама голову підняла і каже: «Це не наші самольоти». Що то таке свастика мама не знала, але досить того, що зірок п'ятикутних на тих літаках не побачила. Так нас на тому кутку застала війна. Ось тут, на сучасній вулиці Грабник, де зараз знаходиться Рівненський обласний військкомат, біля нашої і Остаповичів огорожі стояли обвуглені танки. Ми з татом у кожний танк зазирали, думаючи, що може там є наш дядя Саша, який був в армії. Я досі цей жах пам'ятаю. Там були такі маленькі обвуглені танкісти. Були ті танкісти в хромових чоботях. А коли вже на другий день туди заглянули, то були вони без чобіт, хтось познімав.

За німців я трохи ходила в школу, яка була відкрита на теперішній вул. Сагайдачного. Але коли німці вчинили облаву на старшокласників, щоб вивезти їх у Німеччину, мама мене більше в ту школу не пустила.

Пригадую, як ми з подружкою Ядзєю гуляли по кладовищу і побачили чоловіка, який причаївся біля лавочки. Він нас запитав російською мовою: «Девочки, а немцы здесь бывают?» Це був полонений-втікач. Попросив принести щось поїсти. Ми мерщій побігли додому. У баби завжди стояла бочка з квашеними огірками, я їх взяла. Ядзя їсти щось взяла і дідові сказала про цього чоловіка, то пан Остапович і мій батько потім відправили цю людину в село Симонів.

А ще є на Грабнику особлива братська могила. Після того, як німці у 1943 році вивозили трупи з в'язниці та знищених людей у душогубках спалювати в районі сучасної вул. С. Бандери, моя баба взяла мене за руку, взяла ящикок і каже: «Я наберу там людських костей, попелу і зробимо братську могилу». Мені тоді було 8 років, а й досі перед очима стоїть та товста чавунна плита, покрита товстим шаром попелу, десь 20–25 см. Попіл і кісті ще були гарячі. Баба все це згрєбла в ящик і ми його закопали на кладовищі, зробивши могилу. Ми поховали ці останки біля могил нашої родини Самойлових і Семенюків.

На кладовищі є великі братські могили. Коли німці привозили сюди закопувати трупи, то мій батько і мама завжди приходили і оглядали кожне тіло — чи немає там дядька Саші. І я пам'ятаю ці понівечені розпухлі тіла, які кидали в яму. А поруч росли верби і там була землянка, в якій жили копачі, що рили ті рови-могили. Вони мали там «буржуйку», на якій варили собі їсти. Мої батьки їм теж харчі приносили. Це вони захоронили цих 19 тисяч чоловік.

Перед визволенням міста, у лютому 1944 року, ми жили з мамою на вул. Литовській. Пам'ятаю, як в кінці січня якісь люди бігали по вулиці, стукали у вікна в кожну хату і казали господарям, щоб збиралися і виїжджали в Німеччину.

Наш район, який був ближче до базару, сильно бомбили у травні 1944 року. Згоріло багато хат, в тому числі й наша. А я в ту ніч ночувала в баби на Грабнику. Мама бігла до нас через усе місто, незважаючи на фугаси, які всюди були, бо ж не знала що зі мною, чи жива. Місто тоді сильно горіло. Ми вийшли на перехрестя з бабою, дядьком Степаном, тіткою Катериною і дивилися як вниз все палає. Зі згорілої хати на Литовській мама в розпачі витягла лише два мішки з моїми ляльками. Залишилися ми голі й босі, то люди нам допомагали хто чим міг. Стали ми з мамою жити у баби Самойлової на Грабнику.

Моє дитинство було перемішане страхами, пожежами, горем і слізьми».

Марія Миколаївна у 1953 році закінчила Рівненську школу № 5, потім географічний факультет Київського університету ім. Т. Шевченка, а з 1958-го до виходу на пенсію у 1990 році працювала вчителькою географії у школі № 11.

ІВАН БОНДАР І ЙОГО КОВБАСНИЙ БІЗНЕС

У міжвоєнний період у повітовому Рівному найбільш жваво розвивалася торгівля. Тут торгували усім — від найменших господарчих дрібничок до автомобілів. Більші магазини і дрібні торговельні лавки розміщувалися переважно на головній вулиці, яка тоді мала назву 3 Травня, і тулилися буквально впритул один до одного.

Про те, як виготовляв смачну ковбасу і реалізовував її у власному магазині ковбасник Іван Бондар, розповів його онук Євген Георгійович Бондар:

«Мій дід Іван Павлович Бондар народився у 1891 році. Закінчив школу в с. Верхів, де й жила сім'я Бондарів, яка переїхала на Волинь із Кубані. У Першу світову діда забрали на фронт. Він мав гарний почерк і його взяли писарем у військово-польовий шпиталь у містечку Тучин. Там він познайомився з моєю бабцею Оленою

Вгорі: Сім'я Бондарів.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Весільне фото Івана і Олени Бондарів.
Рівне. Фото. 1918 р.

Іван Бондар.
Рівне. Фото. 1916 р.

Олена Зінкевич (зліва) з сестрою.
Рівне. Фото Гальперіна. Поч. XX ст.

Олена Зінкевич.
Рівне. Фото. Поч. XX ст.

Іван та Олена Бондарі з сином Євгеном.

Рівне. Фото. 1922 р.

Сидорівною Зінкевич, яка після закінчення церковно-приходської школи при Корецькому монастирі стала сестрою милосердя у тому шпиталі. Вони одружилися і після закінчення війни переїхали до Рівного. У 1918 році дід влаштувався на роботу двірником.

Дід був азартним гравцем у карти. Одного разу з товаришем по службі штабс-капітаном виграв у карти велику суму грошей золотом. Виграш вони розділи навпіл. Пішли до собору і дали обітницю, що ніхто з них більше в руки карти не візьме. За ці гроші, що виграв, у 1922 році дід придбав землю на вулиці Бармацькій № 23 (тепер вул. Міцкевича — авт.) і побудував будинок. А штабс-капітан знову зірвався на картярство і програвся до нитки. Діду теж не раз дуже кортіло сісти з картярками за стіл, але він, спостерігаючи за грою інших, завжди силоміць тримав свої руки за спиною і жодного разу ту обітницю не порушив.

Хату дід будував з перспективою, щоб там започаткувати свій ковбасний бізнес. Це був досить великий цегляний будинок, який у плані нагадував літеру «Г». У будинку був триметрової глибини підвал, в якому була розміщена велика льодовня і знаходилися баки для соління м'яса. Взимку заготовляли лід на Басів-Кутському озері, привозили нарізаними кубами, викладали в цю льодовню, пересипали тирсою, і вистачало того холоду на цілий рік. Була також споруджена спеціальна система стоку води. За хатою була прибудова, де розміщувалася коптільня.

Брати Євген і Георгій Бондарі.
Рівне. Фото Гаско. Кінець 1920-х рр.

Георгій Бондар.
Рівне. Фото. 1929 р.

Мій дід був одним із перших рівненських ковбасників, які за Польщі почали тут розвивати свій бізнес. М'ясо закуповували у селян. За польськими законами не можна було проводити забій тварин на власному подвір'ї, а треба було обов'язково вести тварину на бойню, де все робили спеціалісти так, як бажав господар. За порушення цього правила накладався великий штраф. Потроху бізнес пішов, хоча конкуренція в Рівному серед ковбасників була досить велика.

Перш ніж розпочати ковбасний бізнес, дід у 1925 році закінчив училище і в Луцьку від старійшин цеху ковбасників одержав диплом про те, що він має право виготовляти ковбаси. Цей диплом висів на видному місці в його магазині. А ще мій дід, як розпочав виготовляти ковбасу, став стригти волосся наголо, щоб була яка волосина не втратилася у продукт. Він любив носити світлий одяг, «парусинові» легкі штани, білий жакет.

Дід був людиною авторитетною і його обрали старійшиною цеху ковбасників. І, як старійшина, він раз у три роки випускав майстра — кваліфікованого спеціаліста. Компаньйонами діда були чех Новак і єврей Керштейнер — це були майстри, яких він підготував. Цим він підтверджував свою високу кваліфікацію. Коли у Рівному

Сім'я Бондарів.
Рівне. Фото Гаско. 1929 р.

На головній вулиці Рівного. В санчатах Георгій Бондар. Фото. 1930-і рр.

Іван Бондар з дружиною Оленою (справа) та її сестрою.
Рівне. Фото. 1920-і рр.

Сім'я Бондарів.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Родина Бондарів.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

в день Польської конституції 3 травня відбувався парад, то мій дід ішов попереду колони цеху ковбасників і ніс цеховий прапор.

Я запам'ятав дідову технологію виготовлення сиров'яленої ковбаси. Ковбаса має 21 день стояти вертикально у бочці з вологим піском при відповідному температурному режимі. Дід розповідав, що в нього в магазині мало бути не менше п'яти сортів сальтисону (зельцю). У роботі дід користувався польськими рецептурниками. Деякі з них я зберігаю як пам'ять про діда. Ковбаси виготовляли різних сортів, різної ціни. Не менш смакували ковбасні обрізки, які завжди

**Іван Бондар (крайній зліва) з цехом
ковбасників на параді у Рівному.**
Фото. 3 травня 1933 р.

Іван та Олена Бондарі.
Рівне. Фото. 1924 р.

свіжими стояли на прилавку і продавалися за мінімальну ціну — 1 грош за кілограм. Цими обрізками пригощали зовсім бідних людей. За Польщі на м'ясо ціна була контрольована. Хто порушував установлені ціни — обкладався значними штрафами.

Для реалізації ковбаси дід за 200 злотих винаймав у єврея невеличкий магазин, що знаходився на розі колишніх вулиць Галлера (тепер 16 Липня — авт.) і 3 Травня (тепер Соборна — авт.). За прилавком торгувала бабця Олена.

У радянський час у тому домі, де дід торгував ковбасою, розміщувалася перукарня.

Будинок діда знаходився напроти сучасного готелю «Мир» і був доволі великий. Там пройшло моє дитинство і я добре пам'ятаю навколо дому садок, велику грушу, яка росла над дорогою, порічки, туї... У садку завжди була акуратно пострижена трава. Дід вимостив біля дому тротуарну доріжку із цементної польської плитки».

У 1939 році прийшла нова радянська влада і родину Бондарів, у яких було двоє синів, виселили з їхнього дому. Там поселився військовий майор із сім'єю. Ковбасня і магазин перестали працювати.

Повернулися Бондарі у свій дім на Міцкевича вже в часи німецької окупації. Нова влада поселила до них двох майорів — гестапівця і інтенданта. «Квартиранти» спочатку зробили санітарну перевірку. Для дезінфекції звелили побилити вапном огорожу і господарські приміщення. Деякий час Іван Бондар ще виготовляв ковбасу. Німець-інтенданта навіть звав рівненського ковбасника до себе в Швейцарію, де в нього був маєток.

Коли ж почалися бомбардування у 1944 році, то в болото, що було на місці сучасного готелю «Мир», впала бомба, утворивши там невеличке озерце. А від потужного вибуху земля піднялася і вкрила дах будинку Бондарів на стільки, що по війні вони змушені були ту землю вивозити вантажівкою.

Після війни Іван Бондар пішов працювати начальником «Облмельтресту», який знаходився там, де був млин — на вул. Тополевій (тепер вул. Чорновола),

Чеська родина учня І. Бондаря Новака.
Рівне. Фото Гальперіна. 1934 р.

Учасники 1-го семінару бухгалтерів Рівненського облмелітресту.

В 1-му ряду в центрі сидить Іван Бондар.

Рівне. Фото. 1946 р.

і працював там до 1956 року. Помер Іван Павлович Бондар у 1967 році і похований на Дубенському кладовищі.

Будинок Івана Бондаря на вул. Міцкевича знесли в середині 1970-х років під час реконструкції вулиці та будівництва проспекту Миру. Старі світлини, документи, книги з родини тепер є дорогими реліквіями сім'ї Євгена Бондаря.

ЇЇ МІСТО, ЯКОГО ЗАЛИШИЛОСЯ ТАК МАЛО

Сидимо в затишній оселі мудрої поважної жінки і чудової співрозмовниці Лідії Олександрівни Шушковської, яка мешкає на вулиці Вавилова в Рівному. Гортаємо альбом зі старими знімками. Спогади пані Лідії линуць у далекі 30-і, гіркі 40-і, складні 50-і... Її особисте життя тісно переплітається з історичним минулим Рівного. І вкотре переконаюся — наша історія складена з людських долі.

Дитинство

«Мої найдавніші спогади про Рівне, пов'язані з вулицею Золотою (тепер Пирогова — авт.), де ми жили з мамою з 1930 року після переїзду в місто із села Жаврів,

Вгорі: Лідія Шушковська (справа) на вулицях Рівного.
Фото. 1940-і рр.

Ліда Шушковська.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

що на Гошанщині. Ми не мали свого житла і винаймали квартиру в хазяйки Маєвської. Це були дві темні кімнати і вогка кухня.

Моя мама Ольга Григорівна Шушковська походила зі священницького роду, мала 4-класну освіту і стала працювати касиром у «Руському клубі», який знаходився на головній вулиці Рівного, напроти Свято-Воскресенського собору.

Мене віддали на навчання до приватної російської гімназії, яка розміщувалася на вулиці 13-ї Дивізії (тепер вул. С. Петлюри — авт.). Це був двоповерховий цегляний будинок з чималим шкільним подвір'ям. На другому поверсі був великий зал, перегороджений навіпіл розсувними залізними ставнями. Одну половину того залу використовували як спортивний зал, а на другій була гімназійна церква, в якій щонеділі відбувалися відправи.

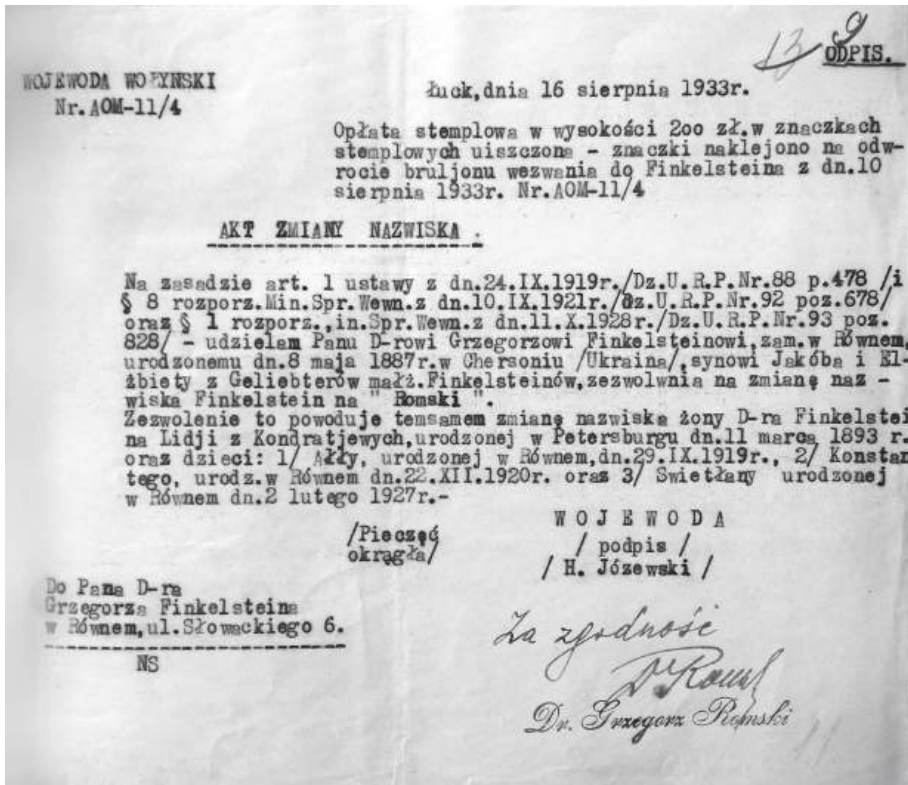
У гімназії вчилися разом дівчатка і хлопчики. Гімназисти вдягалися у темно-сині строї. Дівчатка носили спіднички у складочки і навісні блузи. На правому рукаві в нас була «тарча» — емблема школи. Старші учні носили червону «тарчу», молодші — синю.

Пам'ятаю вчителя Івана Хомича Куліша, який викладав природознавчі дисципліни і малювання, вчительку математики Ганну В'ячеславівну Кантаровську, яку ми поважали і боялися одночасно. Ці відомі в довоєнний час рівненські вчителі нині покояться на старовинному кладовищі «Грабник».

Як ми жили за Польщі

Моїми шкільними подругами були Ара Ковальська і Світлана Ромська. Родина Ромських мешкала на вул. Словацького, 6 у двоповерховому будинку з колонами. Після війни в їхньому будинку розміщувався міськвиконком (тепер на цьому місці збудований торговий центр «Словацький» — авт.). Мали Ромські ще один будинок на вул. Галлера (тепер вул. 16 Липня — авт.), в якому після війни розміщувався ЗАГС, а згодом з'явилася багатоповерхівка дирекції залізничних перевезень. Батько Світлани, Григорій Ромський, був у Рівному відомим лікарем. Він прийняв православну віру, хоча мав єврейське коріння.

За Польщі ми жили скромно, але культурно. Садиби в Рівному мали штахетні огорожі. Тут навіть бідні люди ходили гарно вдягнені. Жінки переважно носили капелюшки, взуття на підборах, маленькі акуратні сумочки. Улюбленим місцем відпочинку був театр Зафрана на вул. 13-ї Дивізії. Пам'ятаю фільм «Син Франкенштейна», який ми там дивилися зі Світланою Ромською і дуже верещали, бо це був фільм жажів, про монстра.

Акт про зміну прізвища Григорія Фінкільштейна на Ромський.
1933 р. Фонд ДАРО.

Добре пам'ятаю парк Любомирського і «Таргі Волинські», які тут відбувалися восени. Мій дядько Олександр Григорович Міндюк із села Липки приїжджав сюди виступати з сільським хором.

Пам'ятаю дзвіницю біля собору і каплицю, яка стояла ближче до вулиці Галлера. Туди будь-коли могли зайти і помолитись.

Танці замість церкви

Усе стало по-іншому з приходом «визволителів» зі сходу в 1939 році. Хату нашої хазяйки націоналізували, але ми й далі там жили, сплачуючи гроші в комунгосп. У школі нас почали вчити цивільній обороні. Ми весело тренувалися під гучні звуки пісні «Если завтра война, если завтра в поход, будь сегодня к походу готов». На другому поверсі школи стали влаштовувати танці, і ми потроху стали забувати про нашу гімназійну церкву.

Почали змінювати назви вулиць Рівного. У місті поставили декілька пам'ятників Сталіну. Мені запам'яталося, що коли в кіно на екрані з'являвся Сталін, усі

Лідія Шушковська.
Рівне. Фото. 1950-і рр.

глядачі в залі мали встати. Нова влада взялася арештовувати щирих українців і багатих людей. Моя мама була жінка обережна і мені не дозволяла нікуди носа встромляти. Так ми стали звикати до нової влади.

По сусідству з гетто

З початком німецької війни місто наше бомбили, особливо в районі залізниці. Спочатку ми втекли в Басів Кут, а потім до дядька в село Синів. Вперше я побачила німецьких вояків у Липках. Вони снували по дворах і відбирали в людей усе, що їм заманеться. Тож ми зрозуміли, що фашисти не є добрими людьми.

З часом ми повернулися до Рівного. Треба було за щось жити, щось їсти. І я, 14-річна дівчинка, пішла працювати у млин на вул. Білій. Спочатку зашивала мішки, потім стала мити підлогу. О п'ятій ранку я йшла на роботу, за яку мені щоденно давали по півбуханки хліба і якусь консерву.

Вулиця Золота стала межею єврейського гетто. Пам'ятаю, як по нашій ву-

лиці вели на розстріл євреїв. Йшли вони з дітьми так смиренно, несли в руках клунки. Дехто з євреїв намагався ткнути в руки людям, що вийшли з дворів, якісь цінності. Ми нічого в них не брали. Було це восени. Випав перший сніг, який змішувався з гряззю. Вели цих нещасних німецькі охоронці з собаками. Страшна картина. Потім ми дізналися, що їх повели в Сосонки і там розстріляли.

Восени 1941 року окупанти виселили нас з мамою із Золотої й надали житло на вулиці Цментарній (тепер вул. С. Ковалевської — авт.). Ми поселилися в будинку, який стояв на місці сучасного приміщення Рівненської гуманітарної гімназії. Раніше там жили євреї, яких виселили в гетто, а можливо, розстріляли. За нашим будинком було старе зруйноване кладовище з кількома врослими в землю хрестами.

На цій вулиці поселили ще одну багатодітну сім'ю з вулиці Золотої. Я дружила з дітьми тих людей і часто була в їхньому домі. Якось я побачила у них за столом німця і, злякавшись, хотіла тікати, але подружка сказала, що це «свій німець». Він грав на гітарі та співав романс «Ты будешь вечно, ангел мой, моею милою женой».

Я ще декілька разів бачила його з красивою жінкою з косою навколо голови, яка жила на вулиці Легіонів (тепер вул. Дорошенка — авт.). Ми, підлітки, в 1942

році бігали до її дому підглядати, коли вона вмивалася у дворі.

Це потім я довідалася, що бачила на Цментарній партизана Кузнецова і його помічницю Лідію Лісовську. Сім'я ж, у якої я зустрічала того німця, була пов'язана з партизанами. На їхнє прохання в нас деякий час жили молоді дівчата, які працювали в німецькому казино на вулиці Поштовій. З кінця літа до холодів 1942 року ми переховували на горищі єврею.

Взимку ми топили пічку дровами, яких, звичайно, було обмаль. Мама, щоб втримати тепло, затуляла на ніч комин. Одного разу я вчаділа і знепритомніла. В розпачі мама побігла у військове містечко до німців за допомогою. Німецький лікар прийшов і мене «відкачав». Після тої біди я вже не йшла на роботу до млина, а влаштувалася у німецьку їдальню для працівників пошти. Взяли мене офіціанткою, а я була настільки виснажена, що ледь носила важкі таці з тарілками.

Лідія Шушковська.
Рівне. 1950-і рр.

Сім'я священника Варваріва

При німцях у Рівному на вулиці Міцкевича організували українську церкву. Одним із засновників цієї парафії був священник Василь Варварів, який із сім'єю (а мав він трьох синів) жив у одноповерховому будинку біля «пожарки» (тепер вул. Мазепи — авт.). Із його сином Костиком Варварівим, який був старшим від мене на декілька років, я познайомилася, коли ходила на службу у Свято-Воскресенський собор.

Це був український патріот і він навіть дорікав мені за те, що я навчалася в російській гімназії. Ми з ним дружили, багато спілкувалися. Коли тобі 15 років, то зовсім не важливо, чим займається хлопець і які в нього погляди, головне — він тобі подобається.

Проминули роки. Костянтин Варварів став відомим дипломатом у США, знаним діячем ЮНЕСКО. У 1970-х він приїжджав у Тбілісі на конгрес ЮНЕСКО. Радянські спецслужби організували акцію з його дискредитації, як прислужника фашистів. Центральні газети публікували матеріали, які звинувачували його самого та його родину. Знайшли й мене. Вимагали, щоб я летіла в Грузію, щоб стала свідком по звинуваченню Костянтина. У мене була сім'я, маленькі діти, і це допомогло мені відстояти свою позицію — не їхати, не звинувачувати, не шкодити тому, хто залишився в моїй пам'яті гарною людиною.

Баден — не був для мене курортом

У 1942 році німці стали надсилати молодим людям повістки з «арбацайту» (це щось на зразок відділу працевлаштування про відправку їх на роботу до Німеччини). Коли мені надіслали першу повістку, мама придбала на базарі гуску, занесла її німецькому начальнику і мене не забрали. Я поїхала до дядька в Синів, щоб перечекати цей період.

Через декілька місяців повернулася додому і мені одразу надіслали повістку. Було це на початку 1943 року. Мама вчепилася в мене: «Нікуди не пущу!» — «Не пустиш? Їдь з нею». Мамі було 39 років — ще молода робоча сила. Нас забрали двох. Довго везли у товарняках. На зупинках ми заглядали в щілини вагона, щоб зрозуміти, куди нас везуть. По тому, що бачили, зрозуміли, що це вже Європа.

В якомусь місті розмістили нас у таборі для проведення санобробки. Роздягли, вистроїли в ряд на огляд німецьких офіцерів. Мені було 16 і я досі пам'ятаю жахливе відчуття сорому. Один німець ходив з якоюсь палкою з прикріпленою до неї вуглиною і ставив на окремих жінках хрести. Їх повели в інший бік.

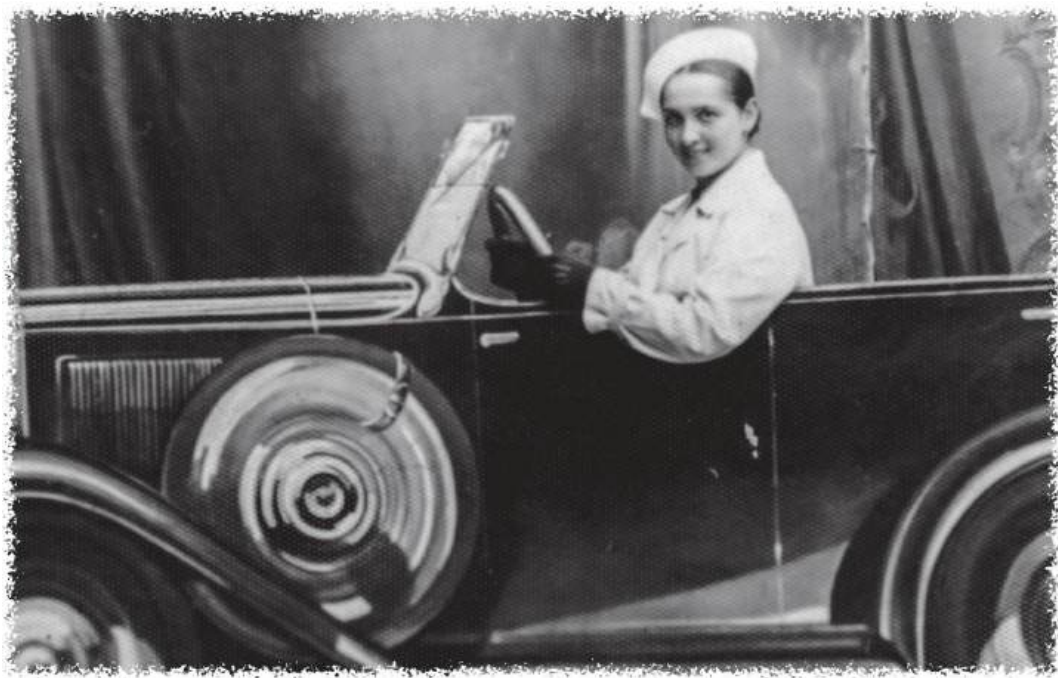
Нам на грудях поставили великі номери і з ними сфотографували. Таке фото у мене завжди було на «аусвайсі». Після огляду люди, які давно були в тому таборі, показували нам на труби, з яких йшов дим. Це спаливали тих, хто був відмічений чорним хрестом.

А далі нас знову повантажили в потяг і повезли з Німеччини в Австрію. Працювали ми з мамою на заводі з виготовлення шин у місті Трайскирхен, за 20 км від Відня. Там ставлення до нас було більш людяне. Слава Богу, що нас з мамою не розлучили. Ми потрапили в український барак. У кутку було два ліжка одне над одним, і ми відгородилися, створивши собі умовну невеличку кімнату.

Якоїсь ночі нас розбудили, наказали взяти з собою все необхідне і повели без охорони у місто Баден. Це була весна 1945 року. Нас вели колоною і ми потроху стали тікати. Ми з мамою теж відірвалися від тої колони і добралися до вокзалу. Там було повно німців і всі панічно штурмували вагони, втікали. Потім ми приєдналися до групи людей, які йшли в гори, щоб сховатися від бомбардування. Там, в австрійських Альпах, ми зустріли радянських солдатів. Саме тоді зацвіла магнолія. Нас, насильно вивезених фашистами на примусові роботи, зареєстрували в комендатурі й відправили теплушками додому.

Повоєнне Рівне було частково розбомблене, але нам воно було найріднішим.

Доля ще закидала мене далеко звідси — на східний край колишнього СРСР, та я знову повернулася в Рівне. Тут моя сім'я, мої діти, онуки, мій дім і моя пам'ять про місто мого дитинства і юності, якого залишилося так мало».

ІСТОРІЇ З ЖИТТЯ РОДИНИ ГРОМОВСЬКИХ-МУЧИНСЬКИХ

Вулиця, яка бере свій початок від самого центру Рівного і прямує в південному напрямку на Здолбунів, нині носить ім'я В'ячеслава Чорновола. Коли ж її прокладали в XIX столітті, то назвали Тополевою — від тих струнких надвіслянських тополь, які ще тут висадив князь Любомирський. Вулиця за спогадами й описами відомих людей, які жили чи побували в нашому місті в ті часи, була однією з найкрасивіших. Її особливою окрасою був парк, висаджений на горбистому ландшафті, де потім з'явився «палацик на Гірці». Історія виникнення і підземні таємниці цього «плацику» сьогодні неабияк цікавлять рівненських дослідників старожитностей. У міжвоєнний період польського владування вулицю назвали іменем маршала Юзефа Пілсудського — польського державного й політичного діяча. Радянська влада в 1939 році зробила з неї вулицю 17 Вересня,

Вропи: Віра Пастрик.
Рівне. Фото. 1938 р.

Онуфрій Мацуський з донькою Галею (зліва) і Вірою Пастрик (справа). Рівне. Фото. 1930-і рр.

бо саме цією дорогою зі Здолбунова у вересні того ж року в місто вступали червоноармійці. Німецькі окупанти називали її Постштрассе (вул. Поштова), так як вулиця бере початок від головної пошти Рівного. У повоєнні роки радянська влада повертає свою назву — 17 Вересня. У незалежній Україні їй спочатку була дана стара назва — Тополева (1992 р.), а після трагічної загибелі лідера Народного руху України В'ячеслава Чорновола (1937–1999 рр.) було прийняте рішення назвати цю вулицю його іменем (2000 р.).

Своїми спогадами поділилася рівнянка Ірина Дмитрівна Павлик (Громовська), родина якої довгий час (до 1970-х років) жила на цій вулиці. Саме на місці, де стояли будинки родини Мучинських і Громовських, у 1971 році була збудована багатоповерхівка, яку нині поміж себе рівняни

називають «пила».

Окрім спогадів, пані Ірина зберігає у своєму сімейному альбомі цікаві фото з життя рівнян першої половини ХХ століття, а серед її реліквій — унікальні документи й декілька цікавих речей тих часів.

Із розповіді Ірини Павлик: «Мій дід по мамі, Онуфрій Михайлович Мацуський, був родом з Галичини. Після закінчення гімназії він приїхав до Рівного і тут одружився з моєю бабцею, корінною рівнянкою Ольгою. Працював дід бухгалтером, умів добре рахувати і все життя жив дуже економно. От і назбирав коштів, щоб купити землю, і побудував цегляну хату на Видумці (їхня хата стояла поруч із сучасним автовокзалом, що на вул. Київській). У них було двоє доньок — Сусана й моя мама Галя, яка народилася в 1920 році. Моя мама закінчила Рівненську українську гімназію.

Коріння ж моєї бабці Ольги — із Князь-села, що в Березнівському районі. У неї було ще три сестри — Ліда, Віра і Маруся. Тітка Маруся вийшла заміж за червоноармійця, виїхала з ним у Росію, їхній слід загубився. Тітка Ліда вийшла заміж за поляка і виїхала в Польщу. А тітку Віру, яка була просто неймовірною красунею, засудили совєти на 10 років ув'язнення».

Трагічна доля красуні Віри

«Народилася тітка Віра в 1910 році, — продовжує свою розповідь пані Ірина, — закінчила українську гімназію в Рівному і за Польщі працювала на фірмі кави «Франка». Вона разом ще з двома працівниками їздила по різних містах і рекламувала каву. У нас і досі зберігається чашечка з тої фірми.

Родина Либаків біля своєї хати на Видумці.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

**Онуфрій і Ольга
Мацуські
з доньками
і зятями.**
Рівне. Фото. 1944 р.

**Гімназистка Галина Мацуська (в центрі)
з подругами. Рівне. Фото. 1930-і рр.**

**Варвара, Костянтин і Ольга Либакі.
Рівне. Фото. 1930-і рр.**

Учні Рівненської української гімназії. Рівне. Фото. 1930-і рр.

Віра Пастрик (справа) під час рекламування кави.

Фото. 1930-і рр.

Коли розпочалася Друга світова війна, дід з бабою поїхали в Галичину. Вдома, на Видумці, залишилися тітка Віра, яка, щоб вижити, пекла пиріжки і ходила їх продавати. Після війни до неї став «підбивати клинці» якийсь молодий кегебіст, якому вона відмовила в залицянні, ще й сказала щось «гостреньке». От за це 25-річну Віру в 1945 році судила «трійка», і потрапила наша красуня в ГУЛАГ. Там, на півночі Казахстану, вона тяжко працювала, копаючи траншеї для кабелів, які прокладали до якоїсь важливої будови. У нас зберігається її «Книжка отличника» із ГУЛАГу.

Повернулася Віра додому і деякий час жила з нами. Влаштувалася на роботу в аптеку № 3 і пропрацювала там до виходу на пенсію. До кінця життя вона була членом «Просвіти». Її особисте життя знівечилося тим ув'язненням і вона залишилася до старості самотньою».

З довідки про реабілітацію:

«Пастрик Віра Юхимівна, заарештована 9 лютого 1945 р. відділом контррозвідки «Смерш» Рівненського гарнізону і засуджена по статті 54–2 КК УРСР до 10 років позбавлення волі, звільнена 4 лютого 1953 року. В місцях позбавлення волі знаходилась 7 років 11 місяців 25 днів.

На підставі постанови прокуратури Рівненської області від 23 березня 1992 року реабілітована».

Віра Пастрик (справа) з колегами по рекламі кави.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Ось як написано в 7-й книзі видання «Реабілітовані історією» (Рівне, 2017): «Пастрик Віра Юхимівна, 16 січня 1910 р.н., с. Князь-Село Сарненського р-ну. Українка, освіта 6 класів, домогосподарка. Проживала в м. Рівне, вул. Видумка, 27. Заарештована 9 лютого 1945 р. Обвинувачена за ст. 54–10 ч. 2 з санкції 54–2 КК УРСР. Засуджена ВТ військ НКВС Рівненської області 21 квітня 1945 р. на 10 років ВТТ і 5 років позбавлення прав з конфіскацією майна. Звільнена 4 лютого 1953 року. Реабілітована висновком прокуратури Рівненської області від 31 березня 1992 року (СБУ, 8519)».

Розповідає Ірина Павлик:

«Моя мама теж закінчила Рівненську українську гімназію і в 19 років вийшла заміж за тата, Дмитра Ілліча Громовського. Він був по матері із родини Мучинських, які жили на колишній вул. Тополевій (тепер вул. В. Чорновола). Бабця моя по татові, Текля Мучинська, похована біля Свято-Стефанівської церкви на кладовищі «Грабник», де поховані були і всі Мучинські. Дід по батькові працював поваром у поміщика в містечку Горохів на Волині. Очевидно, що така робота давала йому непогані заробітки, бо він зміг придбати землю поруч з парком Любомирського і побудував там хату. Загалом у тому кутку було сім будинків, які належали родині Мучинських. Дідова хата була серед них найкраща — цегляна, з великими вікнами.

Ольга Мацуська (справа) з подругами.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

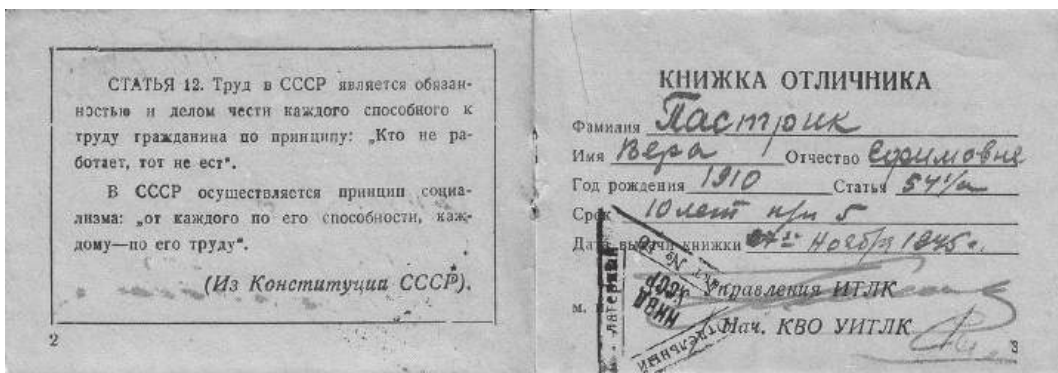
Михайло і Варвара Криві з сином Костянтином. Рівне. Фото. 1937 р.

Бабця Текля померла рано і мій тато в 5 років залишився сиротою. Тато Дмитро і його брат Костянтин закінчили Російську чоловічу гімназію, в якій зараз розміщений краєзнавчий музей. Тато мав гарний голос, співав у гімназійному хорі, а потім — у церковному хорі Свято-Воскресенського собору. Дядько Костя, який був старшим за батька, після гімназії закінчив медичний інститут у Празі, одружився там і залишився жити в Чехії. Коли старший син поїхав на навчання в Чехію, у діда не вистачало грошей, і він був змушений велику хату на вул. Пілсудського (тепер вул. В. Чорновола — авт.) продати, а збудував поруч меншу, яку у війну забрали німці.

Я народилася у 1942 році, мене на цей світ приймав відомий лікар Борис Квашенко. А через два роки, у 1944-му, німці нашу сім'ю вивезли в Німеччину в табір м. Одерберг — маму, тата і мене. Мені було лише 2 роки і в моїх спогадах залишився лише барак, де нас розмістили, і запах якоїсь кави, якою мене намагалися напоїти. Були ми там до 1945 року, а потім поїхали до батькового брата Костянтина в Чехію, який, власне, нас і врятував, бо знав німецьку мову, а до чехів німці ставилися більш лояльно. Пізніше нас завезли в табір у м. Ліберець, який я вже краще запам'ятала. Там була огорожа з колючим дротом, вишки з охороною, бараки... Ця споруда належала радянським військам. Звідти нас погрузили

**Віра Пастрик
на засланні.**
Фото. 1953 р.

Документ із ГУЛАгу.

в поїзд і повезли додому. Ми вже їхали четверо, бо у 1948 році в Чехії народилася моя молодша сестра Галя.

Повернувшись до Рівного, ми спочатку зупинилися у батькової двоюрідної сестри Іларії Кравець, яка теж жила біля парку. Її чоловік Олексій Платонов працював в МДБ, потім був журналістом і відомим у Рівному фотографом. Він знімав для республіканських газет усі паради, які відбувалися в місті. Поруч з нами на вул. 17 Вересня жили Дмитро Мучинський, Параска Мучинська, Наталочка і Юрко Мучинські, Борис Мучинський (він виїхав в Америку й там загинув, його привезли сюди й тут поховали).

Віра Пастрик - працівниця аптеки № 3.
Рівне. Фото. 1960-і рр

Сім'я Громовських на порозі свого дому. Рівне. Фото. 1950 р.

Іринка Громовська.
Рівне. Фото. 1943 р.

Ірина Громовська.
Одерберг (Німеччина). Фото. 1944 р.

Діти з вул. 17 вересня біля пам'ятника, який стояв на початку вулиці (зараз ЦУМ).
Рівне. Фото. 1940-і рр.

Мій тато, як повернувся до Рівного, пішов працювати комірником в обком «Червоного хреста» і працював там до виходу на пенсію, Помер він у 1981 році.

Моє дитинство та юність пройшли поруч з парком. Батько розповідав, що коли вони жили тут, то на вулицях ще були вкладені дошки-хідники. Розповідав, що коли сюди входили совети, то поляки одразу почали покидати місто. Любомирські теж втекли зі свого будинку, що був у парку. Вони встигли забрати з собою найцінніше, що можна було взяти в руки, а люди потім розтягали все з того палацика. Вступили радянські війська, і теж тягнули з того будинку якісь цінності. Я ще пам'ятаю в парку, на тому місці, де стояв палацик, був високий насип, пам'ятаю фундамент. Будинок Любомирських стояв там, де зараз естрада. Парк раніше не був огорожений, в ньому росло багато старих дерев, а молоді висаджували в кінці парку, в східній його частині. Пам'ятаю парашутну вишку, а поруч з нею були гойдалки.

Я ж закінчила 10 класів у школі № 2, потім — Рівненське медичне училище і все життя (45 років) пропрацювала медичною сестрою в онкологічній лікарні в Тютюковичах. Працювала в хірургії і реанімації, а в 67 років пішла на пенсію».

Історію вулиці складають події, які там відбувалися, архітектурні пам'ятки, а ще мешканці тих вулиць, що зберігають у спогадах події життя своїх родин, сусідів, а отже й нашого міста. Корінні рівняни з родини Громовських-Мучинських є для сучасників переконливими носіями нашої історичної пам'яті.

РІВНЕНСЬКА БАЛЕРИНА КАПІТОЛІНА ПЕТРОВА

Рівняни поважного віку, які були частими відвідувачами старої міської аптеки № 3, що й нині розміщується за адресою вул. Соборна, 189, пам'ятають струнку біляву привітну жінку, яка довгий час працювала там касиром. Їй було вже чимало років, але вона все продовжувала працювати. Звали її Капітолїна Олексіївна Максимова.

Так склалася доля, що старість свою вона зустріла в самотності, не маючи ні чоловіка, ні дітей, проживши на цій землі 88 років. До смерті пані Капітолїну догледіли діти її друзів, з якими вона випадково познайомилася в тій же аптеці й товаришувала до кінця життя. Це була родина відомого рівненського футболіста Леоніда Серафимовича Молчановського, яка в ті часи мешкала неподалік старої аптеки.

Саме в цій родині Молчановських зберігся альбом пані Капітолїни з цікавими світлинами далеких 1930-х років і деякі її документи.

Впрі: Капітолїна Петрова на вул. 3-го Мая.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

**Мама Капітолїни
Петрової.**
Рівне. Фото Гаско. 1920-і рр.

**Капітолїна з братом
Володимиром.**
Рівне. Фото Гаско. 1920-і рр.

Капітолїна Петрова.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

**Гімназисти і вчителі Рівненської російської приватної гімназії.
Капітолїна стоїть в центрі у верхньому ряду. Фото. 1930-і рр.**

Фото тих часів донесли нам образ юної стрункої й усміхненої дівчини, яка то одягнена у формений одяг гімназистки з книжками в руках, то їде головною вулицею Рівного на велосипеді. Та найбільш цікаві ті, на яких вона одна або з товаришками, одягнена в легкий одяг танцівниці, виконує якісь хореографічні рухи. І всі, хто хоч якось запам'ятав цю жінку, розповідали, що вона була до війни танцівницею і замолоду займалася в балетній студії в Рівному.

Рівне міжвоєнної доби було досить насичене культурним світським життям. Дівчата-гімназистки вчилися танцювати, займалися спортом, співали в хорах, брали участь у театральних аматорських колективах.

Хоч ми і не знаємо, де саме знаходилася балетна школа і хто був там вчителями, однак фото дівчат-танцівниць у пуантах зустрічаються в багатьох родинних архівах. Танцювальна зала могла бути в приміщенні російської приватної гімназії чи в театрі Зафрана, які знаходилися на вул. 13-ї дивізії (тепер вул. С. Петлюри). Відомо також, що у Рівному в 1923 році відкрилася приватна школа танцю визначного українського хореографа Василя Авраменка. Капітоліна Петрова була ученицею російської приватної гімназії, тож у її альбомі чимало світлин саме цього періоду життя.

Капітоліна Петрова народилася в 1913 році в російському місті Новгороді. Її батько, Олексій Петров, приїхав на Волинь як інженер-будівельник шосейних доріг. Сім'я Петрових мешкала на Грабнику (тепер вул. Драй-Хмари, 7), знімаючи житло в одинокій польської пані. Нині на місці цього будинку стоїть приміщення Рівненського міського палацу дітей та молоді. Це був невеличкий одноповерховий будинок, який мав дві кімнати та кухню. Згодом одинока власниця будинку переписала цю оселю на Петрових.

У Капітоліни Петрової був брат Володимир. Під час Другої світової війни він потрапив у німецький полон, був вивезений до Німеччини і там працював у приватному господарстві. Порядний, інтелігентний і працьовитий Петров приглянувся німкені, в якій чоловік загинув на східному фронті, вони з часом

Капітоліна Петрова на уроці в гімназії.
Рівне. 1930-і рр.

Капітоліна Петрова в ролі барині-селянки. Рівне. Фото. 1929 р.

Капітоліна Петрова з товаришем біля книгарні Гальперіна.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

одружилися. Навіть сини німкені від першого шлюбу добре сприйняли росіянина. Знаємо, що десь у 1980-х роках Капітоліна їздила в Німеччину до братової родини і привезла звіди живого карликового півника в подарунок футбольному тренеру Леонідові Молчановському, який розводив цих цікавих птахів.

Сімейне життя Капітоліни Олексіївни було недовгим і трагічним. Вона вийшла заміж за Максимова, про якого нам нічого не відомо, як і не відомо коли та за яких обставин він її залишив. Жінка народила двійнят і, не натішившись материнством, втратила їх. Одна дитина померла одразу в пологовому будинку, а друга трохи пізніше. Ще раніше помер батько Капи, якого поховали на старому кладовищі «Грабник». Поруч з батьком похована її дитина. Мама похована на Дубенському кладовищі.

Більше заміж Капітоліна Максимова не виходила. Жінка все життя неймовірно любила домашніх тварин, тож її, де б вона не жила, завжди оточувало багато вірних чотирилапих друзів. Власне заради них вона до 78 років, продовжувала працювати, і кожен день поверталася додому з великою сумкою харчів.

Очевидно, навчання в гімназії давало хороші знання. Вона була досить здібною до математичних наук і тому в 1949 році влаштувалася на роботу в аптеку № 3 і пропрацювала там 42 роки. В її трудовій книжці лише один запис про прийом на роботу та звільнення «у зв'язку з виходом на пенсію» в 1991 році.

Ветерани аптеки й нині згадують Капітоліну Олексіївну добрим словом. Хоча вона не була професійним фармацевтом, але настільки вивчила асортимент ліків, що їй довіряли працювати навіть на видачі препаратів. Людина вона була інтелігентна, скромна, про своє життя особливо не розповідала, друзів нових не заводила. Серед тих, хто був їй найближчим, окрім Молчановських, була і дружина відомого рівненського хірурга Євгена

Капітоліна Петрова (зліва) з друзями-гімназистами. Рівне. Фото. 1930-і рр.

Капа Петрова (справа) з друзями-гімназистами на вул. 13-ї Дивізії. Рівне. Фото. 1930-і рр.

Гімназисти. Капітоліна Петрова 2-а зліва. Рівне. Фото. 1930-і рр.

**В балетній студії. Капа Петрова
справа.** Рівне. Фото. 1930-і рр.

Балетний гурток. Капітоліна Петрова крайня справа.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

**Заняття в балетній студії.
Перша стоїть Капітоліна Петрова.**
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Танцівниця Капітоліна Петрова.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Капітолїна Петрова (у першому ряду крайня справа) з друзями-гімназистами.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Борового вже покійна Марія Борова, яка теж працювала в цій аптеці. Аптечні працівники згадують, що Максимова була до старості дуже гнучкою, в ній відчувалася професійна танцівниця. Коли збирались на якісь свята, була Капітолїна Олексіївна в їхній компанії «запальничкою», завжди жвава, весела, оптимістка. Ще й досі в старій аптеці зберігається старий візерунчатий стілець, на якому так довго сиділа в своїй касовій будці колишня рівненська балерина.

Гімназистки на лижних змаганнях. Рівне. Фото. 1930-і рр.

Капітолїна Петрова.
Рівне. Фото Гаско. 1930-і рр.

АКТРИСА З ЧУДОВИМ СОПРАНО – ПЕЛАГЕЯ ТОЛСТА-МОЛЧАНОВСЬКА

Рівненські театральні афіші початку ХХ ст. рясніли повідомленнями: «На сцені мадам Молчановська», або закликали на зустріч із «мадемуазель Толстою». Пелагея Наумівна Толста-Молчановська (1884–1977) — актриса і співачка, красуня з чудовим голосом сопрано. Вона зіграла чимало провідних ролей у виставах у складі трупи театру благородних зборів у Рівному, за що не раз вдячні рівняни щедро обдаровували оплесками. Талановита Пелагея втілювала образ Марусі у виставі Марка Кропивницького «Дай серцю волю — заведе в неволю», головної героїні «Катерини» Т. Шевченка, Уляни в «Сватанні на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка та багатьох інших.

Толста — дівоче прізвище Пелагеї, дочки фельдшера з волинського містечка Берестечко, яка в 1899 році закінчила вищу початкову школу в Рівному. Сімнадцятирічна волинянка в 1901 році вийшла заміж за рівненського священника

Вгорі: Пелагея Молчановська в центрі з рідними.
Рівне. Фото. 1969 р.

Пелагея Толста.
Рівне. Фото. 1910 р.

**Родина Толстих
і Молчановських.**
Фото. Поч. XX ст

Сім'я Молчановських.
Фото. 1913 р.

Серафима Молчановського. Коріння роду Толстих бере свій початок у с. Дермань (тепер Здолбунівський район). Його нащадки мешкають там і до нині. Сім'я Толстих не була обділена талантами. Брат Пелагеї Борис Толстий — знаний у Дубно художник-живописець. Брат Дмитро за покликанням був учителем і вів велику просвітницьку роботу у волинських селах. Цікаво, що він привчив своїх односельців вітатися словами «Слава Ісусу Христу», яке на той час вийшло з традиції. Дмитро Наумович був великим українським патріотом і помер у 1940 році, як тільки прийшли совєти (кажуть, що вони «допомогли» його серцю зупинитися).

Родина Молчановських, в яку увійшла невісткою Пелагея, має глибоке рівненське коріння. Десь на старовинному кладовищі «Габник» з 1882 року покоїться її свекор Іван Никифорович Молчановський, син священника і вчитель Рівненського фундушевого приходського двокласного училища, батько трьох синів, які обрали шлях православних священників.

У Рівному молода сім'я Молчановських мешкала на вул. Міцкевича. Попри те, що юна красуня стала дружиною священника — «матушкою», що навіть нині дещо обмежує жінку в її світському житті, вона була неймовірно активною в культурному і мистецькому середовищі Рівного. Чарівний голос, красива зовнішність, інтелігентність, вишуканість — усе це виплескувалося на сцену. Вона грала у виставах і завжди там виконувала пісні, чим заслуговувала гучні оплески і вдячність глядачів. До прикладу, губерньська газета «Волинь» у 1901 р. так писала про показ благодійної вистави «У свідки потрапив», яку ставили на користь Рівненської пожежної команди місцеві артисти на сцені Благородних зборів у Рівному: «... у другій дії, окрім пані Толстої, всі решта діючі особи своїм співом викликали сміх слухачів. Однак, не вигідне для виконавців враження публіки було виправлене чудовими танцями п. Нечая і мадемуазель Толстої, які були винагородженні нескінченними оплесками».

Пелагея народила сімох дітей. Однак доля не завжди була прихильною до цієї родини. Перша дівчинка, яку назвали рідкісним іменем Конкордія, померла, не доживши року. Від тяжкої хвороби — менінгіту, помер син Леонід. Після смерті Леоніда народився хлопчик, якому теж дали ім'я Леонід. Один із синів, Валентин, обрав долю священника і поїхав на навчання в Кременецьке духовне училище. Після закінчення семінарії його забрали на службу до польського війська у місто Холм. Життя Валентина раптово обірвалося на Великдень, коли йому було лише 25 років.

Дорослого віку досягли діти Микола, Галина, Леонід і Серафима. До кожного із дітей Молчановських від батьків передалась надзвичайна порядність, життєва мудрість, інтелігентність. У цій сім'ї панувала любов, тут жила музика, привітне слово, творча атмосфера.

Син Микола після закінчення Рівненської гімназії працював сільським учителем на Млинівщині. Дочка Галина теж навчалася в Дубенській гімназії, але випускні іспити скласти не встигла, бо нова польська влада вимагала знань польської мови. Леонід, якого в родині всі звали Льодюсь, після закінчення Дубенської гімназії присвятив все своє життя футболу. Закінчила Дубенську гімназію і Серафима (до речі, вона навчалася разом із майбутнім відомим вченим-археологом Ігорем Свешніковим). Цікаво, що Микола, Леонід і Серафима одружилися в одному 1939 році.

Дубенські хористи. Керівник Іван Новохацький.
В центрі, праворуч від І. Новохацького - Пелагея Толста. Фото. 1922 р.

Більша частина життя родини Пелагеї й Серафима Молчановських пройшла на Дубенщині — у селах Рачин і Смодва та в м. Дубно, де митрофорний протоієрей Серафим був настоятелем Свято-Іллінського храму.

У спогадах родини і на численних старих світлинах Пелагея Наумівна постає напрочуд красивою жінкою — у вишуканому вбранні, чарівних капелюшках, які, як згадувала її онука Галина Салієнко, «нагадували квітник».

Ця жінка поєднала в собі матір, яка народила сімох дітей, актрису, котра дарувала своє мистецтво рівнянам, а ще дружину мудрого священника та співачку церковного хору.

Сім'я священника Молчановського жила в Дубно поруч із Свято-Іллінським храмом, де він був настоятелем. У мирні часи, коли діти вчилися у школі та гімназії, в їхньому домі збиралася дубенська інтелігенція. Тут часто чулися українські ліричні пісні, бо Молчановські вміли гарно співати. Звучав у їхній оселі і рояль — окраса дому священника. Близькою людиною в цій сім'ї був відомий на Волині композитор і керівник хору Іван Новохацький.

Про свою родину залишила проникливі спогади онука Пелагеї Наумівни Галина Олександрівна Салієнко, яка мешкала в Рівному, довгий час працювала викладачем Рівненського музичного училища і відійшла у кращий світ на початку 2018 року.

Пелагея і Серафим Молчановські.
Фото. 1925 р.

Пелагея Молчановська (в центрі) з доньками Галиною (зліва) і Серафимою (справа). Фото. 1927 р.

Пелагея Молчановська.

Фото. 1960-і рр.

Зі спогадів Г. О. Салієнко

«Я її називала «бабця-любця» — згадує Галина Салієнко. Як я була маленька і зверталася до неї «бабця», то вона відповідала: «Що, любця?». Ось так і вийшла «бабця-любця». Я пам'ятаю її повненькою, з гарною чорною косою і ледь помітною сивиною. Вона була дуже охайною, доброю, небагатослівною і трохи наївною. Завжди щось наспівувала. Сама багато не розповідала, але ми знали, що вона в молодості брала участь в аматорських виставах у Рівному, а потім вже й одруженою виходила на сцену. Дід бабцю називав іноді «душенька». Доброзичливо жартував, коли щось не вдавалося зі страв чи забарилася. Бабуся завжди була повільною, але дід ніколи не гнівався і, мабуть, ніколи на неї не підвищував голосу. Обоє завжди дуже переживали за своїх дітей.

Коли вони жили в селі Рачин, корови бабця доїла тільки сама. Вона була велика чистюля і лише сама мила вим'я, цідила молоко і приносила нам в горнятку тепленьке, з пінкою. Матушка Пелагея пекла в церкву проскурки. У неї була спеціальна бляха, на якій нічого скоромного не пеклося.

У Рачині у священника був великий гарний будинок з п'яти кімнат, садиба з великим садком. Біля дому господиня розвела чудові квітники, в садку дерева росли не густо, бо сад був не «комерційний», а для насолоди.

Бабця Пелагея сама шила, вишивала і ніколи не сиділа без роботи. Вона любила гостей. Пам'ятаю, коли в домі збиралася гостина, то за столом грали в лото або в карти — «Дев'ятий вал», «Жоліка». Бабуня грала повільно, розважливо і була завжди з привітною усмішкою».

На 32 роки пережила свого чоловіка Серафима матушка Пелагея, доживаючи віку в родині свого сина Леоніда Молчановського в Рівному. Бог дарував цій жінці прожити 93 роки. Оскільки більша частина її життя пройшла у Дубні, Пелагею Наумівну Молчановську-Толсту в 1977 році поховали в цьому старовинному місті.

Велика родина Молчановських нині мешкає в різних країнах світу, але в кожного з них є часточка тієї прекрасної співучої душі Пелагеї Толстої, що світилася маленькою зірочкою серед талантів Великої Волині.

НАВЗДОГІН ЗА ЖАР-ПТИЦЕЮ. ТАЄМНИЦЯ ТЕТЯНИ РОГОЗИ

Чудова піаністка з абсолютним слухом, загадкова одинока жінка... Вона приїхала до Рівного в повоєнні роки і поселилася в будинку на старовинному Грабнику. Вишукані манери й освіченість, вільне володіння французькою мовою наводили на думку про її непросте походження.

У фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею зберігаються документи і фотографії першої половини ХХ століття з особистого архіву Тетяни Олександрівни Рогози (1899–1996), колишньої працівниці Рівненської дитячої музичної школи № 1 ім. М. Лисенка. Дослідивши ці матеріали, краєзнавці припускають, що Тетяна Рогоза могла бути донькою військового міністра УНР часів гетьмана Павла Скоропадського Олександра Францовича Рогози (1858–1919). Збігаються не лише прізвище та ім'я її батька, а й міста їх перебування. Цікаво, що, складаючи

Вгорі: Тетяна Рогоза.
Фото. 1920-і рр.

Військовий міністр УНР генерал Олександр Рогоза.
Фото із відкритих джерел. 1916 р.

Гімназистка Тетяна Рогоза.
Умань. Фото. 1916 р.

свою автобіографію для подачі при оформленні на роботу в Рівненську музичну школу в 1956 році, жінка змушена була приховувати окремі факти свого життя, щоб уникнути переслідувань. Вочевидь, це завдавало їй чимало страждань.

Генерал Олександр Рогоза

Із відкритих джерел відомо, що Рогоза Олександр Францович (1858–1919) — генерал-поручик російської імператорської армії, походив із українських священнослужителів. Уродженець Київщини, командир корпусу перед Першою світовою війною, в 1915–1917 роках — командувач 4-ї російської армії. 21 листопада 1917 року більшовики усунули його з цієї посади. А вже 10 квітня 1918 року він подав заяву про вступ до української армії. 31 травня 1918 року — військовий міністр Української держави.

З 23 листопада 1918 року перебував у розпорядженні гетьмана Павла Скоропадського. За наказом Директорії 15 грудня 1918 року його було заарештовано в Києві, однак невдовзі звільнено. Після повалення гетьманату в листопаді 1918 року Олександра Рогозу відсторонили з посади військового міністра.

Маючи на меті дістатися Кубані або ж виїхати за кордон, він тимчасово зупинився в Одесі, де тоді перебували частини, що оголосили про підтримку Добровольчої армії, та війська Антанти. У березні 1919 року відмовився евакуюватися з Одеси та залишився в місті, яке зайняли «червоні». Після здобуття міста вояками Григор'єва Олександра Рогозу знову заарештували. За відмову перейти на службу до Червоної армії його розстріляла більшовицька ЧК 29 червня 1919 року в Одесі. Але не виключено, що його могли стратити в Києві.

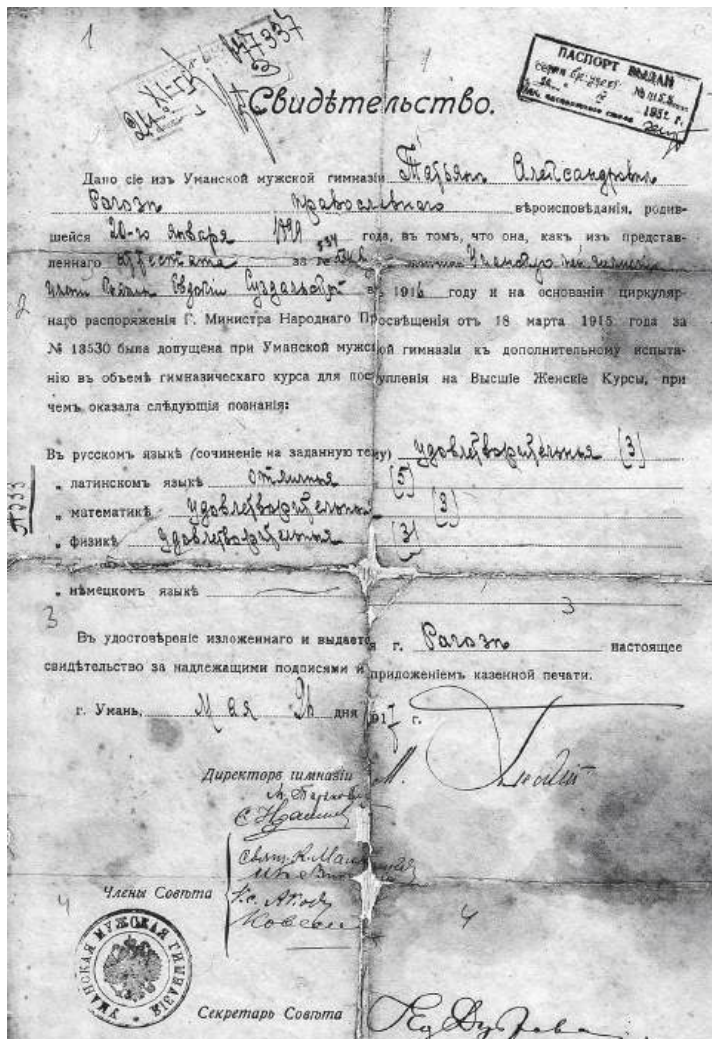
Гімназистка Тетяна Рогоза (зліва) з подругою.
Умань. Фото. 1917 р.

Тетяна Рогоза (справа) з подругами-гімназистками.
Умань. Фото. 1917 р.

Тетяна Рогоза (справа) з тіткою Софією Францівною Рогозою (в центрі).
Умань. Фото. 1917 р.

Свідокство Тетяни Рогози про закінчення Уманської гімназії.
1917 р.

Жалобне оголошення про загибель генерала помістила газета «Киевлянин», яка публікувала список жертв червоного терору в місті. Де похований військовий міністр останнього гетьмана — невідомо. Це був заслужений бойовий генерал, учасник багатьох війн і бойових операцій, стратег і реорганізатор українського війська, доля якого так само маловідома. Гетьман Павло Скоропадський називав його «лицарем без страху і докору».

Тетяна Рогоза.
Фото. 1920-і рр.

Тетяна Рогоза.
Фото. 1920-і рр.

Щодо особистого життя генерала Рогози, то нині знаходимо лише скупі рядки спогадів його побратимів, з яких дізнаємося, що одружився він доволі пізно. Про дітей поки що відомостей не знайдено.

Життєві віражі Тетяни Рогози

Про життя ж Тетяни Рогози, яка приїхала до Рівного на початку 1950-х років і відтоді працювала в Рівненській дитячій музичній школі, тепер розповідають лише старі світлини, кілька поживклих документів і короткі спогади тих небагатьох рівнян, які її ще пам'ятають. Круті віражі її довгого і нелегкого життя здебільшого так і залишилися втаємниченими. Не склалося щасливо й особисте життя.

Одинадцять років у Рівненській дитячій музичній школі працювала Тетяна Олександрівна Рогоза. Як засвідчує її трудова книжка, жінку прийняли на посаду концертмейстера-аккомпаніатора 13 серпня 1956 року. Ветерани школи і рівненські старожили пам'ятають цю напрочуд інтелігентну жінку, але не знають подробиць її самотнього життя. З автобіографії дізнаємося, що вона була сиротою. Матері не стало коли їй виповнилося 12 років, а «батько загинув на війні». Потім її, сироту з житомирського притулку, удочерили прийомні батьки, які теж померли. А далі вихованням Тетяни займалася її тітка Софія Францівна Рогоза, яка була вчителькою.

Тетяна Рогоза в 1918 році закінчила гімназію в Умані й одночасно навчалася в Уманському музичному училищі. Уже там вона почала працювати з учнями, даючи їм уроки музики. Потому поїхала до Києва з надією навчатися в консерваторії.

Тетяна Рогоза.
Фото. 1930-і рр.

Друкарка Тетяна Рогоза.

Фото. 1930-і рр.

Однак їй вдалося влаштуватися друкаркою на одному з підприємств, а музикою займалася, коли давала уроки окремим особам чи дітям керівників підприємств, де вона працювала.

В її автобіографії зазначено, що вона давала приватні уроки оперним співакам та їздила з ними на концерти впродовж 1923–1924 років. Друкарка Тетяна Рогоза працювала у різноманітних конторах тогочасного радянського Києва, на кшталт «Райпродком», «Пищетрест», «Совнархоз», «Союзоргучет», а також у редакції газети «Пролетарская правда» та видавництві «Радянська школа».

У роки німецької окупації в 1942 році Тетяна Рогоза працювала друкаркою у фабричній інспекції при Київській міській управі. А далі процитуємо написане нею:

«Коли німці виганяли жителів із Києва, а я не могла нікуди виїхати, бо в мене немає жодної душі знайомої поза Києвом, а рідних не існує взагалі, я вимушена була залишитися в Києві і змушена була підкоритися збройній силі. Посаджена в ешелон і вивезена спочатку в Західну, потім — Судетську область в табір. Там працюва-

ла на різних роботах — кухаркою, прибиральницею. Потім в Судетах, в містечку Хоф працювала на заводі допоміжною рабсилою. Як тільки доблесна Червона армія нас звільнила, я поїхала одним з перших ешелонів з Хофа в Миронівку. Там поступила на роботу в Держбанк, а вечорами давала уроки синам начальника НКДБ тов. Захарчука і директора цукрового заводу тов. Ткаченка».

Талановита піаністка, яка мала унікальний абсолютний слух, зазнала тяжких випробувань долі, понівеченої революційним більшовицьким невіглаством. Піаністка змушена була стати друкаркою і вже з таким фахом по війні прибула до Рівного.

Такими були життєві віражі жінки, яка йшла до її величності музики все життя, а змушена була збивати чутливі, обдаровані пальчики на залізній клавіатурі, друкуючи казенні папери. Вона так і не змогла наздогнати свою жар-птицю, яка лише була поруч, а натовп її не розумів.

Серед особистих документів і фотографій зберігала Тетяна Олександрівна і програму звітно-показового концерту Рівненської музичної школи за 1958 рік, де серед учнів був майбутній народний артист Росії Володимир Андропов, а серед концертмейстерів вона — та, що все життя йшла за своєю жар-птицею.

Мешкаючи в Рівному, Тетяна Олександрівна довгий час не мала власного житла. Не склалося й особисте життя піаністки. Та зрідилася вона з сім'єю відомого в місті селекціонера Бельського і стала проживати в їхньому домі на Грабнику.

Тетяна Рогоза.
Рівне. Фото. 1950-і рр.

Тетяна Рогоза.
Рівне. Фото. 1970-і рр.

Догледівши до смерті бездітну сім'ю Бельських, продовжила жити в їхньому віковому будинку, який вони з вдячністю їй залишили.

Однією з найближчих подруг Тетяни Олександрівни була Ніна Леонідівна Ремезова (1908–1998), відома в минулому освітянська діячка, засновниця і головна споглядачка Житомирського комерційного училища. Вона мешкала в Києві, та час від часу приїжджала до Рівного. Подруги довго спілкувалися, ведучи розмову найчастіше французькою.

Ті, хто знали Тетяну Олександрівну Рогозу, жили поруч з нею, стверджують, що вона була людиною надзвичайно доброю та щирою, мала талант, який так і не змогла до кінця розкрити й віддати людям. Прожила вона довгих і таких нелегких 97 років, відійшовши на вічний спочинок у 1996 році в Рівному. Залишається сподіватися, що вдасться віднайти нові свідчення про рід генерала Рогози, і, можливо, достовірне підтвердження того, що в Рівному 40 останніх років свого життя мешкала його донька.

ГОРТАЮЧИ СТАРИЙ АЛЬБОМ УРУСОВИХ

Вони познайомилися в Рівненському радіовузлі, куди одразу після закінчення війни обоє прийшли працювати. Радіовузол тоді розміщувався на вул. 17 Вересня (зараз вул. В. Чорновола, 17-а). Між ними була різниця у 20 років. І не дивно, що перше їхнє знайомство відбулося саме тоді, хоча з дитинства жили в Рівному в районі Грабника. Очевидно, до війни на маленьку дівчинку, ученицю польської гімназії Валю Захарчук, він, симпатичний чорновусий співробітник фірми «Zinger» Ариф Урусов, ніякої уваги не звертав.

Їхні почуття були скріплені утворенням сім'ї й народженням у 1948 році донечки Галинки. Урусови прожили разом у любові та повазі одне до одного аж до його смерті в 1986 році, не відчуючи між собою значної різниці в роках. Усе життя обоє працювали зв'язківцями на Рівненському радіовузлі.

Вгорі: Перший ретранслятор на Видумці.
Рівне. Фото. 1960-і рр.

Ариф Ібрагимович (або Борис Іванович, як його називали друзі) мріяв про сина-спадкоємця, а народилася дівчинка. Тож коли в нього з'явився онук, був неймовірно щасливий. На схилі життя він уклав в один альбом усі старі фото і заповів його внукові як пам'ять про діда і родину.

Цей сімейний скорб Урусових-Ямкових є носієм пам'яті не лише їхнього особистого життя, а й зафіксованих миттєвостей з життя Рівного першої половини ХХ ст.

Дружина Валентина

Валентина Адамівна Захарчук-Урусова народилася у Рівному в 1925 році. Її баба Уляна з початку ХХ ст. тримала корчму, яка була біля старого млина на східній околиці міста (зараз вул. Соборна, 2, кут вулиць Соборної та Кліма Савура). За розповідями правнуки Галини, чоловік Уляни служив у польській поліції, а потім виїхав з більшовиками до Росії, залишивши Уляню з двома дітьми в Рівному. За «золоті», які залишив чоловік, вона збудувала хату на вул. Садовій, 7 (вулиця не існує, на цьому місці збудована 9-поверхівка, що має адресу вул. Гагаріна, 1).

Одна з дочок Уляни, в заміжжі Марія Захарчук, яка мала трьох дітей, залишилася жити в батьківській хаті. У цьому домі мешкали спадкоємці Захарчуків, аж поки дім не знесли в 1980-і роки під час розбудови нової вулиці Гагаріна.

Валентина Захарчук не встигла закінчити гімназію, як розпочалася Друга світова війна. Під час німецької окупації залишилася жити з батьками в місті. Їй було сімнадцять, коли німці влаштували облогу і просто схопили її на вулиці. Разом із сотнями інших юнаків і дівчат Валю відправили на роботу до Німеччини. Майже два роки вона працювала в господарстві німецької родини, яка, за її спогадами, ставилася до дівчини досить добре. Німецькі господарі навіть пропонували Валентині їхати з ними в США, куди вони планували перебратися після 1945 року. Вона ж сумувала за рідною домівкою, за батьками і тому повернулася до Рівного.

Чоловік Ариф

Доля її чоловіка складалася по-іншому. Ариф Ібрагимович народився в 1905 році в Санкт-Петербурзі в сім'ї достатньо заможного татарина, який приїхав у північну столицю Росії з Казані. Тримаючи в Петербурзі харчевні, Ібрагім Урусов їздив заготовляти продукти на Волинь.

Ариф Урусов.
Рівне. Фото. 1928 р.

Ариф Урусов на підніжжі залізничного вагону.
Рівне. Фото. 1935 р.

В магазині «Zinger».
Рівне. Фото. 1929 р.

Урусови.
Рівне. Фото. 1934 р.

Коли ж після більшовицького перевороту голод підступив до великого міста, він у 1918 році перевіз свою сім'ю до Рівного. В Ібрагіма і Хадичи Урусових було четверо дітей — двоє синів і дві доньки. Урусові винаймали житло в районі Грабника. Через рік голова сім'ї захворів тифом і помер. Залишилася вдовою з чотирма малими дітьми Хадича Хабеківна. Вона не мала ніякої освіти, хіба що вміла шити. Сильна і вольова жінка змогла підняти на ноги дітей, дати їм освіту, просиджуючи за швейною машинкою.

Її старший син Ариф зумів досконало розібратися в механіці швейних машинок і влаштувався на відому фірму «Zinger», яка мала свої філії та магазини по всій Європі. Як представник фірми він часто бував у Варшаві, Кракові, Познані, Львові, Луцьку, Дубні. На старих фото цей елегантний красивий модно одягнений чоловік — завжди в оточенні таких же інтелігентних молодих людей. Він любив фотографуватися і сам фотографував, тому в нього збереглося достатньо багато світлин.

Молодший брат Арифа досконало вивчив східні мови і навесні 1939 року виїхав до Туреччини, забравши туди й свою найменшу сестру. Через роки, створивши свої сім'ї, брат і сестра Урусови з Туреччини переїхали до США і там нині живуть їхні нащадки. Старша сестра Аліфе, вийшовши заміж за поляка, опинилася у Варшаві. У Рівному з матір'ю залишився лише син Ариф. Вони знімали приватне житло на вул. Пушкіна, куди в 1947 році й привів Урусов свою молоду дружину українку Валентину.

Нині в Рівному мешкає донька героїв цієї оповіді Галина Арифівна Ямкова, яка зберегла не лише старі фото, а й теплі спогади про свою сім'ю.

Згадує Г. А. Ямкова:

«Моя бабця Хадича Абдул Хабеківна, поруч з якою пройшло моє дитинство, була жінкою власною і з сильним характером. Сусіди в Рівному звали її Катерина Василівна. Баба завжди вважала себе головною в нашій сім'ї. Вийшовши заміж у шістнадцять років, вона мала лише потребу в домострої.

Хоча практично все життя провела в російському середовищі, вона не забула рідної татарської мови, якою завжди розмовляла з моїм батьком, особливо, коли мала сказати йому щось по секрету. Любила співати татарські пісні й готувала

Біля палацу Любомирських.
Рівне. Фото. 1934-1939 рр.

Залізничний вокзал у Рівному.
 Фото А.Урсова. 1928 р.

Ариф Урусов з друзями біля павільйону на Волинських торгах.
 Рівне. Фото. 1934 р.

Сім'я Урусових.
Рівне. Фото. 1953 р.

Галя Урусова (в центрі).
Рівне. Фото. 1956 р.

Дитячий садок, де була Галина Урусова.
Рівне. Фото. 1949 р.

Валентина Урусова на радіовузлі.

Рівне. Фото. 1960-і рр.

свої національні страви. У нашому домі завжди була в робочому стані швейна машинка «Zinger», на якій Хадича вправно шила і привчала до цього мою маму та мене. Можна сказати, що бабця була татарською націоналісткою. Вона хотіла, щоб у батька була дружина татарка, але не склалося за її бажанням. До мами свекруха відносилася по-різному, іноді досить холодно і нелюб'язно. Однак своїм подругам говорила: «Лучше невестки, чем Валька, мне не надо, но она не татарка». Моя мама була жінкою лагідною і мудрою. Вміла знаходити зі свекрухою спільну мову. От, коли баба щось нагнівається, мама їй скаже: «А знаєте, мамо, там фільм індійський хороший показують. Давайте ми з вами підемо в кіно». І вони йшли у кіно «Смена» чи в кінотеатр імені Т. Шевченка. Так залагоджувався конфлікт.

Баба татарка прожила 87 років. Здоров'я в неї було чудове. Вона не розуміла, що це таке «болить голова». За Татарстаном вона не сумувала, втратила з корінням зв'язки, хоча в неї там залишилися брати і сестри. Поховали бабцю на кладовищі в с. Тинне.

По мамі я з корінних рівнян. Моя прабабця Уляна і бабуса Марія Захарчук, мама Валентина, мій дядько Анатолій і тітка Оля жили на вулиці Садовій. Їхня хата стояла на горбку, мала два входи, навколо був красивий великий садок. На жаль, я рідко була в цій родині й погано знаю її історію.

Закінчивши технікум зв'язку у Львові, Валентина Адамівна Урусова понад 50 років працювала на Рівненському радіовузлі, стояла біля джерел зародження проводової радіомережі області. Її чоловік Ариф Ібрагимович теж був одним із першопрохідців цієї галузі. Друзям по праці ця сім'я запам'яталася як неймовірно інтелігентна і порядна. Ми ж нині завдяки світлинам, які збереглися в родині Урусових, можемо більш детально пізнати образ старого Рівного та його зниклої перлини — палацу князів Любомирських.

ІСТОРИЧНА ВУЛИЦЯ С. ПЕТЛЮРИ У СПОГАДАХ ВОЛОДИМИРА КУЛІЯ

Її найстаріша назва — Аптекарьська, а ще була Гоголівська, а потім 13-ї Дивізії, СС, Червоноармійська. Зі здобуттям Україною Незалежності першою в державі ця вулиця увічнила ім'я українського військового і політичного діяча, Головного отамана війська Української Народної Республіки Симона Васильовича Петлюри своєю назвою, меморіальною дошкою, а згодом і пам'ятником.

Одна з центральних рівненських вулиць, яка частково зберегла старі архітектурні пам'ятки й одержала за останні десятиріччя чимало нових споруд, які внесли в її історично вималювану картинку вишуканої стриманості крикливе різноманіття форм, матеріалів, кольорів, що ніяк не назвеш цю нову архітектуру «застиглою музикою». Вулиця сьогодні є однією з найбільш заправжених транспортом, що поволі рухається тісним потічком у двох напрямках. Ті ж авто, що не рухаються, заповнили тротуари і між ними пішоходи вже не проходять

Вгорі: Відкриття пам'ятника Симону Петлюрі у Рівному.

Фото з відкритих джерел. 2001 р.

поважно, як колись, а прошмигують, як у лабіринтах. А під'їжджати власним транспортом тут є куди — численні офіси, установи, магазини, кав'ярні, заклади культури. На вулиці нині розмістилися відділення багатьох банків, тож рівняни жартома називають цю вулицю «банковою».

Про історію вулиці міжвоєнного періоду розпитуємо її старожила Володимира Мануїловича Кулія, який понад 90 років мешкає на цій вулиці у старій батьківській хаті, що є його ровесницею. Тут він народився, тут пройшли його дитячі та юнацькі роки. Звідси в 1948 році на п'ять років його ув'язнили в табори Сибіру, а слідом вивезли в холодні краї й усю сім'ю Куліїв. Та попри всі страждання й перешкоди, родина повернулася у рідну домівку в 1956-му. До сьогодні живе подружжя Володимир і Ганна Кулії у своєму затишному обійсті, що тоне в квітах і зелені саду, поруч із дитячою бібліотекою на вулиці С. Петлюри.

Вулиця Симона Петлюри у спогадах її старожила Володимира Кулія:

«Ми — корінні рівняни. На цій землі жив мій дід Назар, мій батько Мануїл і його брат Васян. Наша стара хата стояла там, де зараз двоповерховий будинок над дорогою. Батько продав частину своєї землі, де стояла наша хата, багатому єврею Фінкільштейну, який торгував милом марки «Єлей» («олень»). Новий господар

Рівне. Вул. Аптекарьська.
Поштівка. Поч. XX ст.

Вул. Симона Петлюри.
 Фото В. Луца. 2016 р.

Вул. Симона Петлюри.
 Фото В. Луца. 2019 р.

Будинок Вікдоровича.
Фото. Поч. XX ст.

збудував цегляний 2-поверховий будинок на придбаній у нас землі.

За одержані від продажу землі гроші батько зі своїм братом у 1928 році збудував уже більшу дерев'яну «хату-двоян», в якій ми й живемо зараз.

Наша вулиця починалась від головної і закінчувалась біля Кавказької. Половини будинків, що були колись, нині вже немає, хіба що збереглися підряд декілька будинків від Соборної до Нацбанку.

Мама розповідала, що за царя була вимощена вулиця Словацького, а на нашій вулиці завжди було болото. Як прийшли поляки, то стали вимощувати вулиці бруківкою, зробили тротуари, проклали водопровід, каналізацію, вулиці стали освітлювати.

Із колишнього ставу, що був по той бік головної вулиці, витікала річечка. Вона перетинала головну вулицю, далі йшла повз будинок Гальперіна, нижче повз будинок Зафрана, по вулиці Гетьмана Сагайдачного, біля пожежної і впадала в Устю. Як притік води у ставу був великий, то вода цією річечкою стікала. За моєї пам'яті вже тої річечки не було.

У будинку Фінкільштейна було дві квартири. До 1939 року на першому поверсі жив господар, а на другому — адвокат. У 1939 році тут поселилися радянські військові командири. За німців там жив ляндрвірт.

Будинок вчених — це власність багатого єврея Вікдоровича, який торгував по всій Європі хутром. Коли розпочалася війна з Польщею в 1939 році, він попросив мого батька відвезти його в Гощу, що батько й зробив. Яка його дальша доля, я не знаю. Коли прийшли совети, то в будинку Вікдоровича розмістилися військові батальйони урядового зв'язку. Офіцери цієї частини жили в будинку Фінкільштейна, який теж кудись виїхав з приходом советів. Я пам'ятаю цих військовиків — майор Шапіто, капітан Шевченко, лейтенант Капустін. У них були діти, вони приходили до нас по молоко, жили ми з ними дружно. За німців там розміщувались частини Червоного Хреста.

Будинок № 19 належав лікарю Гойзенбергу. Будова практично не зазнала зовнішніх змін. Поруч із цим будинком справа був скляний флігель. Гойзенберг ще за царя мав лікарню і трохи за поляків практикував. Потім він виїхав, і польська влада там розмістила карного референта (це щось на зразок податкової поліції). У 1939 році там розмістився земельний відділ. Німці розмістили тут польову жандармерію.

Будинок Вчених.
Фото В. Луца. 2019 р.

Вул. Червоноармійська, 19. Краєзнавчий музей.
 Фото 1970-і рр.

Вул. Симона Петлюри, 19.
 Фото В. Луца. 2019 р.

Вул. Симона Петлюри, 27. Будинок Басі Каган.
 Фото. 1920-і рр.

Вул. Симона Петлюри, 27. Дитяча бібліотека.
 Фото. В. Луца. 2019 р.

Вул. Симона Петлюри

Фото В. Луца. 2019 р.

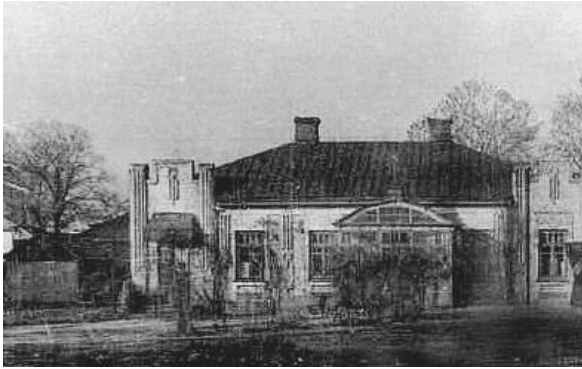
Будинок, де зараз знаходиться бібліотека для дітей, належав євреєць Басі Каган. Ця сім'я займалася мануфактурою. З Каганами ми особливого спілкування не мали, хоча були сусідами. У 1939 році в їхньому домі поселився товариш Карлін, він був директором Будинку Червоної армії (ДКА) у військовому містечку. За німецької окупації там було суто німецьке казино, без вивіски, тихе, спокійне. З 1944 року там поселились судді військового трибуналу (трибунал був на вул. 16 Липня). Одного з них я запам'ятав — Мостовий. Там наших українських патріотів судили. Син Мостового мене заарештовував.

За Каганом у маленькому будинку (зберігся досі) жив поляк Хенек Борщевський.

Прикупивши частину землі в Борщевського і Куліїв, став будувати двоповерховий будинок чех (прізвище його не пам'ятаю). У 1939 році той чех від совєтів утік, не добудувавши будинок. Німці його дім добудували і зробили там склад, на якому працювало декілька робітників. Вони пакували подарунки німецьким фронтовикам. Після звільнення Рівного в 1944 році там зробили столярню військової частини «Военстрой». Потім її знесли, будинок закінчили і поселили людей.

Поруч у маленькому будинку, що зараз вріс у землю, жив поміщик Шматковський, який мав землю в Золотієві, наймав робітників. Колись це був гарний будинок, але коли будували Проспект Миру, туди звозили землю і його нижню частину засипали.

Будинок поміщика Шматковського.
Рівне. Фото. 1960-і рр.

На місці, де зараз магазин «Фокс-трот», була Російська приватна гімназія, яка розміщувалась у досить великому двоповерховому приміщенні, мала свою церкву. На подвір'ї гімназії була дзвіниця.

За школою був провулок 13-ї Дивізії, який проходив до вулиці Литовської (це приблизно там, де зараз банк «Аваль»). Там була водяна колонка. А ще раніше, я пам'ятаю як крізь сон, там на куті була кузня. Єврей на прізвище Лінець там купив шмат землі й побудував дуже хороший одноповерховий дерев'яний будинок. За німців жив там начальник

міської поліції Грушевський. Він був доброю людиною. Як хтось із наших хлопців потрапляв у німецьку буцегарню, то він допомагав вийти.

Два триповерхові будинки теж будували за Польщі й належали вони багатим євреям, які здавали в найм квартирантам.

Можу згадати тих, хто жив ближче до Кавказької вулиці, чиїх будинків уже давно немає. Там жила сім'я Шведа. Його син Костянтин Швед закінчив російську гімназію, працював у банку. Сусідами Шведів була Леся Міськова.

Ближче до вулиці Кавказької до 1939 року жила єврейська сім'я Лернера. Коли ж Лернери зникли з міста, там поселилися інші люди. Знаю, що за німців, аж до 1944 року, вони переховували єврейку Глушман, яка була зубним лікарем. Розповідали, що навіть самі німці в неї лікувалися, вони ж попередили її про підготовку акції зі знищення євреїв.

Навпроти, на куті вулиць Кавказької та Петлюри, жила українська родина Киселів, які займалися сільським господарством. За ними жили українці Голешко, Ярмаки, Кицаки, Дзіваки, Андрущенки, Логвисі, Яроцькі, Руданські. У дворі Ярмків була невеличка крамниця, яку тримав Павленко. Поруч росіянин Мринський мав свій продуктовий склеп.

На нашій вулиці на куті з сучасною вулицею Мазепи стояв газетний кіоск. Потім там німці збудували барак.

На куті з вулицею Словацького стояв красивий одноповерховий будинок, в якому за Польщі знаходилось староство. Коли прийшли совєти, то там знаходилася якась установа і в 1940 році туди приїжджали німці для вирішення питання щодо евакуації своїх фольксдойчів у Німеччину. Їх ще навіть охороняли кубанські козаки. Я це сам бачив. У 1944 році в колишнє староство впала бомба і не розірвалася. Будинок спочатку огородили, щоб ніхто не підходив, а бомба все ж потім розірвалася і будинок був вщент зруйнований.

На протилежній стороні від староства, де зараз стоїть 5-поверховий будинок, жив чех Йозеф Панек, який був відомим у Рівному ботаніком, працював у музеї,

Російська приватна гімназія.

Рівне. Фото. 1930-і рр.

Тут знаходилася Рівненська російська приватна гімназія.

Рівне. Фото В. Луца. 2019 р.

писав статті. У Панеків було на нашій вулиці два будинки, другий був там, де зараз знаходиться театр ляльок.

Красивий 3-поверховий будинок, що був збудований у 1926 році (вул. Петлюри, 11), належав лікареві Гофману. У нього в підвалі був рентген-кабінет, там усе було як дзеркало, плиткою все було викладено. Гофман також здавав кімнати квартирантам. За будинком був дуже гарний садок з алейками. У радянський час там розміщувалося управління освіти.

Колишній будинок лікаря Гофмана.
Рівне. Фото. 1980-і рр.

Колишня приватна єврейська гімназія «Тарбут».
Фото з відкритих джерел. 1940-і рр.

Руїни театру Зафрана.
Рівне. Фото. 1944 р.

За Гофманом у дворі був одноповерховий дерев'яний будинок Фінкільштейна, а поруч такий же будинок Панека.

У 1936 році була відкрита на нашій вулиці єврейська гімназія (вул. Петлюри, 26). Я пам'ятаю, як це відбувалося: музика грала, гостей скликали. Будинок великий, внизу в підвалах була роздягальня. Навіть ще у 1940 році, за советів, там працювала єврейська гімназія. Директором був Ритва. А після війни там була наша школа.

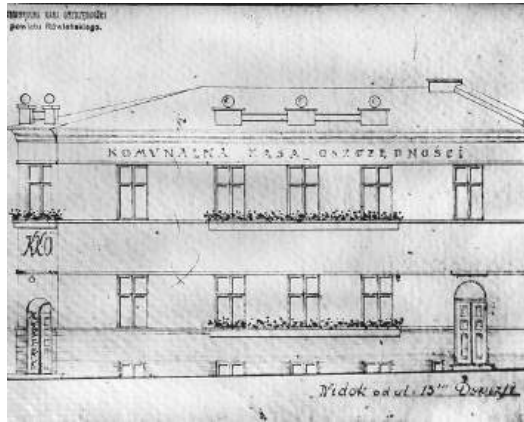
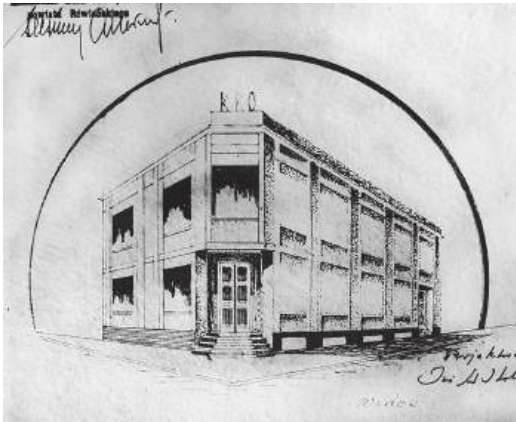
Далі за єврейською гімназією, де зараз розміщені торговий центр «Євро-шоп» і Ощадбанк, жили євреї, яких чомусь називали «Вовки». Жили також Дзіваки, Лучинські. Поруч жив єврей Кваснюк, який займався солодкою водою, морозиво робив, квас — і в пляшках, і в балонах. У його дворі був «льодяник». Зимою люди нарубували лід на ставу, звозили, складали, пересипали тирсою і так лід зберігався все літо. Усі, хто мав ковбасні, мусили мати лід, адже холодильників не було.

На нашій вулиці знаходився театр єврея Зафрана. Він мав шикарну глядацьку залу десь на 500 місць, велику сцену, ложі, балкон. Зафран мав тут ще лазню (приміщення не збереглося). Коли сюди зайшли німці, то з трьох будинків (театр Зафрана і ще два поруч) перебудували на один театр, дуже якісно і красиво зробили. Театр займав і площу більшої половини фундаменту сучасного Народного дому. Під час бомбардування Рівного театр (уся його ліва частина) був зруйнований, збереглася права частина (будинок № 3).

На куті вулиці Пересопницької (за Польщі вона називалась Понятовського) знаходився двоповерховий будинок, де розміщувалася «Каса комунальна ошадності» (ККО), збудована за моєї пам'яті в 1930-і рр. Поруч був ще один будинок, за ним — театр Зафрана. Між цим будинком і театром були східці, якими можна було пройти до річечки.

Сучасний будинок за адресою вулиця С. Петлюри № 3 — за поляків у ньому розміщувався КОП (Корпус охорони пограничної), він уцілів і особливо не змінився.

Будинок, де зараз знаходиться управління прав захисту споживачів, не змінився. Це була

Проект будівництва ККО по вул. 13 Дивізії, 2.
Фонди ДАРО.

Вулиця 13-ї Дивізії. Вид на ККО (Комунальну касу ощадності). Рівне. Фото. 1930-і рр.

власність єврея, в підвалі там знаходилася друкарня і ми дітьми туди ходили за обрізками паперу.

Національний банк, одне із найстаріших приміщень вулиці, зовні не змінився. Пам'ятаю, що в 1944 році під час бомбардування в нього влучила легка бомба, загинув вартовий міліціонер. Трохи пошкодилася стіна, її замурували, незначний слід залишився.

Операційна зала Комунальної каси ощадності. Рівне. Фото. 1930-і рр.

Приміщення банку. Рівне. Фото В. Луца. 2019 р.

Магазин Гальперіна.
Поштівка. 1918 р.

На місці, де зараз стоїть пам'ятник Симону Петлюрі (а це була земля Гальперіна) стояв павільйон і там за Польщі продавали фрукти».

Ось і пройшли ми міською вулицею, обернувши колесо історії на 80 років назад, завдячуючи неперевершеному знавцеві й патріоту нашого міста Володимирові Мануїловичу Кулію. До pana Володимира не раз зверталися за консультацією місцеві краєзнавці, журналісти і науковці. Його чіткі спогади про рідне місто допомагали у написанні та виданні книг про Рівне, створенні телевізійних і радіопрограм. Володимир Кулій є шанованою в місті людиною, має відзнаку «За заслуги перед містом»

ПРАЦЮВАВ, ЩОБ ЛЮДИ НІКОЛИ НЕ ЗНАЛИ, ЩО ТАКЕ ГОЛОД

Старожили Рівного згадують стару пекарню, яка знаходилася на вулиці Шевченка, 66 і була знесена в 1960-і роки. Нині на цьому місці, за адресою проспект Миру, 14, стоїть відомий у місті Будинок урочистих подій, в якому беруть шлюб молоді пари.

Пекарню напередодні Другої світової війни збудував Олексій Романюк. Один із рівненських старожилів, який жив на вулиці Литовській, розповідав: «Я завжди згадую запах хліба, який випікав Романюк. Такого тепер немає. Той запах нам йшов аж до хати».

У Рівному мешкають доньки власника пекарні Алла Олексіївна Шелест-Романюк і Тамара Олексіївна Погориляк-Романюк.

Впрі: Родина Романюків.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Пекарня Олексія Романюка.

Рівне. Фото. 1940-і рр.

Зі спогадів А. О. Шелест-Романюк:

«Мій батько, Олексій Григорович Романюк, був родом із білоруського села Пестиньки, що в Кобринському районі Брестської області. У сім років він залишився круглим сиротою. Його батьки померли від брудного тифу, коли в роки Першої світової війни були евакуйовані на Волгу. Сиротами залишилися п'ятеро дітей Романюків, старшому з яких було чотирнадцять. Діти самотужки повернулися з Росії додому. Лишень перетнули кордон з Польщею, як той закрився. Діти добралися до рідного дому, де їх чекала нужда, знищене господарство і земля, яка не давала врожаю. Старший з братів залишився господарювати, а менші розійшлися по наймах. Мій батько пішов працювати підручним до різних майстрів і далі він усього досягнув у житті сам, своєю допитливістю і працею. Він просто чесно працював і вчився пекти хліб у людей. Змолоду в батька була мрія — мати свою хату і пекарню. Тато був людиною грамотною, дуже знався в математиці.

До Рівного батько приїхав у 1920-і роки і на «стометрівці» (вул. 3-го Мая, а тепер — вул. Соборна) побачив мою маму, яка була видною красунею. Познайомившись, одразу запропонував їй одружитися. Це було в 1929 році. З того часу вони стали жити в Рівному в хаті моєї бабусі на вул. Шевченка.

Моя мама, Надія Ларіонівна Окопна, — рівнянка. По бабі вона була з родини Дубінко. На вулиці Литовській був цілий куток, де жила ця родина. Дубінки були людьми бідними. Моя прабаба Матрона була з с. Тинне, а прадід Хома був рів-

Весільне фото Надії і Олексія Романюків. Рівне. 1929 р.

Олексій Романюк. Рівне. Фото. 1927 р.

ненський. Це була дідова земля. Одній із дочок Дубінок — Єфросинії (моїй бабі, дісталася стара хата на вул. Шевченка, 66. Єфросинія вийшла заміж за царського підфіцера Ларіона Окопного, який був родом з Полтавщини, і спочатку деякий час вони жили у військовому містечку на вул. Дубенській. Дід Ларіон загинув у 1914 році в Галичині. Він був нагороджений Георгіївським хрестом. Залишилася моя баба 30-літньою вдовою з п'ятьма дітьми, своєю старою матір'ю Степанидою і п'ятьма десятинами землі, яку потім по десятині роздала кожному з дітей. Моїй мамі теж дістався шматок землі в Бармаках. Бабця розділила дітям і хату.

Усі діти Окопних навчалися в приватній російській гімназії, що була поруч, на вул. 13-ї дивізії (тепер вул. С. Петлюри — авт.). Після кількох років навчання мама

Надія Романюк. Рівне. Фото. 1930-і рр.

Окопний Ларіон з дружиною.
Рівне. Фото. Поч. XX ст.

Ларіон Окопний.
Фото. 1914 р.

та її сестри пішли працювати на тютюнову фабрику, на «хмелярню», яка була на вул. Кривій (тепер вул. Толстого — авт.), на «розливню», де розливали горілку. Їм треба було якось виживати. Усі дівчата були дуже гарні. Мама розповідала, що хоч і не мали що їсти, але були такі здорові й красиві, що всі на них заглядалися. Їли одну картоплю й оселедці, а ніхто нічим не хворів. Коли стали м'ясо їсти, то й почали хворіти.

Ось так зустрілися двоє сиріт Олексій і Надія, одружилися та всього потім своєю працею досягли. Спочатку жили в старій бабиній хаті й кожную копійчку стали відкладати на будівництво будинку, де мали розмістити власне житло та пекарню. А поки будували на місці старої бабиної хати нову двоповерхову кам'яницю, то сімнадцять разів переїжджали, жили по різних приватних квартирах, знімаючи житло в чужих людей. Батько не був скупюю людиною, але коли я просила в нього гроші, хоча б 10 копійок, він казав: «Ти що? Це ж можна купити дві цеглини».

Спочатку треба було документи зробити на ту хату, а за Польщі це були не малі гроші, і тато їх заробляв, працюючи по людях. Орендував приміщення біля пивзаводу і там мав невеличку пекарню. Потім — мав оренду біля базару.

Диплом майстра пекарської справи Олексія Романюка.

Луцьк. 1939 р.

Будинок з пекарнею батько будував чотири роки. Відкрив пекарню в 1939 році. Налагоджувати обладнання допомагали німці, яких запросив батько. Це була одна із перших механічних пекарень у Рівному. Пічка працювала на електриці. Був механічний тістоміс. Німці казали татові: «Пане Романюк, буде війна». Та він не хотів у це вірити. Нарешті його давня мрія збулася.

На першому поверсі розміщувалася пекарня, а на другому було житлове приміщення, яке складалося з двох квартир по дві кімнати, кухні й ванни. Поляки вимагали будувати чітко за планом, який був виданий і завірений магістратом.

Чужих людей батько не наймав. Усе більше працювали в тій пекарні наші бідніші родичі з Білорусії. Діти дядька Кості приїжджали до нас, щоб підкормитися. У нас було все. Я ніколи не знала, що таке голод. Мама теж працювала в пекарні, продавала хліб.

Випікав батько такі маківники, що я й зараз згадую — великі, завернуті в пергаментний папір. Тістечка ми не випікали. Пам'ятаю, як батько казав: «Коли кінь живе на пшениці, то виходить у двір і гнилу стріху гризе». Так і я, вдома було

Олексій Романук пече хліб.

Рівне. Фото. 1939 р.

все свіженьке і смачненьке, а я просила в батька 5 копійок і купувала черству булку в єврея біля школи і гризла.

У мене зберігся польський диплом батька, в якому зазначено, що він є майстром вищого класу. Цей документ видали у Луцьку в 1939 році.

Нас у батьків було три доньки, я — найстарша, народилася в 1930 році. До школи за Польщі я ходила у польську державну семикласну школу імені Г. Сенкевича (зараз школа № 3 — авт.), два роки вчилася там. З вулиці Шевченка я йшла через пів міста. Йшла вул. Красною, де жили одні бідні євреї, і там завжди було дуже брудно.

На вул. Шевченка сусідами нашими були Андрій і Філя Галатюки, які жили справа від нас. А зліва жив Іван Талашук, який мав у місті книжковий магазин. Напроти нас мешкали Омельчуки. А ще були Берташі, Сергійчуки. Пам'ятаю старого Григорія Лукашевича.

Були ми прихожанами Свято-Успенської церкви, де моя бабця була сестричкою і завжди стояла на службі з великою свічкою.

Недовго випікав той запашний хліб мій трудяга батько. У вересні прийшли совєти, яких ми, діти, бігали зустрічати в центр міста. Наш дім і пекарню одразу націоналізували і поселили сюди дружин військових офіцерів. А потім ми взагалі залишилися без кутка, бо мама не знала, що їй треба взяти у влади ордер на свою квартиру.

У 1940 році нас вивезли з Рівного як фабрикантів. Дали «білий» квиток, і ми мусили виїхати звідси геть. Ми вже не мали права жити в обласному центрі. У батька не було ніяких коштів, бо все вклав у цю хату і пекарню. Усе його витрачене життя, всі старання відібрала нова влада. Батько був людиною спокійною й абсолютно аполітичною, але таке беззаконня «визволителів» переживав болісно.

Переїхали в Здолбунів до чеха, пана Прохацка, який теж був пекарем. Він потіснився і прийняв нас в одну кімнатку.

Німецька окупація застала нас у Здолбуніві, ми повернулися до Рівного у свій дім. Батько знову став пекти хліб. Я трохи ходила до школи, яка тоді почала працювати на вул. Скорупки (тепер вул. 24 Серпня — авт.). Німці нас не зачіпали. Для них тато випікав їхні «кузени» — великі пироги з яблуками. У нас лише поселився німець, який працював на пошті.

Сім'я Романюків.
Рівне. Фото. 1939 р.

Школярки. Алла Романюк сидить у 1-му ряду в центрі.
Рівне. Фото. 1942 р.

Алла Романюк.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Алла Романюк.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Алла Романюк.
Рівне. Фото. 1950-і рр.

Родина Романюків.
Рівне. Фото. 1960-і рр.

Після звільнення Рівного в 1944 році батька заарештували і засудили до 10 років за те, що він не пішов на фронт. Відправили батька у Київ працювати на заводі «Арсенал». У 1945 році була амністія і тата відпустили.

Будинок наш знову націоналізували, там поселилися чужі люди з ордерами, а нам залишилася кухня, на яку ордер вже ніхто не давав. Іти до влади мама боялася, бо думала, що можуть нас взагалі вивезти в Сибір, а ми пропадемо там як миші. Ми пішли жити до маминої родини. Після повернення батько почав працювати в конторі «Трест столових», яка знаходилася на Театральній площі.

Наша пекарня продовжувала працювати, але була вже державною. Я не була там більше 20 років, не могла повернутися у відібране минуле. Батьки теж туди не ходили, тяжко їм було це сприйняти.

Батько тяжко працював, постарів, його пригноблювала бідність, в якій знову опинилася сім'я, відсутність власного житла, переїзди з квартири на квартиру. У 55 років батька не стало. Мама прожила довге життя — 94 роки при гарній пам'яті.

Я закінчила в Рівному школу № 1 зі «срібною» медаллю і поступила у Львівський медичний інститут. Студенткою у дев'ятнадцять років вийшла заміж за майбутнього медика Володимира Шелеста. Повернулися разом до Рівного і все життя пропрацювали лікарями. Я з 1956 року 53 роки працювала спеціалістом по туберкульозу кісток у Рівненському протитуберкульозному диспансері. Чоловік працював торакальним хірургом».

Доля рівненської родини Романюків, які чесно і самовіддано працювали, щоб у кожного був на столі запашний хліб, густо заправлена гіркотою несправедливості та жорстокості. Їхнє життя, понівечене радянською владою, яка десятиліттями намагалася винищити в людини відчуття господаря, чого, зрештою, значною мірою їй вдалося досягти. Усе мало стати нашим і нічим. Ця формула, на жаль, ще довго жила в нашому суспільстві, а її відголоски деінде пролягають й нині.

Алла і Володимир Шелести.

Фото. 1950-і рр.

Алла Шелест.

Фото. 1950-і рр.

СВАТИ

Кажуть, що шлюби здійснюються на небесах. А на землі шлюби об'єднують не лише двох молодих і люблячих, а й родини, кожна з яких мала своє життєве русло і свої береги.

Поважний рівнянин, який мешкав на старій вулиці Омелянівській (нині вул. Шевченка), Григорій Лукашевич після одруження сина Пилипа з Галиною Ковальською, породичався з сім'єю дубенського священника Володимира Ковальського.

Про своїх дідів незадовго до своєї смерті розповіла його онука рівнянка Тетяна Пилипівна Корнільєва. Ось її розповідь, записана у 2003 році.

Григорій Лукашевич

«Мій дід Григорій Лукашевич народився в 1873 році поруч із Свято-Успенською церквою на старій рівненській вулиці Омелянівській. Наша хата стояла

Вгорі: Біля хати Г. Лукашевича: Г. Лукашевич, Н. М. Заяц, В. Г. Логвись.
Рівне. Фото. 1950-і рр.

Члени земської управи. Праворуч стоїть Григорій Лукашевич.
Рівне. Фото. 1919 р.

на прадідівській землі. Дід був селянином, добрим господарем землі, на якій працював до сьомого поту. Чесний, непідкупний, дуже порядна людина — таким його знала сім'я і сусіди. У нього був завжди великий потяг до знань, хоча він був людиною малоосвіченою, можна сказати «самоучка». Писав він погано, а от читав усі газети, бо це його найбільше цікавило.

Пилип Лукашевич (справа) і Леонід Червінський. Рівне. Фото. 1920 р.

Пилип Григорович Лукашевич. Рівне. Фото. 1930-і рр.

Дід був дуже діловий. За царя він був обраний депутатом у повітове земство, був і губернським гласним, де захищав інтереси селян. Часто згадував і розповідав нам, як він був на прийомі в губернатора в Житомирі. У Дубні був такий Гаврилюк, який загинув у Першу світову війну і був признаний національним героєм. Тоді оголосили збір пожертв на спорудження йому пам'ятника. Гроші з усіх кутків надходили в губернське місто Житомир. На губернському з'їзді, де дід був делегатом, він виступив від Рівненського повіту і запропонував замість пам'ятника селянину і воїну Гаврилюку на зібрані пожертви відкрити технічне училище для селянських дітей. І пропозиція діда була прийнята. Губернатор у перерві дав дідові свою візитку і запросив до свого дому на чай. Дід прийшов і біля порога зняв чоботи, босий у господа зайшов, чим насмішив і здивував губернатора. Потім дід цей випадок нам часто розповідав.

Дід одягався по-сільському, по-робочому, а вже як свято, то був як писанка. Краватки не носив, а так — сорочка, чоботи, а вже потім у нього з'явилася шуба.

Дід за Польщі був міським радником магістрату. Він ініціював і потім активно займався перейменуванням нашої вулиці, яка за Польщі називалася Сільська. Дід збирав підписи, готував усякі документи, ходив у магістрат і це питання було вирішено — вулицю назвали іменем Шевченка.

Григорій Лукашевич з онукою Тетяною.

Рівне. Фото. 1950-і рр.

Поважали діда сусіди, приходили до нього за порадою, за добрим словом. У гарних стосунках він був із священником Михайлом Носалем і його сином Іваном Михайловичем. З ним товаришували наші сусіди Дзіваци, Лобаки, Логвисі, Пінчуки. Прийняв дід з бабою на виховання хрещеницю Ложко Ніну Євстафіївну, яка рано стала сиротою. Все життя вона прожила в дідовому домі, потім заміж її віддав.

У діда було багато землі, яка була в Бармаках. Колись він мені говорив: «Дивись, Таню, на моїй землі 101 хата стоїть». Хазяїн він був крепкий, господарка велика була, то й для обробітку землі мусив наймати людей. А збіжжя молотив сам. Сильна була людина Григорій Лукашевич, сильна тілом і духом.

Я з батьками під час війни жила в Дубні, то коли війна закінчилася, він 9 травня 1945 року в мій день народження пройшов 45 кілометрів пішки з Рівного, щоб нас провідати.

За радянської влади у 1960-і роки він відстоював збереження нашої церкви, бо її хотіли знести. Дід знову підписи збирав, листи писав, доводив, що вона є пам'яткою архітектури й історії. То навіть потім батюшка на службі в церкві, коли проповіді говорив, то про цю добру справу діда згадував.

Бабця моя — Домінікія Андріївна також рівнянка, вона народилася в 1876 році й була з такої ж селянської родини, велика трудяга. У баби було дуже довге

густе волосся і з його миттям була ціла проблема. Хрещениця Ніна допомагала їй мити те волосся керосином, а потім вона довго сиділа на вулиці й вивітрювала той запах. Уже помирала, а волосся було нижче пояса.

У діда й баби був один син — мій батько Пилип, якого вони вивчили на лікаря-стоматолога. За Польщі батько в Рівному був відомим стоматологом, мав кабінет у дідовій хаті, сюди люди приходили лікуватися.

А ще запам'яталася мені така цікава історія. На клуні, яка була в нас аж до річки, буськи звели гніздо. Щороку туди прилітала одна й та сама пара. Нанесуть яєць, висидять діток — відлітають. Одного разу дід помітив, що буциха зраджує своєму «чоловікові». Поки бусьок літає, щоб принести їй їсти, вона літає з іншим. А перед поверненням «чоловіка» довго миється в цебрі, що стояв біля клуні. Обтруситься від води і знову сідає на гніздо до яєць. Дід не міг стерпіти такої зради, спрацювала чоловіча солідарність. Він вилив воду з цебра. Прилетіла зрадниця і стала битися крильми об пустий цебер. Прилетів «чоловік» і зрозумів, що трапилося. Покинув птах свою невірну дружину. Бабця діда за це картала — навіщо втрутився в життя птахів. А він: «Ні! В природі все має бути чесно і порядно».

Дід прожив довге життя — 92 роки і ніколи не звертався до лікаря, а помер від запалення легенів. Я була в час його смерті у 1965 році, він наостанок усе мені казав: «Вчись, Таня, вчись».

Відійшли дід з бабою майже разом у 1965 році, з різницею у два місяці. Поховали ми їх на Дубенському кладовищі неподалік церкви».

Священник Володимир Ковальський

Як відзначає відомий історик В. Борщевич, Володимир Іванович Ковальський був помітною постаттю в духовному житті Волині 20–60-х рр. минулого століття. У його долі виразно відобразились тенденції та злами розвитку не лише місцевого селянства й інтелігенції, але й багатьох представників священничої верстви. Син священника з с. Річиця Рівненського повіту, він закінчив Волинську духовну семінарію й у 1904 році був рукоположений на престол. Цікаво, що з 1912 року Ковальський трудився соборним священником у Рівному й повітовим наглядателем церковно-парафіяльних шкіл. Після скасування посади наглядача шкіл він влаштувався в залізничній церкві станції Рівне і був там за різних переворотів. Ця церква знаходилася поруч з Сухарним заводом (район сучасної вул. Небесної Сотні). У міжвоєнний період за польської влади служив о. Володимир у різних церквах сільських парафій, бо довгий час не мав польського громадянства. Лише в 1935 році він був призначений настоятелем Свято-Іллінського собору в м. Дубно і благочинним міської округи.

Зі спогадів Тетяни Корнільєвої:

«У моїй родині була ще одна шанована людина — мій дід по мамі Володимир Ковальський, в родині якого я провела багато днів свого життя. Наша сім'я мешкала у Дубні в будинку біля Свято-Іллінського храму. Дід мене привів до церкви і дуже тішився, коли я на криласі стала співати.

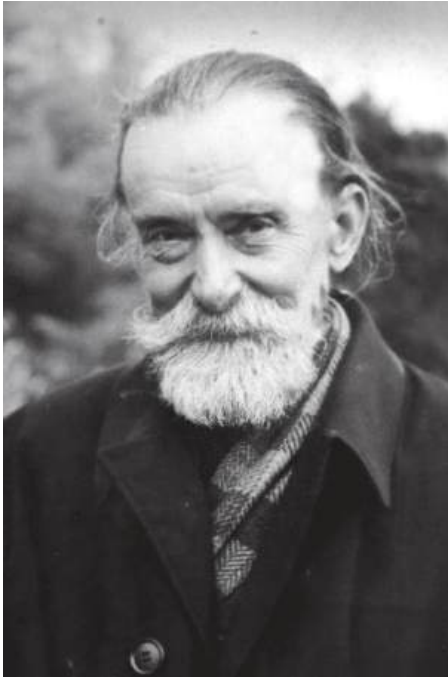

Священник Володимир Ковальський серед дубенської інтелігенції.
Дубно. Фото. 1930-і рр.

Бабуся моя була з сім'ї священників Абрамовичів. Вона була дуже вихованою й інтелігентною, знала французьку, німецьку мови. Дуже хорошою господинею була, що й досі пам'ятаю смак її пасок. Завжди на свята до нас жебраки приходили і бабця їх пригощала.

Дід дослужився до митрофорного протоієрея, мав багато церковних нагород. У 1952 році йому дозволили екстерном скласти іспити за курс дисциплін Московської духовної академії, і за представлену дисертацію він отримав ступінь кандидата богослов'я.

Пережив дід-священник і страшні часи сталінського свавілля. У червні 1945 року його арештували й ув'язнили. Арештували за те, що він під час німецької окупації служив панахиду за убієнними, серед яких був і німець. Загиблих було дванадцять чоловік. Хто вони — невідомо. Їх поховали на погості біля Іллінського собору, а дід відслужив поховання. Після війни хтось доніс на нього. Дідові присудили 5 років. Сидів він у Горловці. Через 3 роки діда відпустили. Багато за нього клопотали його доньки і він писав дуже грамотні листи. Коли дід повернувся, то йому вже парафію в Дубні не дали, змушений був їхати на Житомирщину. Повернувся дід з зошитом записів про життя в неволі, оповідання навіть написав. Однак усі записи змушений

Священник Володимир Ковальський.
Фото. 1950-і рр.

був знищити, щоб надалі не зашкодити сім'ї. Коли діда арештували, то вдома зробили обшук і позабирали всі папери, всі його церковні нагороди.

Дубно хоча й невелике місто, але воно завжди було дуже висококультурне, тут було багато інтелігенції. Таким було оточення Ковальських. Одним із тих, хто брав участь у різних благодійних акціях, був пан Харасажианс, якого ми жартома називали «Аристократ Христофорович».

Мої діди — це була моя втіха, моя гордість і мої найкращі вчителі, якими я горджусь усе життя і розповідаю про них своїм онука».

На Дубенському кладовищі є скромні могили подружжя Григорія та Домінікії Лукашевичів та їхнього сина Пилипа Григоровича.

А трохи далі, проїхавши тією ж вулицею Дубенською, завернувши ліворуч від траси до колишнього с. Тинне, потрапляємо на кладовище, що поруч із церквою Різдва Пресвятої Богородиці. Там поруч могили митрофорного протоієрея Володимира Івановича Ковальського та його дружини Ольги Михайлівни Ковальської. Священнику було 88 років, коли він з матушкою переїхав до Рівного і доживав віку у своїй онуки Тетяни Пилипівни Корнільєвої. Через рік, у листопаді 1971 року він спочив у Бозі.

Ольга Ковальська пережила свого чоловіка на два роки, вона прожила на цьому світі 90 років.

Тетяна Пилипівна Корнільєва все життя пропрацювала фармацевтом. Її вірним супутником життя був Сергій Григорович Корнільєв, корінний рівнянин, відомий у місті юрист.

Є люди, яких називаємо «відомими особистостями», про яких багато пишуть і переповідають, відзначають їх прижиттєві й посмертні ювілейні дати, встановлюють їм меморіальні дошки і пам'ятники. Але більшість наших співвітчизників — це звичайні громадяни, хіба що неймовірно трудолюбиві та безкорисливі, що бачаться достойниками лише через роки після завершення свого земного життя

ІЗ ЖИТТЯ РІВНЕНСЬКОГО «КАВКАЗУ»

Мешканці Рівного міжвоєнної доби різнилися між собою за мовою, вірою і статками. Більшу частину містян складала єврейська громада, яка переважно займалася дрібним бізнесом і торгівлею. Небідними вважалися українці, які мали землю, що знаходилася за межами міста, займалися сільським господарством, з чого й жили. Державними службовцями були здебільшого поляки. Заслуженою повагою у громади користувалася багатонаціональна рівненська інтелігенція.

Так жило полікультурне місто до Другої світової війни, колоритне у своїй багатомовності, в різнобарв'ї національних культур і звичаїв.

На вулиці Міцкевича, яка прямувала з центру міста до історичного «Кавказу», сусідами були різнонаціональні родини.

Вгорі: Пагорби на околиці Рівного, що мали назву «Кавказ».
Фото із відкритих джерел. Поч. XX ст.

Із сімейного архіву Остапчуків.

Рівне. Фото. 1920-і рр.

Поважна рівнянка Світлана Андріївна Бойко (Остапчук) ділиться своїми спогадами про минувшину рідної вулиці та своєї родини:

«Я народилася в 1931 році. До війни наша сім'я жила в будинку № 63 на вулиці Міцкевича, яка прямувала до підніжжя рівненського «Кавказу». Продовження вулиці Міцкевича в напрямку від нашого дому вгору місцеві називали «Великий Кавказ». Ліворуч від вулиці Кавказької була вулиця Крута, то вже був «Малий Кавказ». На «Великому Кавказі» переважно жили євреї. На «Малому Кавказі» знаходилася іудейська синагога. Поруч з нами жили українські родини Калашників, Жилінських, Кулачків, Либаків.

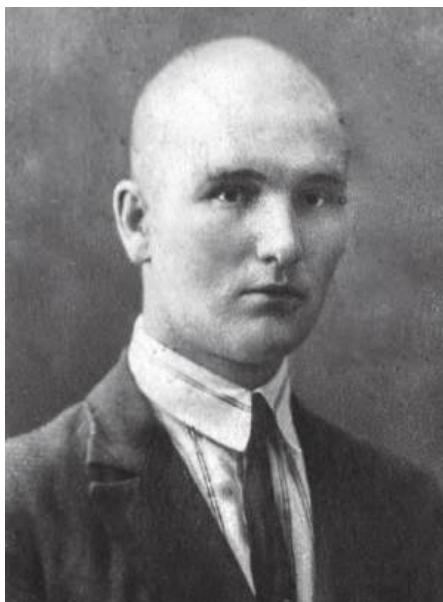
Багатством завжди була земля

У нас була дерев'яна хата з великим двором і гарним садком. Завжди вся дітвора з вулиці збиралася і бавилася у нашому дворі. Ця хата і земля були власністю мого діда по мамі Василя Андрійця, який був на той час людиною заможною, бо мав багато поля. Дід усе життя працював на землі, іншої роботи він не знав. Землю він розділив між дітьми: по 7 га двом синам і по 3,5 га дочкам і стільки ж залишив собі. Дочкам дав у придане по півхаті. Усіх дітей обділив, щоб не сварилися. Дідова хата, в якій жили ще двоє його синів, була поруч із нашою. Мав дід Василь дві пари коней, у кожного з дітей була корова. До нас приходили люди і купували молоко. Доля діда була нелегкою. Він двічі ставав вдівцем, тричі одружувався, піднімав п'ятеро дітей.

Батько мій Андрій Іванович був із родини Остапчуків, які жили поруч із Успенською церквою на вулиці Шевченка. Остапчуки були біднішими за Андрійців.

Родина Андрійців.
Рівне. Фото.1920-і рр.

Андрій Остапчук.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Наталія Андрієць (Остапчук).
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Ніна Негребецька з доньками Людмилою і Наталкою.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Із сімейного архіву Остапчуків.

Рівне. Фото. 1920-і рр.

Пам'ятаю свого діда Івана Остапчука, який завжди сидів і читав книжки. Баба Устина вирощувала городину і продавала її на базарі. У батька був ще брат і дві сестри. Закінчив він лише чотири класи і мав велике бажання й далі до навчання, але тоді батьки чекали від дітей лише роботи. Замолоду батько працював у банку на вулиці 13 Дивізії (тепер вул. С. Петлюри — авт.) інкасатором. Батько розповідав, що йому прикріплювали до руки сумку з грошми і в супроводі польського поліціанта він їхав до Варшави здавати ті гроші. У банку працював до кінця 1920-х років поки не одружився на моїй мамі.

Остапчуки й Андрійці мають родинні зв'язки з корінними рівненськими українськими родинами Мучинських, Негребецьких, Кисилів, Ілляків.

Діти з вул. Житньої на Різдво у домі Негребецьких. Рівне. Фото. 1930-і рр.

Батько пішов до мами в приймаки на вулицю Міцкевича. Стали разом працювати на землі, яка була в районі сучасної вулиці Уласа Самчука. Вирощували зернові, але найбільше — цукровий буряк, який потім здавали на Шпанівський цукровий завод.

Першу дитину мама народжувала вдома в 1929 році. Дівчинка померла маленькою. Коли ж прийшов час народжувати мене, то батько завіз маму в лікарню «Каса хорих», яка знаходилася на вулиці Бандурського (тепер вул. Михайла Драгоманова — авт.). У 1933 році народилася моя молодша сестра Олена.

Дитинство

На навчання мене віддали в українську приватну початкову школу імені Мазепи. «Мазепинка» знаходилася на вулиці Галлера (тепер вул. 16 Липня — авт.). Я провчилася там два роки, аж до приходу советів. Зі мною вчилися Рая Свинко, Талка Негребецька, Наталка Мучинська, Ростік Кулій, Ліда Дзівак, Міша Галатюк. Спочатку в мене в школі виникла проблема з українською мовою. Коли батьки були цілими днями в полі, з нами займалася третя жінка діда Андрійця, яка розмовляла російською мовою і нас навчила. У пам'яті залишилися кумедні історії з нашого пізнання рідної української мови.

Пам'ятаю я Степана Скрипника (патріарх Мстислав — авт.), у домі якого доводилося бувати. Скрипник мешкав на вулиці Свободи. Цей будинок є й досі, хоча дещо перебудований. Із сестрами Наталкою і Людмилою Негребецькими ми були родичами і подружками. Людмила Негребецька товаришувала з Тамарою — донькою Скрипника. Якось дівчата вирішили зробити виставу і показати її Степанові Скрипнику, який був послом польського сейму. Я в тій виставі виконувала роль дерева, бо була досить високою дівчиною. Мені на руки начепили галузок, листочків і я просто хиталася. Пан Степан сидів, відкинувшись на великому кріслі, був одягнений у чорний костюм, такий красивий статний чоловік. А я стояла перед ним і хиталася.

Кожну неділю ми з батьками ходили на службу Божу в Свято-Воскресенський собор. Батько був дуже набожною людиною. Пам'ятаю, що навколо собору була красива металева огорожа. На територію храму проходили через браму, що була у дзвіниці. Після служби брама зачинялася. Пам'ятаю, що за собором були поховання.

Дід і баба Остапчуки були прихожанами Свято-Успенської церкви, біля якої вони жили. Баба Устина була в церкві «сестричкою» і на службі стояла з великою свічкою в руках. Серед сестричок, які стояли зі свічками по два боки, моя баба виділялася своєю високою стрункою статуєю. Мій батько теж був високий на зріс. От і я в їхню породу вдалася.

Совети тут не прижилися

У 1939 році прийшли сюди совети. Стали вивозити людей. Приїжджала машина, давали людям дві години, щоб зібралися і везли. Здається, спочатку людей три-

Родина Остапчуків на поминальну неділю. Кладовище на кавказькому пагорбі.
Рівне. Фото. 1950-і рр.

мали на стадіоні, а потім уже товарняками відправляли в Сибір. Щоб нова влада не відбрала землю, дід Василь Андрієць одразу її на всіх розписав.

У нашій хаті в більшій кімнаті поселився енкаведист Назаров із сім'єю. Він десь пропадав ночами, а потім цілий день спав. Мама виганяла нас із хати, щоб ми не шуміли, бо ж Назаров спить. Совети тут не прижилися. Наші люди не сприйняли такого нелюдського ставлення до них і не мали наміру надалі захищати цю владу.

Я знову пішла до школи, але нас понизили на два класи. Замість третього класу я знову пішла в перший. Школа імені Коперника була на вулиці Свердлова (тепер вул. М. Хвильового — авт.). Ми вчилися на другому поверсі, а польські діти — на першому. З часом поляків почали звідси виселяти.

Війна — це, коли небо опуститься на землю

Мені було вісім років, коли розпочалася війна. У моїй дитячій уяві війна — це, коли небо опуститься на землю і буде всьому кінець. У ту неділю я прокинулася, а наді мною сидить бабця і плаче, промовляючи те слово «війна». Яка війна? Сонце світить! Небо не впало! Потім почалося бомбардування. Літаки низенько

Школярка Світлана Остапчук (сидить за першою партою справа).
Рівне. Фото. 1940-і рр.

Старшокласники школи № 1. С. Остапчук у 1-му ряду 3-я зліва.
Рівне. Фото. 1949 р.

Родина Остапчуків.

Фото. Рівне. 1943 р.

летіли, що аж пілота видно було. Почали скидати бомби на вокзал.

Коли зайшли сюди німці, нам на квартиру поселили німців-австріяків, що працювали на пошті телефоністами. До нас вони ставилися доброзичливо, хоча мовного розуміння між нами не було. Один із них був інвалідом, мав одну ногу коротшу від іншої. Другий мав хворий шлунок і просив, щоб йому щодень мама давала свіже молоко. Цих «квартирантів» влаштовувало наше житло, бо вони мали окремий від нас вхід.

Пам'ятаю шибениці з повішеними людьми, які були встановлені на тому місці, де зараз Театральна площа. Я йшла протилежною стороною і налаштовувала себе не дивитися туди, бо це було дуже страшно. Однак глянула і побачила двох чоловіків, що висіли. Казали, що то були партизани.

Сестри Світлана та Олена Остапчуки.

Фото. Рівне. 1943 р.

На куті сучасних вулиць С. Бандери і Чорновола, перед дитячою поліклінікою, де за Польщі були військові казарми, німці розмістили радянських військово-полонених. Серед них було багато місцевих чоловіків, які потрапили в полон у червні 1941-го. Ми ходили туди з тіткою і вона розпитувала, чи може хто знає, де її чоловік, якого теж забрали в перші дні війни. Їй вдалося там довідатися, що він перебуває в полоні в Холмі. Тітка поїхала туди, віддала німцеві-охоронцю свою золоту обручку і повернула додому чоловіка. Ходила вона до полонених зі мною, бо якщо жінка йде з дитиною, то її німці не зачіпали.

Коли німці просто на вулицях хапали молодь і відправляли в Німеччину на роботу, я сиділа вдома і нікуди не виходила. Я ж була досить високою на зріст і ніхто б не став розбиратися, скільки мені насправді років, схопили б і вивезли.

За німців я два роки ходила в школу. Якийсь час ми вчилися в колишній єврейській школі «Тарбут», що на вулиці 13-ї Дивізії, а потім вчилися у різних житлових будинках.

Я пам'ятаю ті страшні дні, коли гнали на розстріл євреїв. Ми стояли з сестрою біля вікна й дивилися, як вони йшли по вулиці Міцкевича, потім повертали на В'язничну вгору. І зараз перед очима стоїть сумна картина тої холодної осені. Йде жіночка і веде за руку дівчинку років чотирьох. Обоє одягнені в пальтечках, у туфликах.

Біля нашої хати неподалік був «сеймик» — це такий склад, де за поляків зберігалося насіння. Після розстрілу євреїв у Сосонках німці стали в той «сеймик» звозити речі знищених людей. Потім місцевих жителів змушували ті речі сортувати. Усіх євреїв «Кавказу» знищили. Опустила більшість домівок.

Німецьку окупацію кожен пережив по-різному. Людям треба було виживати, зберегти життя дітей, тож змушені були йти працювати на німців. Ті, хто працював, одержував картку на «прожитковий мінімум». Ми мали землю, мали хліб, картоплю, мали чим прокормитися. Ніяких карток чи документів нам окупанти не видавали. У нас було все своє і ми жили за рахунок свого натурального виробництва.

Після вигнання німців червоноармійці в нашому дворі біля хліва поставили «катюші». А німецький літак так низенько спускався і фотографував. На ніч усі сусіди тікали в Бармаки, щоб там переховатися. Ми з мамою залишилися, щоб дім не пограбували. Вночі прилетіли німецькі літаки і спочатку спустили ліхтарі, що стало видно як удень. Потім розвернулися і почали скидати бомби. Ми сховалися у схрон, який був викопаний у нашому дворі. Хоча «катюші» зранку вже від нас вивезли, німці скидали бомби прицільно, саме на їхнє місце. То була рання весна, ще городи не були посаджені. У наш двір впали три бомби. Хата була розбита. Жоден двір на Міцкевича не постраждав, лише наш. Богу дякувати, що ніхто не загинув. Спочатку ми пішли жити у хлів, а потім знову почали будуватися».

По війні життя продовжувалося у відродженні рідної домівки, навчанні та праці. Закінчивши школу в 1949 році, троє подружок Світлана Остапчук, Наталка Негребецька і Наталка Мучинська поїхали за вищою освітою до Львова з мріями завжди бути поруч. Однак дорога до майбутнього в кожної визначилася по-іншому. Наталка Мучинська першою вийшла заміж і повернулася до Рівного. Наталка Негребецька почала навчання у виші, але була заарештована і вивезена

Світлана Остапчук (Бойко).

Рівне. Фото. 1950-і рр.

в Сибір. Світлана Остапчук закінчила Львівський торгово-економічний інститут і все життя працювала в Рівному на викладацькій роботі.

Світлана Андріївна ніби прокручує перед собою і слухачем документальну стрічку свого життя. Імена, долі, події... Одна одну змінюють картинки з життя «Кавказу», який залишився лише у спогадах старожилів і на рідкісних чорно-білих світлинах. Зникли назавжди затишні дерев'яні й цегляні оселі, завітчані подвір'я, огорожені штахетними парканами, вишневі садки, синагога та єврейські молитовні будинки, старе єврейське кладовище, яке місцеві називали «окописько».

Нині історичний «Кавказ», забудований житловими і адміністративними багатоповерхівками, є тут школа і дитячий садок. Повернута стара назва вулиці Кавказькій. А вулиця Міцкевича, як і десятки років тому, стрімко піднімається на «кавказький пагорб».

РЕПРЕСОВАНІ З В'ЯЗНИЧНОЇ

На сучасній вулиці Пушкіна, що мала давню назву В'язнична, з початку XX ст. мешкала велика родина Дзіваків, які поселилися тут за пропозицією власника міста князя Любомирського. Вони погодилися віддати князеві свою землю в межах сучасного парку ім. Т. Шевченка (їхня прадідова хата була на колишньому Княжеському провулку). Сьогодні в Рівному живуть чимало представників різних гілок цього великого роду й у кожного збереглися глибокі спогади про свою родину, вулицю, історію міста.

Неймовірно прониклива розповідь Лесі Борисівни Логвись (у дівоцтві — Дзівак), яка нині мешкає на вулиці Шевченка. Її чоловік Валентин Григорович Логвись, з яким вони у любові та злагоді прожили понад 50 років, теж із сім'ї корінних рівнян, уже відійшов у кращий світ. Сім'я бережно зберігає родинні світлини.

Вгорі: Борис Дзівак з донькою Лесею.
Фото. 1950-і рр.

Зі спогадів Л. Б. Логвись-Дзівак:

«На вулиці Пушкіна жила вся родина мого батька Бориса Гавриловича Дзівака. За розповідями старших Дзіваків знаю, що наш рід у Рівному живе ще з XVIII ст., і походження в нас чеське. Жили на В'язничній (так колись називалася вул. Пушкіна) брати Дзіваки — Микола, Яків, Борис, Пилип та сестра Надя (в заміжжі Саблій). Мій дід Гаврило — один із трьох синів Микити. Могили прадіда Микити, його дружини Марфи знаходяться на старовинному кладовищі «Грабник», неподалік могили Г. П. Короленка (батько письменника В. Г. Короленка — авт.). Сестра батька Євдокія (в заміжжі Сакур) жила в с. Новий Двір. Сестра Наталка (в заміжжі Юра) жила на вул. Міцкевича, її чоловік був візником.

Перша хата Дзіваків на В'язничній згоріла. Тоді вони побудували декілька будинків, бо кожен із дітей мав свій клаптик землі. Хати були дерев'яні. Моєму ж батькові та його братові Пилипу перепала кам'яниця, розділена навпіл. Батьківської хати вже немає, на її місці збудований один із найвишуканіших приватних будинків вулиці Пушкіна. Мав мій батько ще й дерев'яну хату. У Пилипа було теж декілька будинків. Була земля Дзіваків і на сусідній вулиці Шопена. Зі старих родинних будинків на вул. Пушкіна до сьогодні збереглися лише дім моєї покійної двоюрідної сестри Віри Дзівак і дядька Миколи Дзівака. У дядька Миколи було два сини Андрій і Володимир. Андрій Дзівак працював таксистом і був відомим у Рівному як засновник «Клубу моржів» (клуб зимового плавання). Володимир Дзівак був артистом Рівненського театру. Усі вони спочатку жили у старій хаті. Родини збільшувалися, жити там стало тісно.

Мій батько Борис, як і всі Дзіваки, обробляв землю, з чого й жили. Одружився він у 1936 році, маючи 26 років, на моїй мамі Надії Євдокіїні, яка мала всього 16 років і приїхала до Рівного з хутора Дуброва, що в с. Біла Криниця.

Мама була з заможної родини Малевичів. Дід по мамі був дуже хорошим господарем. Чого він тільки не вирощував! За Польщі він випишував поштою найкращі сорти фруктових дерев, хміль вирощував, рибу розводив. Сусідами Малевичів були Горбачевські. Це з цієї сім'ї був Гриць Горбачевський, який за Польщі за український націоналізм сидів спочатку в Березі-Картузькій, потім

Гаврило Дзівак. Рівне.

Фото. 1920-і рр.

Уліта Дзівак з донькою Зонею та онуками. Рівне. Фото Гаско. 1925 р.

Сватання на хуторі Діброва. В центрі (лежить) Борис Дзівак, за ним Надія Малевич (Дзівак). Фото. 1930-і рр.

Родина Дзіваків. Фото. 1930-і рр.

у Рівненській в'язниці, де й загинув у 27 років. Григорій Горбачевський похований на кладовищі «Габник».

У маминій сім'ї було четверо дітей і батьки намагалися синам дати освіту. Хлопці вчилися в Рівному спочатку в українській приватній початковій школі ім. Мазепи. До речі, в «мазепинці» вони вчилися разом з моїм майбутнім чоловіком Валентином Логвисем. Жив один із братів у моїх батьків, а коли прийшли сюди совєти, то його, 16-річного хлопця, розстріляли.

Я народилася в 1939 році й була у батьків однією дитиною. У мене залишилися дитячі спогади про війну. Пам'ятаю, як ми з мамою бігли через колишній парк Мостицького (тепер парк біля ПДМ) до родичів на Грабник, щоб там сховатися від бомбардування. Половину нашого цегляного будинку зайняли німці. Різні німці були. Мама розповідала, що один приніс мені ляльку, а інший пістолет до скроні приставляв».

Нізащо вивезені до Сибіру

«Маму заарештували в 1947 році. Її судила так звана «трійка». А привід знайшли простий. Батько мій був дуже доброю людиною. Хто з села в місто їде, до нас заїжджає, всіх приймаємо. Ось за одного з родичів, якого схопили енкаведисти і дуже побили, потім взяли і мою маму. Над тою людиною з села так познущалися, що він говорив усе, що кати хотіли. Він посвідчив, що переховувався в нашої мами. Правда, маму не били. Її кинули в тюрму, що на нашій вулиці Пушкіна. А батька забрали в тюрму в Житомир, бо сплутали з «якимось шпигуном». Звідти він повернувся додому приголомшений.

Мамі дали 5 років ув'язнення по 54-й статті. Мені тоді було 8 років, я вчилася у школі № 1 на вул. Червоноармійській (тепер вул. С. Петлюри — авт.). Я залишилася в бабці на хуторі в Білій Криниці. Потім у баби з дідом, як у куркулів, усе господарство націоналізували, тож вони змушені були виїхати у Здолбунів. Маму вивезли першою з Рівного. Потім прийшли за нами. Усіх Дзіваків із Пушкіна стали вивозити — дядьків Миколу, Якова з сім'ями, нас з батьком і бабцею.

Забирали нас серед ночі, і я назавжди запам'ятала той страх, який увійшов у хату. З нами жила бабця Уліта, їй було 80 років. Яке вона мала відношення до тих родичів невістки? Цю стару жінку теж вивезли.

Маму забрали весною і вона просиділа в Рівненській тюрмі декілька місяців. А нас з батьком і старенькою бабцею спочатку повезли у Клевань. Там ми просиділи три місяці у старому замку, що став пересильним пунктом для арештованих. Родичі в нас були дуже добрі, кожен раз у Клевань приїжджали з якоюсь передачею. Потім підігнали вагони і повезли нас на схід.

Страшна була та дорога серед спекотного літа в переповнених людьми телячих вагонах. Зупиняються, міняють охоронців. Старші люди просто помирили в дорозі, то їх під час руху з вагонів викидали. Наш вагон висадили в Томську, а решта родичів поїхали далі. Привезли нас у селище Черемошники поблизу Томська. Там був великий деревообробний комбінат. Величезні колоди сплавляли по річці баржею, а потім грузили у вагони. Робота була дуже важка.

Весільне фото Надії і Бориса Дзіваків.
Рівне. Фото. 1936 р.

Надія Дзівак на порозі Свято-Воскресенського собору.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Леся Дзівак на засланні.
Томськ. Фото. 1950-і рр.

Мама в цей час була в тюрмі в Комі-краї, в Ухті, працювала на лісоповалі. Їй пощастило, бо поруч з нею були інтелегентні високоінтелектуальні жінки з Москви, Ленінграда, Прибалтики. У таборі мама від таких людей одержала насправді університетські знання. З часом маму перевели на легшу роботу. Вона відбула всі п'ять років ув'язнення і в 1952 році приїхала до нас у Томськ.

У 1951 році я хоронила в Томську бабусю. Їй було 82 роки і всі три місяці перед смертю вона, перебуваючи в півсвідомості, весь час згадувала своїх дочок. А я, ще дитина, мусила доглядати помираючу бабусю, бо тато на роботі з тими колодами, а дядько Яків був хворий туберкульозом.

Ми жили в бараках у сибірській тайзі. Люди навколо нас були добрі. У школі зі мною вчилися калмики, татари. Ще за царя туди переселяли хороших толкових людей.

Мама приїхала до нас худюща, виснажена. Коли нас везли в Сибір, то казали, що це вже навечно. Після смерті Сталіна все змінилося, вже не треба було ходити щомісяця відмічатися. Я саме закінчила сім класів і у 1953 році без проблем поступила в Томське фармацевтичне училище. Я дуже добре вчилася і після училища мала направлення на навчання в Томський медичний інститут. Я обрала, хімічний факультет в університеті.

Батьки жили в тайзі в селищі Асіно, працювали в МТСі. Мама стала приватно шити одяг (цьому вона навчилася ще в Рівному) і заробляла, щоб я могла вчитися. Удома ми там розмовляли українською мовою, а все оточення було російським. Я вчилася добре, мала стипендію і можна було жити — маргарин, цукор, чай... і багато солоної риби. Та засіла в мені якась генетична пам'ять, покликала мене рідна земля. З 3-го курсу Томського університету я поїхала в Україну й вступила на навчання у Львівський університет. Хоча декан вишу боявся брати мене, дитину політв'язнів, та ректор академік Євген Лазаренко вчинив по совісті. В університеті спочатку виникла проблема з українською мовою, яку я в школі не вчила, особливо зі сприйняттям технічних текстів. Нічого, вирулила й це.

Батьки ще рік прожили в Сибіру. Були в них страхи повертатися сюди. Коли ж приїхали у 1960 році, то перший, кого вони зустріли на вокзалі в Здолбунові, був мій майбутній чоловік Валентин Логвись. Ми з ним одружилися в 1964 році і прожили разом 53 роки.

Повернувшись додому, ще якийсь час мусили жити по родичах, поки через митарства по службових кабінетах не повернули свою дерев'яну хату на вулиці Пушкіна. Тата не

Борис Дзівак з донькою Лесею.
Томськ. Фото. 1950-і рр.

Надія і Борис Дзіваки.
Рівне. Фото. 1960-і рр.

стало в 1982 році, йому було 72 роки. Мама пішла у кращий світ у шістдесят вісім, у 1988-му. Чотирнадцять років змушена вона була страждати фізично і морально в сибірській тайзі, покинувши рідну домівку в Рівному по волі ката».

Лариса Борисівна все життя віддала педагогіці в рівненських навчальних закладах, викладаючи улюблений предмет — хімію. Її чоловік Валентин Григорович присвятив себе ветеринарії. Їхня стара прабатьківська хата на вул. Шевченка з ранньої весни до пізньої осені потопає у квітах, любовно вирощених її добрими господарями. Тішать цей дім діти й онуки, кожен з яких теж має свою улюблену справу. Бог дав талант до творчості донькам Любі й Оксані. Любов Валентинівна Крайлюк — кандидат мистецтвознавства, викладач кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва РДГУ. І в кожного з них посіяна зернина глибокої безкорисливої любові до України.

Та крає душу спомин про насилля далеких 50-х, яке пережили стара Уліта, молода мати Надія, хлібороб Борис, дівчинка Леся й тисячі таких, як вони, жорстокою силою вирваних з рідного дому, розділених колючим дротом і тисячами кілометрів тайги, вивезених на поневіряння і страждання в далекий сибірський край на довгі роки. І спогади ці — це наша спільна історична пам'ять.

Похорон бабці Уліти в Сибіру.
Фото. 1951 р.

РОЗЛУЧЕНІ НЕ З БОЖОЇ ВОЛІ

На жаль, ми надто пізно звернулися до історичної пам'яті, яка живе у спогадах старшого покоління рівнян. Надто великі втрати тої пам'яті, яку вони забрали з собою у засвіти. Сьогодні намагаємося зібрати бодай перекази тих спогадів від їхніх нащадків.

Родина рівнян Мелешуків береже батьківські спогади і родинні документальні архіви. У цих спогадах живе стара рівненська вуличка, що нині має назву провулок Парківський, довоєнне містечко Сарни, шахти Воркути, степи Казахстану і холодний Красноярський край у далекому Сибіру, де нізащо відбували покарання їхні батьки.

Тікаючи від більшовиків, Степанюки оселилися в Рівному.

Вгорі: Сім'я Мелешуків.
Красноярський край. Фото. 1954 р.

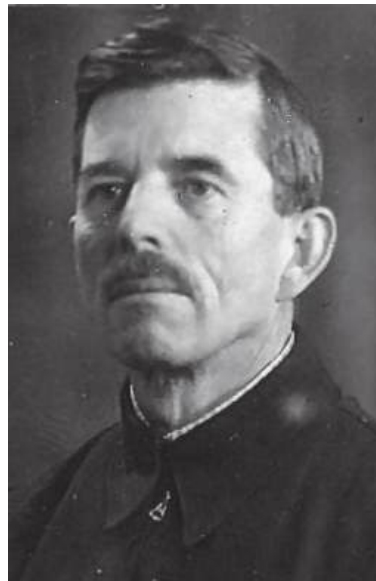

Провулок Парковий. На передньому плані хата Степанюків.
Рівне. Фото з відкритих джерел. 1970-і рр.

Анастасія і Василь Степанюки з села Кривин, що неподалік Острога, мали трьох дітей — Анюту, Євгенію і Петрика. Коли більшовики встановили свою владу на Поділлі, життя сім'ї почало в'янути від голоду і безпросвітної бідності. Щоб врятувати родину, Степанюки втекли звідти до Рівного, де було інше життя й інша влада. Василь працював на залізниці садівником. Його завданням було їздити по станціях і займатися озелененням привокзальних територій. Нове життя обіцяло бути кращим і, можливо, навіть щасливим, та у 1920 році смерть від тифу, що безжально косив людей, забрала 28-річну матір і осиротила трійко дітей. Поховали Анастасію Степанюк у Рівному на кладовищі Грабник поруч із каплицею.

У цей же час помирає від тифу чоловік в іншій сім'ї, що мешкала на Княжому провулку (тепер пров. Парковий), залишивши вдовою Ольгу Іллюк з трьома дітьми.

Василь Степанюк одружується на вдові та йде жити до жінки, де вже було троє дітей. Зведені шестеро дітей були приблизно одного віку. До того ж, тепер у новоствореній родині стало дві Ані-однолітки. Нелегко було цій об'єднаній багатодітній сім'ї. Однак Василь був неабиякий трудяга і змалечку привчав до праці дітей, іноді віднімаючи від них безтурботне дитинство.

Василь Степанюк - батько Анюти, Ганни, Євгенії.
Рівне. Фото. 1944 р.

Анюта Степанюк.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

**Гімназистка Євгенія Степанюк
(зліва) з подружкою.**
Рівне. 1930-і рр.

Петро Степанюк.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

У Парковому провулку в Рівному поруч із міським Будинком культури й досі стоїть стара хата, в якій пройшло дитинство великої родини. Зведені брати і сестри жили дружно, а батьки однаково турбувалися за кожного з них. Щоправда, меншенького Петрика забрала на виховання його хрещена мати Параскева, яка була бездітною, але досить заможною жінкою і жила неподалік, на вулиці Тополевій. Нові батьки дали Петрові Степанюку гарну освіту. До війни він здобув фах юриста у Варшаві. У перші місяці Другої світової юрист Степанюк, який до того ж добре знав німецьку мову, пропав безвісти.

Сьогодні в Рівному живуть нащадки цієї великої родини, які зберігають численні світлини й акумулюють у собі батьківські спогади.

Зі спогадів рівнянина Олександра Мелешука:

«Новостворена сім'я Степанюків жила дружно, хоча статків великих не мала. Нова матір оселедець на всіх ділила порівну, а котлети, якщо коли були на свято, то всім діставалося по одній. Батькові діти мачуху звали матір'ю. Щоб розрізнити дівчаток, що мали однакове ім'я, одну звали Ганною, другу — Анютою. Наша тітка Анюта вже мала 80 років, а згадуючи свого прийомного батька, називала його «татом». Дід Василь був людиною суворою. Два рази нічого не повторював. Діти його боялися, як вогню. Але всі з такою поведінкою батька погоджувалися, бо якби були неслухняні, то не вижили б. Він працював один на всю сім'ю і, назбиравши трохи грошей, у 1934 році купив шмат землі на околиці Рівного, на вулиці Граничній.

Дід щодня вставав о 3 годині ночі. Так починався його трудовий день. О 5 годині ранку він стягував з ліжка всіх дітей. Мама розповідала, що перед школою

Сестри Анюта і Євгенія Степанюки з друзями. Рівне. Фото. 1937 р.

Анюта і Євгенія Степанюк. Рівне. Фото. 1930-і рр.

вони мали піти на поле й принести по мішку гички для худоби і рознести по людях молоко. Дід так працював, що йдучи на поле, іноді непритомнів, у нього було недокрів'я, знесилення. Працювали тяжко, але всіх дітей вивчили. Діти Степанюків-Ілляків училися в українській гімназії. Мама розповідала, що в ті часи був у Рівному меценат, який відкрив для бідних дітей українську школу. Він ходив по хатах і випрошував батьків, щоб посилали дітей на навчання, щоб не корову пасли, а вчилися. Дітям ще й стипендію платив.

Моя мама, яку звали Євгенія, народилася в 1914 році. До заміжжя вона працювала в Рівному в книжковому магазині, а потім у ковбасному магазині. Мама розповідала, що тоді була дуже смачна ковбаса, а ще продавали дешеві, але дуже смачні обрізки.

Євгенія Степанюк з племінницею Галею Макаревич. Рівне. Фото Долінко. 1937 р.

У військовому містечку. Архів Мелешуків.
Рівне. Фото. 1931 р.

Батьки за часів радянської влади нам мало розповідали про своє минуле. Наша будинкова книжка була замурована в печі, бо там були записи часів німецької окупації. За той тризуб могли знову потрапити туди, звідки повернулися.

Родина Іллюків, яка походила з Івано-Франківщини, була дуже патріотична, всі покоління цього роду вирізнялися своїми українськими націоналістичними поглядами. Дід Василь навпаки був аполітичний, його рід із Хмельниччини.

На ділянці, яка була куплена на Граничній вулиці, дід планував побудувати хату для двох старших хлопців. На будівництво він купував дерево у Басів-Куті з розібраної старої школи. Гуртом звели невеличку хату, але хлопці поїхали у світи. Поховавши свою другу дружину Ольгу у 1942 році, дід залишився в тій хаті сам.

Втретє одружується на сестрі покійної жінки, яка була бездітною вдовою. Дід Василь тричі одружувався і тричі ставав вдівцем, пережив і доньку, мою маму. З усіма жінками він брав офіційний шлюб. Тоді одружувалися, щоб дітей ростити і господарство разом вести. Дід прожив 93 роки, переживши свою останню дружину.

Ще в 1930-і роки діти Степанюків стали одружуватися. Наша мама, яка була донькою Василя Степанюка від першого шлюбу, вийшла заміж у 1938 році. Мій батько Денис Мелешук був старшим від мами на 16 років. Був він із Сарн і приїжджав у Рівне до своїх знайомих, що жили на Княжому провулку. Батько був

**Анюта і Євгенія Степанюк,
Михайло Матковський.**
Рівне. Фото. 1930-і рр.

**Денис і Євгенія Мелешуки (зліва), та
Михайло і Анюта Матковські.**
Рівне. Фото 1938 р.

людиною за тими часами досить заможною. Вийшов він із бідної сім'ї поліщуків, але всього добився сам, у нього було два будинки і невеличкий магазинчик канцелярських товарів у Сарнах. Будівництво і продаж житла — це був його бізнес. Він купував землю, ліс і будував хату, або брав недобудований дім, завершував його спорудження, а потім продавав.

Мама поїхала жити в Сарни. Там вона жила в хороших умовах. Мама стала торгувати у батьковій крамниці. Розповідала, що вони всім своїм покупцям давали маленькі подаруночки. Якщо навіть дитина приходила купувати зошит, то їй дарували перо. Батько згадував, що одним із його покупців досить часто був Тарас Бульба-Боровець, майбутній отаман Поліської Січі.

Мій батько в містечку був людиною шанованою і знаною. Хоча великої освіти не мав, лише початкову школу закінчив, однак він був від природи мудрим, обізнаним у багатьох питаннях, а ще мав прекрасний почерк. Батько був членом «Просвітянської хати». Розповідав, що в цій організації їх було понад 40 чоловік. Просвітяни ставили вистави, мали свій хор. Мама згадувала, як вона виконувала роль Мавки у виставі «Лісова пісня» Лесі Українки.

Сарненці батька висували депутатом до Сейму. Але поляки, щоб не допустити українця в цей законодавчий орган, перед виборами його арештували. Затримати без обвинувачення мали право лише на одну добу, то поки йшли вибори, його

Весілля Євгенії і Дениса Мелешуків. Сарни. Фото. 1938 р.

**Весілля Ганни Степанюк і
Миколи Макаревича.**
Рівне. Фото. 1935 р.

через кожні 23 години водили з тюрми в тюрму по різних селах. І закон не порушували, і до виборів не допускали.

Коли ж прийшла радянська влада, батька хотіли обрати в міськраду Сарн, але хтось на тих зборах сказав: «Так він же націоналіст». На що батько відповів: «Дякую, люди, за довіру, але я знімаю свою кандидатуру». Та слово «націоналіст» уже прозвучало і через деякий час батька заарештували.

Арешт і довга розлука

Недовгим було щасливе сімейне життя Мелешуків. Ще не встигли народити дітей, як з приходом нової радянської влади доля різко змінилася, розділивши їх гіркими дорогами поневірянь і розлуки на довгі роки. Свого первістка Сашка Євгенія Василівна народила в 1952 році, коли їй уже було 38 років, у Сибіру, коли сім'я знову з'єдналася. Бог дав народити Мелешукам ще й донечку Наталку, коли Євгенії було сорок три. А між тими 1939–1952 роками розлуки було море сліз і страждань, залишених у далеких і холодних краях.

«Коли прийшли совєти,— продовжує розповідь Олександр Денисович,— батька арештували у 1939 році. Судили «трійкою» 23 березня 1941-го. Два роки «шили» справу. Батько був у ревізійній комісії «Просвітянської хати» і це основне, що йому інкримінували. З жахом він згадував перебування в таборах. Спочатку їх, політичних, в таборі Воркути поселили разом з кримінальниками. Батько розповідав, що ті, наївшись, викидали риб'ячі хвости, а політичні їх підбирали і їли, такі голодні були. Він попав у табір суворого режиму на шахти у Воркуту.

У Воркуті на шахті батько працював кріпильником. Там йому на голову впав кусок породи і він потрапив у табірну лікарню, став інвалідом, оглух на одне вухо. Цинга з'їла майже всі зуби. Батько відбув дев'ять років покарань.

Маму вивезли як члена сім'ї націоналіста в Казахстан. Коли за нею прийшли, вона з розпачу та безсилля почала все в хаті трошити. А солдат-енкаведист, який за нею прийшов, каже: «Женщина, успокойтесь. Если вы за полчаса не соберётесь, вы умрете в дороге. Там люди тоже живут». Він узяв підодіяльник і почав у нього запихати теплі речі. Мама згадувала, що завдяки цьому вона вижила. У Казахстані попала в радгосп, де був людяний голова, якимось можна було виживати. Вона там працювала в бухгалтерії».

Повернення і знову Сибір

Євгенія і Денис Мелешуки повернулися до Рівного. Євгенія в 1946 р., Денис — в кінці 1947 р. У Сарнах їхні будинки, майно, магазин були конфісковані. Там в одній із хат Меліщука розмістили міліцейський відділок, друга — стала комунальною власністю. Повернулися вони в хату батьків Євгенії на вулицю Папаніна у Рівному (так тоді називався провулок Парковий). Денис влаштувався працювати контролером електромереж. Дружина пішла на курси медсестер і почала працювати в райлікарні.

У 1949 році Дениса, а у 1950 році Євгенію як неблагонадійних, знову вислали але тепер в Сибір, у різні місця. Знову між ними стали довгі роки розлуки.

«Маму забирали разом із рівненськими школярами-старшокласниками,— продовжує розповідь

Денис Мелешук.
Фото. 1930-і рр.

Євгенія Мелешук на засланні.
Красноярський край. Фото. 1951 р.

Денис Мелешук на лісоповалі.
Красноярський край. Фото. 1950-і рр.

Євгенія і Денис Мелешуки працюють у магазині.
Красноярський край. Фото. 1950-і рр.

О. Мелешук. — Мама спочатку сиділа у Клеванському замку, звідки їх грузили у вагони-товарняки. Разом із нею на Сибір вивозили Лесю Дзівак із вулиці Пушкіна. В одному вагоні з мамою до Сибіру їхала Надя Дзівак, яка потім стала моєю хрещеною матір'ю.

Маму повезли у Томськ, а батько вже перебував у Красноярському краї. Мама потрапила на лісосплав, працювала разом із Ганною Кулій, яка зараз живе на вулиці С. Петлюри. Була вона там медсестрою. Потім часто розповідала мені про дуже глибоку і холодну річку Об. У мами довго жив страшний спогад про те, як вночі за викликом до травмованого змушена була йти по понтонному мосту до баржі, що була посеред ріки.

На початку 50-х років батькам дозволили об'єднатися. Я, їхня перша дитина, народився 30 липня 1952 року. Потім наша сім'я вже жила на поселені в Томську серед таких же ссильних литовців, вірмен, українців. Жили як і всі висланці, батьки працювали в магазині, люди їх поважали. А мама постійно мріяла про повернення додому».

Згадує Інна Покалюк-Макаревич:

«Моя мама Ганна була зведеною сестрою з тіткою Анютою, вони мали однакове ім'я й народилися в одному році. Обоє народили в 1940 році доньок — мене і Ярославу. Всі ми жили в старій хаті на вулиці Папаніна (Парковий провулок).

Я пам'ятаю, як Сашина мама поверталася з Казахстану. Це було літо 1946 року. Ми з Ярославою бавились у дворі. Дивимося — йде якась жінка, одягнена в зеленому пальто, до коміра причіплена за хвоста руда лисиця, на голові сіра

кроляча шапочка застібнута на гудзичок. У руці несе дерев'яну валізу. А з тієї валізи сіно стирчить. Це з Казахстану тьотя Женя поверталася. Їхала в товарняках. У тих вагонах на сіні спала бідненька. А шапочку на голові вона змушена була не знімати, бо простудила голову, що навіть влітку вона їй мерзла і боліла.

Я пам'ятаю, як заарештували дядька Дениса. Він якийсь час сидів у Рівненській тюрмі й ми з мамою носили йому передачі. Камери в'язнів були у великому будинку, який стояв над головною вулицею. А поруч була якась прибудова, то ми туди носили передачі. Тюрма була огорожена цегляною стіною з колючим дротом зверху.

Тітку Женю заарештували о 5 год. ранку. Приїхав «воронок», забрали і повезли у Клевань, там їх у замку тримали. Ми з мамою туди теж возили передачі. Їхали ми залізницею до станції Новостав, а далі кілька кілометрів тягли сумки з їжею. У той замок звозили людей звідусіль. Тітка Женя розповідала, що їх там тримали під відкритим небом, не кормили.

Ми ж тим часом жили в страху. В нашому будинку дерев'яні віконниці були. Не дай Бог зарипить віконниця вночі, всі одразу схоплювалися — все! за нами приїхали! Боялися, що й нашу маму заберуть, бо вона сестра тітки Жені. Люди тоді боялися, бо не було на тих звірів ніякої управи».

Українці на засланні. Красноярський край.
Фото. 1950-і рр.

Українці на засланні. Красноярський край.
Фото. 1950-і рр.

Сім'я Мелешуків на спецпоселенні.
Красноярський край. Фото. 1954 р.

«Реабілітація» — не значить «забуття»

Із сибірського заслання Мелешуки повернулися до Рівного в кінці 1956 року з чотирирічним сином Сашком. Тут у них народилася донька Наталочка. Стали жити на вулиці Граничній у хаті, збудованій батьком. Саме в ці роки поруч з вул. Граничною був збудований овочесушильний завод, куди й пішов працювати заготівельником Денис Мелешук. Євгенія влаштувалася медичною сестрою у районній лікарні, що знаходилася на Видумці, а згодом перейшла у лікарню лічанупру, яка знаходилася на вулиці Поштовій. Послугами цього лікувального закладу користувалися переважно компартійні чиновники і те, що туди влаштувалася колишня репресована, було скоріше дивовижним винятком у системі, яка всіяко сприяла приниженню і обмеженню в правах цих людей. Коли ж Денис Мелешук одержав довідку про реабілітацію, став вимагати повернення йому конфіскованого будинку в Сарнах. Довго він оббивав пороги в боротьбі за справедливість і таки добився свого. Щоправда, у Сарни вже сім'я не повернулася. Мелешуки ставали на ноги, росли дітей, мали повагу серед сусідів. Попри пережите і понівечене їхнє молоде життя, Євгенія і Денис не озлобилися, хіба що замкнули в собі своє гірке

минуле. Довгі роки поневірянь у Сибіру підірвало здоров'я подружжя. Євгенія відійшла у засвіті у 1977 році від хвороби голови. Денис, дочекавшись онуків, покинув цей світ у 1983 році.

Вони так і відійшли у засвіті, не дочекавшись онуків.

Нині мешкають на старій Граничній сім'ї їхніх дітей — Олександра і Наталії, в оселі яких зберігається батьківський спадок пам'яті, зафіксований поживклими світлинами.

ДВІ СЕСТРИ З ВУЛИЦІ ВІЙСЬКОВОЇ — ДВІ ДОЛІ, ЗАГУБЛЕНІ У СВІТАХ

На старій чорно-білій світлині, міцно тримаючись за руки рідної матері, крокують вулицями Рівного дві гарно вбраних усміхнених дівчинки, дві сестрички — Тамара і Галя. На іншій світлині вони ж узимку простують середмістям Рівного з бабусею Вільгельміною. Маленькі Галя й Тамара ще не знали, що не завжди зможуть бути поруч і що на їхню долю випадуть жакливі випробування.

Ці фото кілька років тому привезла до Рівного з-за океану, з далекої Канади, донька однієї з сестричок сім'ї Давидюків — Галини, Тамара Василівна Аладько. Світлини не лише нагадали їй, нині жінці поважного віку, дитячі щасливі роки поруч із рідними людьми, а й відкрили невідомі сторінки непростого долі рідної матері. У тяжкий воєнний час, як найдорожче з рідної домівки, везла ці

Вгорі: Галина Давидюк (Дяченко) з донькою Тамарою.
Рівне. Фото. 1950-і рр.

Сестри Тамара і Галя Давидюк.
Рівне. Фото. 1932 р.

Зінаїда Давидюк з доньками Тамарою і Галею. Рівне. Фото. 1936 р.

фотопам'ятки в німецьке рабство її тітка і мамина старша сестра, тезка Тамари Василівни — Тамара Давидюк.

Її, молоду дівчину, гітлерівці разом з десятками інших рівненських дівчат і хлопців примусово вивезли на роботу до Німеччини. На жаль, сьогодні, за майже 80 років потому, досить непросто достовірно відтворити картину тієї тяжкої дороги на захід і всіх поневірянь українки в чужих краях.

Давидюки з вулиці Військової

Сім'я Сергія Гнатовича і Зінаїди Василівни Давидюків мешкала в 1930-і роки в Рівному на вулиці Військовій (тепер — вул. Олени Теліги) в будинку № 7, який зберігся донині, хоча зазнав значної перебудови.

Глава сім'ї Сергій Гнатович Давидюк — уродженець міста Бяла Подляска Люблінського воєводства, служив у 44-му полку стрільців кресових Війська Польського, який квартирував у Рівному. Тут у 1925 році він одружився й обвінчався у Свято-Воскресенському соборі з донькою військовика російської царської армії Василя Беднякова — Зінаїдою. У Давидюків у 1926 році народилася донька Тамара, а через два роки — Галина. Дівчатка навчалися в польській державній

**Вільгельміна Янц (з немовлям на руках)
з родиною. Рівне. Фото. 1905 р.**

**Вільгельміна Янц (Беднякова) з онуками
Тамарою і Галею. Рівне. Фото. 1930-і рр.**

**Зінаїда Давидюк з доньками Тамарою і
Галею. Рівне. Фото. 1937 р.**

**Зінаїда і Сергій Давидюки з донькою
Тамарою. Рівне. Фото. 1938 р.**

Сергій і Зінаїда Давидюки з доньками Тамарою і Галею.
Рівне. Фото. 1934 р.

Сестри Тамара і Галя Давидюк.
Рівне. Фото. 1938 р.

Сестри Марія Зварич (справа) і Ольга Давидюк. Рівне. Фото. 1930-і рр.

7-класній повсехній (загальноосвітній) школі імені Генрика Сенкевича (сучасна школа № 3).

Сергій Давидюк був освіченою людиною. Окрім 7-класної освіти польської школи ще й закінчив бухгалтерські курси. Був він активний у житті чоловік, грав у футбол в місцевих командах. Віднайдені архівні матеріали засвідчують, що він виконував функції секретаря на футбольних баталіях волинських команд. Відслуживши у війську 17 років, сержант Сергій Давидюк у 1937 році за станом здоров'я вийшов на пенсію.

Знання, одержані на бухгалтерських курсах, дали йому змогу влаштуватися директором млина, що знаходився на розі вулиць Військової та Дубенської. До речі, власником цього млина до 1933 року був Нафталі Герц Мусман — дід відомого ізраїльського письменника Амоса Оза. Сім'я Давидюків жила небідно і дружно. Разом з ними мешкала на вулиці Військовій і мама дружини Вільгельміна Бєднякова, яка в дівочтві мала прізвище Янц і походила з сім'ї волинських німців-колоністів.

З початком війни горе увійшло в дім Давидюків. Одного разу в їхньому домі попросив прихистку хворий полонений-втікач, від якого матір дівчаток заразилася тифом й за декілька днів померла. Тридцятишестирічну красуню Зінаїду поховали на Дубенському кладовищі, й доньки щоразу, коли сум огортав їхні дитячі серця, перебігши через дорогу, йшли на могилу мами, щоб там вдосталь виплакати.

Через рік батько одружився з Ольгою Шмирук, яка була на 11 років молодшою за нього. Вона, хоча й була дуже доброю до дівчаток, але мами їм замінити не змогла.

Галина Давидюк.
Рівне. Фото. 1940-і рр.

Загублені у світах

Тамарі було 16 років, коли її відірвали від батьківського дому і вивезли до Німеччини. А молодша сестра, 14-річна Галя, залишилася вдома. Подобиць про те, як пережила Галина Давидюк роки гітлерівської окупації в Рівному, сім'я за її життя майже нічого не знала. І ось уже після її смерті (а відійшла Галина Сергіївна в кращий світ у 2018 році) її донька з зібраних коротких відомостей з краєзнавчих публікацій, спогадів і фотографій дізналася, що її мама під час німецької окупації працювала в Рівненському музеї, який знаходився на колишній вулиці Короленка (тепер не існує, була в районі нинішнього майдану Незалежності). Керував тоді музеєм відомий волинський історик Юрій Шумовський.

Найцікавіше, що донька Галини Давидюк і племінниця її зниклої сестри Тамари — Тамара Аладько — також пов'язала свою долю з музеєм. Вона понад 40 років працює у Рівненському краєзнавчому музеї. Про діяльність музею часів німецької окупації згадувала корінна рівнянка Лідія Дзівак. Називаючи імена

Галина Давидюк.
Фото. 1940-і рр.

Тамара Давидюк (Хайсенюк).
Австрія. Фото. 1949 р.

працівників музею тих часів, пані Ліда називала Галину Давидюк. Згадала донька Тамара і про приятелювання мами з Галиною Чайкою (Гладкевич), яка мешкала на вулиці Дубенській (працювала в музеї в 1940-і роки). Впізнала вона свою маму й серед музейників на фото 1943 року.

Зі спогадів Лідії Дзівак відомо, що молодь потрапила на роботу в музей за домовленістю батьків з паном Шумовським. Офіційна робота давала документ (аусвайс) і гарантію, що окупанти не вивезуть до Німеччини. Ось так, очевидно, і Сергій Давидюк, не змігши допомогти Тамарі, рятував свою меншу дочку від вивезення. А старшенька Тамара на довгі роки, аж до кінця 1950-х, загубилася в далеких світах.

Уперше батько зустрівся з дочкою в 1959 році в польському Кракові, куди Тамара прилетіла з канадського Торонто.

Вивезена на захід німцями, Тамара опинилася в Австрії й працювала там у медпункті на якомусь заводі. Там наприкінці війни познайомилася і вийшла заміж за Миколу Хайсанюка, українця, який воював у складі Війська Польського і потрапив у німецький полон.

В Австрії у них народилася донька, яку називали Ольгою. В Австрії Тамара познайомилася й подружилася з українцями, що сповідували глибокі національні почуття і перейнялася, як і вони, любов'ю та шаную до України, яку вони вимушено втратили. Нова сім'я Хайсанюків розуміла, що після перебування, хоч і підневільного, в Німеччині, повернення до СРСР, чи в соціалістичну Польщу може принести їм великі проблеми. Тому обрали для життя Канаду.

Сергій Давидюк з донькою Тамарою. Зустріч в Польщі.
Фото. 1959 р.

Тамара Хайсенюк-Давидюк до сьогодні живе в Торонто. Усі ці роки переймається Україною, її культурою, мовою та вірою. Вона, її діти Ольга й Андрій — активні діячі української діаспори, плекають там рідну мову, пісню, церкву. А молодша сестра Галина, вийшовши заміж за радянського офіцера Василя Дяченка, народила в 1948 році доньку і на честь загубленої в роки війни сестри назвала її Тамарою.

Вперше сестри Тамара й Галина зустрілися в 1970 році, через 27 років розлуки. Пані Тамара тоді змогла приїхати в СРСР як туристка і лише до Києва. Однак на її велике прохання працівники КДБ, давши дозвіл на відвідини родини, особисто привезли її на декілька днів до Рівного характерною для їхнього відомства чорною «Волгою». Це були дні великого щастя родини Давидюків, яке обмивалося сльозами радості й смутку одночасно. Вони були близькими, як ніколи, і далекоми одночасно, бо довгі роки та два різні світи суспільного життя, як безмежний океан, розділили їхні долі.

ПАШКОВСЬКІ З ТЮТЬКОВИЧ

Село Тютюковичі з прадавніх часів було передмістям Рівного. Нині ж село над Устею остаточно з'єдналося з містом, частково зберігши старі будинки, що потопають у зелені садків, і цегляну будову однієї з найстаріших рівненських лікарень.

Про життєві перехрестя своєї родини та рідного села розповів Валентин Пилипович Пашковський, який нині мешкає в сусідньому с. Золотіїв, що теж уже стало частиною Рівного:

«Я народився у 1931 році в Тютюковичах, тож у моїй пам'яті багато збереглося і про село, і про односельців. Тютюковичі — українське село. Поляків і євреїв у нас не було. Я склав список тютюківців, яких пам'ятаю здавна. У нашому селі жили родини за прізвищами Соловей, Полоцькі, Мартинюки, Головчуки, Лукашевичі,

Вгорі: Рівне 1930-х рр.

З архіву В. Пашковського. Фото. 1930-і рр.

Зінаїда і Валентин Пашковські.
Золотіїв. Фото. 2016 р.

Гурські, Кузьмінці... Багатьох з нашого села совети вивезли до Сибіру. От засудили Степана Мартинюка, а сім'ю його вивезли. Потім Мартинюк був на фронті, повернувся додому, був «прощений» владою, згодом став головою колгоспу. Івана Лукашевича вивезли в Сибір за сина, який за німців пішов до лісу».

Моя родина

«Моя мама Ганна померла при пологах у 1934 році, коли народжувала мого меншого брата Льоню, який теж відійшов через три місяці. Мій батько Пилип Пашковський, якому на ту пору було 29 років, залишився з малими дітьми і не міг їм дати раду. Нас забрала до себе баба по мамі Євдокія Кузьмінець. У неї була ще одна незаміжня дочка, мамина сестра. Батько через три роки на ній одружився. Щоб одержати дозвіл на одруження з рідною сестрою покійної дружини, він навіть їздив у Луцьку єпархію. Рідна тітка, яка одночасно була моєю хрещеною, стала мені матір'ю, яку я любив і поважав. У батька народилося ще двоє дітей — мої молодші брат і сестра.

Наша хата стояла на тому місці, де зараз головний офіс Рівнеобленерго (тепер вул. Князя Володимира, 71- авт.). Це був невеличкий дерев'яний будинок з однією кімнатою і кухнею, критий соломною. Жило нас там чимало — батьки, нас двоє дітей, баба і дядько.

Селяни з Тютківич були тісно пов'язані з містом. До церкви ми ходили, що знаходиться на вулиці Шевченка. Пам'ятаю батюшку Михайла Носаля, він нас вчив, як збирати зілля. Покличе хлопчаків і дівчаток по років 10–12, і йдемо разом з ним на луг до річки. Тоді до священника була велика повага.

Тютківські діти до школи ходили в місто. Я навчався спочатку в українській початковій школі «мазепинці», яка була на вул. Галлера (тепер вул. 16 Липня — авт.), де потім була стоматологічна поліклініка. Зі мною вчилися Ліза Цвей, Валя Дзівак, Клава Головчук. Директором школи був Іван Сав'юк.

Під час німецької окупації я теж трохи ходив до школи. Це була початкова школа з українською мовою викладання, яка розмістилася в будинку ксьондза, одразу за костелом, на теперішній вулиці Гоголя. Вчилися у тій школі лише діти українців. Був один урок німецької мови. Слово Боже до нас приходив читати священник Михайло Носаль. Математику викладав Іван Григорович Москалець. Це був відомий у Рівному вчитель, багато поколінь училися в нього».

Батько пережив німецький полон

«Мій батько Пилип Пашковський був у німецькому полоні. У перші дні війни його призвали на фронт. Мобілізовані новобранці без обмундирування, без зброї, не навчені військовим діям дійшли до Житомира. Німці йшли швидко, переважно танковими колонами. У Житомирі вони взяли в полон наших бійців і там зігнали їх у собор. Полонені мали сидіти тихо. Лише хто ворухнеться, німці починали стріляти через вікна. Так вбили полоненого Босюка, який був родом із Золотієва. Потім цих полонених з Житомира пішки пригнали до Рівного. Їх розмістили на

голому плацу біля сучасної вулиці С. Бандери, де зараз корпус № 1 РДГУ. Це був оточений колючим дротом просто неба табір для радянських військовополонених. Наші люди бігли до того дроту, щоб розпитати, чи немає там їхніх рідних. Батько пробув у рівненському таборі чотири місяці. Потім їх відправили у Холм. Німці українців відпускали, коли за ними хтось приходив. До Холма поїхала батькова сестра — тітка Салавета, яка була жінкою сміливою і бойовою. Їй там вдалося забрати з полону не лише мого батька, а й ще шість інших чоловіків. Приїхав тато додому зимою 1942 року. Він був опухлий від довгого голодування. Потроху вдома відійшов. Він пробув у полоні вісім місяців.

Як прийшли совети, то 39-річного батька знову забрали на фронт. Воював він у Прибалтиці, був поранений. Закінчив війну в Латвії, в місті Єлгава. Прожив батько на цьому світі 88 років».

У війну ми стали погорільцями

«З початком війни в червні 1941 року особливих боїв у Рівному не було. Лише вокзал бомбили. В один із перших повітряних нальотів загинув син мого дядька Івана Дейнеги. Наша сім'я пересиділа бомбардування початку війни в селі Хотинь.

Весною 1944 року ми стали погорільцями. Уже в Рівне зайшли радянські війська, а німці з-під Бродів літали сюди бомбардувати місто. Налёти були в більшості нічними. Ми з бабою в ту ніч залишилися вдома, а коли налетіли літаки, ми пішли сховатися в підвал до сусідів Панасюків, які жили через дорогу. Спочатку німці навішували на парашутах ліхтарі, від яких ставало видно як у день. Стихло бомбардування і наша хата стала горіти. Намагалися загасити, але людей у поміч не було, бо більшість повтікали в інші села. Стали огорожу ламати, щоб вогонь не перекинувся на клуню. Казали, що пожежа взялася від того німецького ліхтаря, бо хтось потягнув парашут до солом'яного даху. В той наліт небагато хат згоріло в Тютковичах. А вже коли у травні бомбили, то багато будинків згоріло. Нас тут сильніше бомбили, бо й залізниця неподалік, і зенітки стояли на крейдяній горі, де кладовище. Загалом зенітки стояли навколо Рівного. Згоріла наша хата і все, що в ній було, фотокартки теж усі згоріли. Ми пішли жити у хлів.

Коли ж у 1944 році сильно бомбили Рівне, то ми йшли в село Новий Двір, або ж тікали в напрямку села Великий Житин. Там переховувалися в людей. Потім ми вирили землянку на своєму полі, яке було там, де нині льонокомбінат, і в ній ночували».

Німців ховали у Тютковичах

«У Тютковичах німці облюбували місце для поховання своїх вояків. Поруч зі старим кладовищем, яке було на крейдяній горі, відкрили нове. У 1942 році стали рити велику траншею з самого верху гори. Мені було тринадцять років і я бігав туди дивитися, як це відбувалося. У тому рову, який мав ширину приблизно 1,5 м, ховали вбитих німців. Домовини ставили впритул одну до одної. Це була така велика братська могила. Нове кладовище було в бік села, на якому

Похорон німецького генерала судді Функа.
Рівне. Фото із відкритих джерел. 1943 р.

Похорон німецького генерала судді Функа.
Рівне. Фото із відкритих джерел. 1943 р.

**Похоронна процесія німецького генерала судді Функа
йде вулицею СС (тепер вул. С. Петлюри).
Рівне. Фото із відкритих джерел. 1943 р.**

ще було багато вільного місця. Німці відділили половину нашого кладовища від свого огорожею, що навіть деякі могили були переділені навпіл. От могила нашого односельця Марка Панюха половиною була на нашому кладовищі, половиною — на німецькому. На німецьких похованнях поставили хрести, які за формою трохи відрізнялися від наших. На хрестах прикріпили таблички з номерами, прізвищ на них не було. Я думаю, що у тій великій могилі було поховано дуже багато німців. Наших людей з Тютківич по 20 чоловік щодня примушували копати могили, ями копали впритик. Перший раз, коли ховали німців, то нам дозволено було дивитися. Я бачив, що йшли якісь чини без знаків. А вже другий раз, осінню 1943 року, ховали якогось високого чина, то всіх тютківських чоловіків зігнали в центрі села в одну хату і приставили до них охорону. Жінкам і дітям наказали не виходити з хати і затулити вікна. Практично біля кожної хати стояв вартовий. Потім хтось того покійника відкопав, а в яму всипали цілий ящик битого скла. Німці гарно доглядали за своїми могилами. Коли була провідна неділя, їх багато сюди приходило. Ми бачили німецьких жінок, одягнених у форму голубуватого кольору».

Валентин Пилипович у повоєнні роки не встиг довчитися у школі, як його на 3,5 року забрали в армію. Потому він обрав професію вогнеборця. Закінчивши школу професійної пожежної охорони в Івано-Франківську, повернувся до

На німецькому кладовищі у Тютьковичах.
 Фото із відкритих джерел. 1943 р.

Німецькі поховання на кладовищі у с. Тютьковичі.
 Фото із відкритих джерел. 1940-і рр.

Ексгумація поховань німецьких вояків на Тютківському кладовищі.
 Фото із відкритих джерел. 1940-і рр.

Рівного і 47 років віддав службі у Державній пожежній охороні Рівненської області. Вийшов на пенсію у званні підполковника.

Його дружина Зінаїда Марківна походить із корінної рівненської родини Корженевських, які мешкали на старій вул. Легіонів (тепер вул. Дорошенка). По матері її коріння з роду Федорчуків із с. Золотіїв. Нині родина Пашковських мешкає в Золотієві. Вони зберегли у своїй пам'яті чимало цікавих подробиць з історичного минулого їхніх рідних сіл Золотієва і Тютківки, які сьогодні вже стали містом.

Німецькі поховання на Тютківському кладовищі. Рівне. Фото. 2017 р.

«БОЮСЬ ОДНОГО — ЩОБ ПАМ'ЯТЬ НЕ ВТРАТИТИ!»

Неподалік Рівного знаходиться село Городок, що приваблює мандрівника своєю неймовірною природною красою і цікавою історією. Насправді, в цьому селі є весь арсенал цікавинок, які мають привернути увагу тих, хто йде шляхом пізнання рідного краю. Тут збереглися пам'ятки археології городоцько-здовбицької культури, ботанічний заказник Вишнева гора, сакральні споруди. Та найбільше, що вирізняє Городок від інших волинських сіл, — це ім'я барона Федора Рудольфовича Штейнгеля, людини з благими помислами і вчинками. Господар, державник, будівничий, наставник, меценат, просвітитель, культурний діяч — таким він залишився у спогадах городоцьких селян і пам'ять про нього живе тут до сьогодні. На жаль, лише пам'ять. Бо багато того, що було створене і започатковане бароном, зникло назавжди. Невідома доля

Вгорі: Наталія Завірюха.
Рівне. Фото. 2013 р.

Вид на Городоцьку школу.

Фото І. Куліша. Поч. XX ст.

Старий млин у Городку.

Фото І. Куліша. Поч. XX ст.

Дочка священника Віра Мішук.
Городок. Фото. 1936 р.

Наталка Савченко.
Рівне. Фото. 1935 р.

створеного ним першого на Волині музею. Зникла істино народна безкоштовна лікарня. Нещодавно був знесений двоповерховий дерев'яний млин, який міг би бути унікальною архаїчною пам'яткою й окрасою села. А острів, на якому нині розміщується Свято-Миколаївський жіночий монастир, усе більше одягається в бетон і асфальт, заради чого зрізують старі розлогі дерева, що споконвічно вкривали його зеленим прохолодним шатром.

Пам'яттю про благодійництво Штейнгеля є двоповерхова школа, що розташована в центрі села в мальовничому місці над річкою, яка у 1897 році була збудована коштом барона. Щоправда, нині вона має значно збільшене приміщення.

Досліджуючи Городок декілька років тому, краєзнавці познайомилися з жінкою поважного віку Наталією Петрівною Завірюхою. Це була випадкова зустріч на городоцькому кладовищі, де жінка люб'язно погодилася показати нам могили сина барона Володимира Штейнгеля, його онуки Оленьки та лікаря Теодора Ріхтера, які знаходяться у старій частині цвинтаря, що заріс чагарником.

Пані Наталя — корінна мешканка Городка, колишня учениця штейнгелівської школи. Багато цікавої інформації про Городок і Рівне міжвоєнного періоду повідала нам ця жінка. А ще вона зберегла світлини, що ілюструють ті далекі роки.

Наталія Петрівна відійшла у кращий світ, а її спогади, залишені нам, є цікавим вкрапленням в історію славетного Городка.

**Ставок «сажовка» в садибі священника Ігнатія Міщука.
На човні Наталка Савченко з друзями. Фото. 1935 р.**

Родина Савченків

Із розповіді Наталії Завірюхи дізнаємося, що вона народилася у 1929 році в сім'ї вчителів у селі Городок. Її батько Петро Михайлович Савченко був родом із Черкащини. У 1919 році разом із С. Петлюрою він приїхав до Рівного і працював коректором у редакції однієї з рівненських газет. Йому на той час було 23 роки, але позаду вже було навчання в гімназії, в Інституті шляхів сполучення в Петербурзі, військове училище в Києві.

Пані Наталя розповідає: «У Рівному тато познайомився з моєю мамою Ніною Федотівною Латушко, яка щойно закінчила Рівненську жіночу гімназію. Одружилися батьки в 1924 році. Доля маминих батьків теж цікава. Дід Федот Латушко був родом із Київщини. Закінчив школу при Софії Київській і міг бути дяком чи вчителем. Він став волосним писарем і його направили на Полісся в село Бережниця. А бабця Лідія Латушко, яка мала німецьке походження, (в дівочтві Лемке) була акушеркою. У мене зберігається її свідоцтво про закінчення медичного училища в Петербурзі, де значиться, що вона одержала знання з «пеленального искусства». У Бережниці та її околицях на той час жило багато євреїв, сім'ї яких були багатодітні, і бабці-акушерці роботи вистачало. У Першу світову вони були в евакуації на сході, а звідти вже повернулися

**Сім'я священника Ігнатія Міщука.
Городок. Фото. 1935 р.**

Родина священника Ігнатія Міщука.
Дубно. Фото. 1938 р.

до Рівного, де їхні діти навчалися в гімназіях. Можна сказати, що моя родина по батьковій і по маминій лінії була освіченою і небідною.

Досліджуючи старе рівненське кладовище «Грабник», ми знайшли скромне поховання Лідії Костянтинівни Латушко (1867–1933), про життя якої тепер маємо інформацію.

Мама ж пані Наталії, закінчивши 8-й клас Рівненської жіночої гімназії, який вважався педагогічним, мала право викладати в школі. Перші чотири роки після закінчення гімназії вона працювала в Рівненському магістраті. Батько не мав польського громадянства і мав

проблеми з роботою. Його товариш по навчанню поляк Антоній Загурський взяв йому «монополі» на продаж горілки у Городку. Так сім'я Савченків опинилася в цьому селі, їхнім першим помешканням була шкільна сторожка, бо Ніна Федотівна почала вчителювати в Городоцькій сільській школі.

Городоцька школа

Із розповіді пані Наталії дізнаємося подробиці про життя старої Городоцької школи. Спочатку це було двокласне сільське училище аграрного спрямування, в якому вже в рік відкриття навчалася 162 дитини. Після 1917 року відбулася реорганізація навчального закладу, і це вже стала семикласна школа. Біля шкільного корпусу була майстерня, де хлопчиків навчали працювати з деревом, а дівчатка навчалися різному рукоділлю. Діти під керівництвом учителя навіть виготовляли музичні інструменти для шкільного оркестру. Будівля школи у надбудові мала обсерваторію. Поруч зі школою була так звана «реміза» зі сценою, де ставили вистави переважно відомих українських авторів.

Навчання в школі проводилося російською мовою, а на урок Слова Божого, який був двічі на тиждень, приходив священник і викладав українською мовою. На утримання школи барон виділяв чималі кошти. Він запрошував сюди найкращих викладачів. Серед учителів був чудовий педагог природничих наук і поет Іван Куліш.

Розповідає Н. Завірюха: «Моя мама була вчителем молодших класів і все життя працювала в цій школі. Батько вчителювати почав у 1939 році й викладав історію. Тата вбили в 1945 році. За німців школа не працювала і батько влаштувався бухгалтером у млин в селі Караєвичі. Його вбили невідомі в лютому 1945 року. Ми з мамою пішли його шукати за краплями крові, що залишені були на снігу. Тіло батька вбивці везли на санях і ми в той страшний понеділок цілий день йшли і розгрібали сніг, щоб бачити червоні мітки. Іноді, загубивши слід,

змушені були вертатися і знову починали шукати. Знайшли тіло тата пізно ввечері в селі Воля (тепер там «Азот»). Накрили тіло і пішли додому, щоб знайти підводу. Як на другий день приїхали за ним, то круки йому очі виклювали. Мама й заголосила: «Боже, як же я дітям батька без очей привезу?!» Батькові було лише 48 років».

За спогадами Наталії Петрівни, в Городоцькій школі, в якій вона теж навчалася, було багато дітей. У 1-му класі в 1936 році з нею навчалося 48 учнів, серед яких чимало було польських дітей. Це були діти поляків, що працювали в наймах на фільварку (спалений у 1944 році).

Згадуючи городоцьких учителів, пані Наталя розповідає і про трагічну долю декотрих з них. Передвоєного керівника школи Владислава Задолінського вбили німці в с. Бабин у 1941 році, він тоді був керівником Бабинської школи. Вчителя

Біля ремізи.
Городок. Фото. 1936 р.

Різдвяне свято у Городоцькій школі.
Фото. 1938 р.

Діти висаджують біля школи дерева.
Городок. Фото. 1938 р.

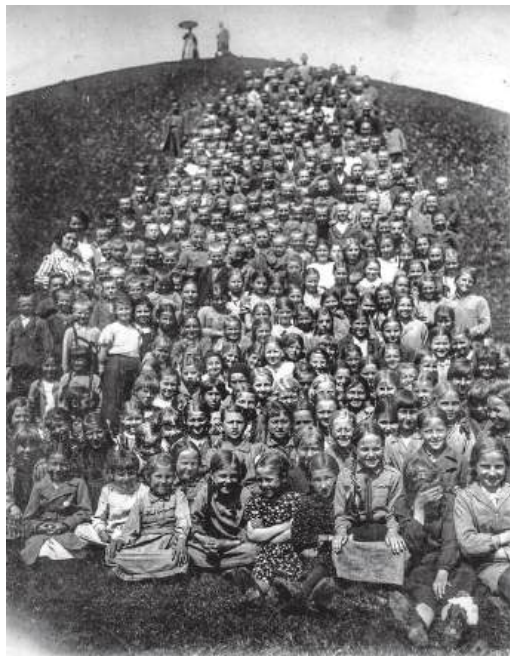
Крижовця розстріляли окупанти в 1943 році у Рівному на Видумці (він там жив). Йшов по вулиці, піймали і розстріляли. У нього саме тоді, в 1943-му, народився син. Дружина його Маргарита Іванівна теж була вчителькою у Городку.

Після звільнення Рівненщини в 1944 році директором школи призначають Захаржевського Юліана Антоновича, який був удостоєний звання «Заслужений учитель України». У 1955 році Захаржевський помер у рівненській лікарні, його поховали в Рівному на кладовищі «Грабник». У Городку його іменем названа одна з вулиць.

Про Оскілка і його сім'ю

Цікаві спогади залишилися в нашої інформаторки про родину отамана, генерал-хорунжого Армії УНР, командувача Північної групи військ Директорії Володимира Оскілка. Відомо, що Оскілко народився в сусідньому селі Хотин і загинув від руки найманого більшовиками вбивці в с. Городок у червні 1926 року. Його дружина Клавдія Костянтинівна була вчителькою Городоцької школи.

«Я її добре пам'ятаю,— продовжує свою розповідь пані Наталія.— Клавдія Костянтинівна викладала в мене українську мову. Родом вона була з російського міста Тула. Оскільки у війну був у Тулі й там з нею одружився. Хоча Клавдія була росіянка, та викладала в нас українську мову і завжди розмовляла українською. Вона була старшою від моєї мами на років чотири, тобто десь із 1897 року народження. Жила пані Оскілко з донькою Наталею у школі. Тут, у школі, прямо через вікно отамана і застрелили. Знаю я про ці події з розповіді своєї мами. Керівником школи тоді був пан Янішевський, який саме в той вечір грав із моїми батьками у преферанс. Почули постріли. Янішевський подумав, що це поліціянт застрелив його собаку, але прибігла дівчинка зі школи і повідомила, що вбили Оскілка. Розповідали, що після вбивства Петлюри, Оскілко сказав: «Тепер моя черга». Так і сталося. Вбивця заліз по трубі на другий поверх школи і чекав слушного моменту. Дружина попросила Володимира Оскілка подати їй компот, що стояв на вікні, і коли він підійшов

Учні Городоцької школи на Чортовій горі (тепер ПАТ «Рівнеазот»). Фото. 1939 р.

Городоцька школа. У 2-му ряду 4-а зліва Клавдія Оскілко. Фото. 1937 р.

до вікна, його й застрелили. Ховали Оскілка в селі Хотинь. Мама розповідала, що з Городка дуже багато людей йшло в Хотинь ховати отамана. Він користувався серед людей повагою. Після його смерті люди підтримували його дружину, яка була вагітна другою дитиною. Тяжко їй було жити в селі, адже нічого в господарстві не мала, то люди — хто яйце принесе, хто молоком поділиться. Стала вона жити в будинку, де була лікарня, а потім знімала квартиру. Донька її Наталка за Польщі вчилася в Рівненській українській гімназії. Десь у 1943 році переїхали вони до родини покійного чоловіка в село Хотинь, бо школа в Городку вже не працювала. Після війни виїхали Оскілки на Донбас. Знаю, що другу дитину вона так і не народила».

Барон Штейнгель

Згадує Н. Завірюха: «Барон користувався в нашому селі великим авторитетом. Дуже людям допомагав. Їхня сім'я завжди була в церкві на службі Божій. Ходили у православний храм, хоча він був німець. Як зараз бачу, де стояли в церкві барон, його дружина, діти. Штейнгелі цілу зиму жили в Києві, а на літо приїжджали в Городок. Я пам'ятаю, як ховали його сина Володимира й онуку Олю, ми з мамою ходили на похорон. Усе село йшло на ці похорони».

Згадує пані Наталія про добрі справи барона в Городку: «Побудував барон у селі гарну лікарню, навколо неї був висаджений садок. Для людей тут усе було безкоштовно і лікарям платив Федір Рудольфович. Там працював дуже добрий і кваліфікований лікар Ріхтер. За Польщі Штейнгель уже ту лікарню утримувати не міг, то поляки там спочатку зробили притулок для дітей-сиріт, а потім там стала школа. За німців там квартирували мадяри. Як німці відступали, то в грубки заклали великі дрова, і той будинок згорів. Більше його не відбудовували, залишилися лише будинки для лікарів.

Барон Федір Штейнгель з родиною серед учнів Городоцької школи.
Фото. Поч. XX ст.

Родина Савченків.
Городок. Фото. 1935 р.

Був у селі баронський штучно створений ставок, який називали «сажовка».

На острові є будинок біля дзвіниці, то там були конюшні. А поруч у будиночку жив єврей Йосип, який орендував у барона млин. Коли працював млин, то й світло було в Городку — освітлювалася школа, будинок священника, замок».

Наталія Завірюха розповідає, що в роки німецької окупації на острові була літня резиденція рейхскомісара Коха. Там працювали два голландці. Один вирощував квіти, другий — овочі. «Були вони добрі люди, — каже вона. — Наші місцеві там мусили теж відробляти, бо краще було працювати з голландцями ніж бути вивезеним до Німеччини. У війну навіть проблеми були до церкви йти паску святити, бо там усе дуже охоронялося».

Дещо про Городок і його мешканців

Напроти школи був будинок священника Євгена Кульчинського. Це була дуже порядна і добра людина. У його домі, окрім своїх вісьмох дітей, ще й виховувалися діти-сироти. Трагічною була доля сім'ї священника, який завжди був щирим українським патріотом. Його сина Леоніда і дочку Ірину «совєти» до війни арештували й відправили в Дубенську в'язницю. Донька загинула, коли в 1941 році енкаведисти розстрілювали в'язнів дубенської тюрми. «Синові Леоніду, — продовжує розповідь пані Наталя, — вдалося якось втекти і він після того був у нашому домі й розповідав батькам про ті жахи. А Ірина, коли навчалася в рівненській гімназії, то жила на квартирі в моїх діда і баби Латушків на вулиці Східній у Рівному. З Городка священник переїхав у Дермань».

Учні Городоцької школи. В центрі вчителька Н. Ф. Савченко.

Фото. 1947 р.

Ще про одного священника залишився спомин нашої співрозмовниці — про Ігнатія Міщука. «Щось священники в Городку довго не трималися. Рік-два послужать і їх змінюють. Наша Свято-Миколаївська церква була на острові. З донькою о. Ігнатія Вірою я навчалась в одному класі, ми були подружками. З Городка о. Ігнатія перевели в с. Тараканів. Ми продовжували товаришувати, їздили одна до одної. Це була дуже добра й привітна сім'я. У 1939 році о. Ігнатія радянська влада заарештувала за те, що він ходив у рясі. А коли його якийсь червоноармієць запитав: «Ты Бога видел?», батюшка йому відповів: «А ти Сталіна бачив?». Це теж стало його провиною. І потрапив священник у Воркуту на багато років. Із заслання він писав листи моїй мамі. Його донька стала вчителькою і працювала десь у Млинівському районі. У будинку, де жив цей священник, нині розміщена Городоцька музична школа».

Із спогадів Наталії Петрівни Завірюхи виринали численні факти малих і значущих подій з життя Городка і Рівного, страшні картини війни, повоєнної розрухи і спроможності виживання наших людей. Вона згадувала імена однокласників, яких жорстоко репресувала радянська влада у 1940-і. Добрі спогади про вчителів, які були для них найкращими. А зимова дорога до школи у Рівному в післявоєнні роки на підніжжі вагонів поїздів, що не відчиняли двері у Городку, ще довго давала взнаки обмороженими руками і колінами.

Потім було навчання у Львові в сільськогосподарському вузі й усе життя праця в Рівному в проектному інституті. А щастя — воно було в сім'ї, яка жила в любові, в дітях, онуках і правнуках, яких Бог дарував дочекатися.

Пані Наталя повторювала фразу: «Боюсь одного — щоб пам'ять не втратити!»

Пам'ять її не втрачена, вона стала маленьким додатком до нашої спільної історичної правди.

ПРО РІВНЕНСЬКУ БАСІВЩИНУ ТА ШКОЛУ, ЯКОЇ НЕМАЄ

На східній околиці Рівного до 1957 року було село Видумка. Територія Видумки простягалася від краю нинішнього автовокзалу до вулиці Граничної, яка й була граничною межею міста, та до сучасної вулиці С. Бандери. За переказами, назву «Видумка» мав заїжджий двір, який знаходився при роздоріжжі, поруч із кладовищем «Габник». Центр села був у районі сучасної школи № 12. Видумка мала два хутори — Басівщина і Сосонки, що знаходилися поруч із автотрасою, що прямує на Київ.

Нині урочище «Басівщина» більш відоме як територія, де з 1982 року став розростатися Рівненський зоопарк — одне з найбільш улюблених місць відпочинку рівнян.

Цей хутір мав лише декілька хат. А його назва має пряме відношення до с. Басів-Кут. Саме тут басівкутці мали свої поля.

Вгори: Микола Кур'яник з учнями біля школи № 13 на Басівщині.

Фото. 1960-і рр.

Микола Кур'яник.
Фото. 1920-і рр.

Є ще одна цікавинка цієї рівненської околиці. До 1963 року в невеличкій домівці, що стояла з лівобіч траси в напрямку на Київ, на пагорбі, розміщувалася Рівненська початкова школа № 13. В останні роки її існування вчителем і директором цієї школи був корінний рівнянин Микола Іванович Кур'яник.

Мешканка Басівщини Ганна Никонівна Якубчик, яка працювала в цій школі прибиральницею, у своїх спогадах зберегла пам'ять про життя «початківки».

Хутір «Басівщина»

«Я народилася в 1924 році в селі Глинськ. Наша сім'я Чернюків була велика, нас було дев'ятеро дітей у батьків. Старша сестра за Польщі вийшла заміж у Рівне й жила на «Високій горі». Це там, де зараз скульптура жінки стоїть, що на в'їзді до Рівного. Я часто їздила до сестри і тому цю місцину добре знала ще до війни. Тут до 1957 року було село Видумка. Паспортів люди не мали, аж поки село не приєднали до міста. Сільрада наша була в районі сучасної школи № 12, а до церкви ми ходили в село Біла Криниця. Знаю зі слів сестри, як євреїв вели на розстріл у Сосонки, адже вона жила поруч з цим страшним місцем. Який то страх був! Хата наша у Глинську згоріла у війну, то я поїхала до міста. Вийшла заміж у 1947 році, з того часу живу в Рівному.

Вчителі і учні Глинської сільської школи.
Фото. 1930-і рр.

Микола Кур'яник серед вчителів та учнів школи у с. Глинськ.
 Фото. 1930-і рр.

Микола Кур'яник (крайній справа) серед вчителів і учнів.
 Фото. 1930-і рр.

Зліт вчителів.

Рівне. Фото з архіву М. Кур'яника. 1930-і рр.

Після війни наші землі на Басівщині відносилися до колгоспу «Зірка», як і землі сіл Бармаки і Видумка. Ми з чоловіком в колгоспі не працювали. Чоловік працював дорожником (ремонтнував дорогу, що прямує на Млинів), а мене покликали працювати у школу. То й землі ми спочатку мали лише 6 соток. Не порозкошуєш».

Початкова школа № 13

В особистому архіві братів Івана та Бориса Кур'яників, які мешкають у Рівному, збереглося серед родинних світлин фото Рівненської початкової школи № 13, біля якої стоїть невеличка група школярів і їхній учитель Микола Іванович Кур'яник. Мешкала сім'я Кур'яників на Грабнику (нині вул. Островського) в будинку № 56, збудованому в 1932 році. Старожили Рівного добре пам'ятають Миколу Івановича, поважного чоловіка, який усе життя працював учителем, а в пенсійному віці був екскурсоводом і з захопленням проводив екскурсії по місту.

Із розповіді Ганни Якубчик про «початківку»:

«Школа була простою хатинкою, що стояла на горбочку неподалік траси. Хатину цю колись абияк збудував бідний поляк. Коли ж ця школа почала діяти, то спочатку вона відносилася до села Біла Криниця, а з 1960 року вже стала Рівненською початковою школою № 13. Було у школі чотири класи й лише дві невеличкі класні кімнати. У класах стояли довгі дерев'яні парти. Поруч зі школою був спортивний майданчик. Учні вчилися мало, близько десяти. Пам'ятаю вчителя

Сосновського з місцевої української родини, який жив на Басівщині. Потім, десь у 1958 році, прийшов до нас вчителем Микола Іванович Кур'яник.

Я тут була повною хазяйкою — прибирала, грубки топила, дзвонила на уроки. Стосунки наші з Миколою Івановичем були дружніми, разом дітьми переймалися, школу в порядку тримали. Пам'ятаю, як ялинку на Новий рік ставили, іграшки з дітьми виготовляли. Дітки віршики читали перед батьками, які приходили на свято. А ще пам'ятаю такий казус вийшов за час вчителювання Сосновського. Я стіни побілила в класах і синьки передала, то колір вийшов такий синюватий, а лінію зверху жовту зробила. То вчитель сказав мені, щоб я стерла того жовтого поясочка, боявся, що хтось ще донесе й можуть бути неприємності за таке кольорове українське національне поєднання.

Поруч була шкільна ділянка, що займала гектар поля, і ми з дітьми там вирощували різну городину, яку потім продавали, а виручені кошти віддавали дітям-сиротам. Навіть ячмінь сіяли.

Старші діти з Басівщини ходили до школи в Білу Криницю або добиралися в місто. Моя дочка теж в перших класах тут вчилася, а потім продовжила навчання в школі № 10.

Цю початкову школу закрили, коли вже звідси пустили автобус і діти змогли їхати в місто».

Залишилося чимало спогадів про школу, якої вже немає й у сина М.І. Кур'яника Бориса Миколайовича. Він пригадує, як часто бував у цій школі разом з батьком. «Батько одночасно навчав дітей усієї школи. Спочатку дасть завдання учням 1–2 класів, — розповідає Б. Кур'яник, — а потім йде до учнів 3–4 класів». За свідченням пана Бориса, початкова школа на Басівщині була дочірньою школою Рівненської школи № 10 і його батько брав підручники та приладдя для потреб цієї школи у школі № 10. А ще він пригадує, що на Басівщині виділили городи вчителям школи № 10 і вони приїжджали сюди автомобілем «полупторка», яка була в той час у господарстві міської школи.

Микола Кур'яник (3-й справа) з колегами-вчителями.
Фото. 1930-і рр.

Микола Кур'яник з колегами-вчителями.
Фото. 1950-і рр.

**Микола Кур'яник (крайній справа)
біля Рівненського педінституту.**
Рівне. Фото. 1940-і рр.

Як зникла школа

Після закриття школи на Басівщині ордер на цей будинок дали родині, яка раніше мешкала на вул. Колгоспній і їх квартира підпадала під знесення. Кажуть, що нові господарі розвели в своєму нехитрому помісті близько десяти собак і бідували разом з тваринами. Шкільний будинок поволі ставав руїною. З часом ділянка землі та стара школа стають приватною власністю інших господарів, які збудували тут нове просторе житло. Шкільна хатинка стала просто хлівом, який ледь тримався за цей світ, і зрештою був розібраний. Новий господар пан Леонід охоче розповідає все, що знає про шкільний будинок, про стару криницю, що має глибину понад 40 м, з якої брали воду для школи. Була ця криниця зовсім захаращена, а він її вичистив і зараз із неї п'ють дуже смачну воду.

Початкова школа № 13 на «Басівщині», що стала першою сходинкою у світ знань для покоління учнів повоєнних років, зникла назавжди. Але залишилася вона у спогадах її колишніх учнів, бо була першою в їхньому житті. А ще зберігається вона на старих світликах, що нині є часточкою нашої рівненської історії.

Микола Кур'яник веде урок у рівненській школі № 2.
Фото. 1947 р.

Микола Кур'яник веде урок у рівненській школі № 2.
 Фото. 1947 р.

Микола Кур'яник з учнями школи № 13 на Басівщині.
 Фото. 1960-і рр.

ДОЛЯ РІВНЕНСЬКОГО АЗЕРБАЙДЖАНЦЯ ТАПТИГА

У 2007 році я випадково познайомилася в лікарні з надзвичайно цікавою, мудрою і веселою людиною — рівнянином Таптигом Нагдейовичем Гусейновим. Сивочолий 84-річний ветеран минулої війни проходив лікувальний курс у Рівненській міській лікарні. Ми розговорились, і він повідав про своє життя, про війну і про те, як брав участь у визволенні Рівного в лютому 1944 року. Я мала з собою диктофон і всю розповідь записала, щоб зберегти цю правдиву оповідь для нащадків. На жаль, ми більше ніколи не зустрічалися. А в 2016 році на кладовищі в Тютюковичах я випадково натрапила на могилу Таптига Гусейнова, який відійшов у кращий світ у 2009 році.

Хай же розповідь рівненського азербайджанця залишиться назавжди в нашій історії:

«Народився я в Азербайджані, в селищі Ала-Огли. Нас у батьків було п'ятеро дітей — дві дочки і три сини. Закінчив я сім класів школи. 18 серпня 1942 року

Вгорі: Весілля Надії і Таптига Гусейнових.

Рівне. Фото. 1948 р.

мене забрали на фронт. Записали, що я з 1923 року народження, хоча я насправді з 1926-го. Документів у мене не було, то мене у військкоматі єврейка лінійкою поміряла і так визначила мій вік. У нас в Азербайджані є закон: якщо юнак ще не голився, то він ще хлопчик. На фронт мене забрали неголеним, вперше поголився у грудні 43-го. Спочатку я вчився на мінера в місті Боржомі. Там санаторій міністерства оборони переобладнали на військове училище. А потім воював у складі 1-го Українського фронту в окремому загоні вищого командування з розмінування. Був старшиною, до Берліна дійшов.

Я — свідок і учасник звільнення Рівного, тому це місто й стало мені рідним на все подальше життя. Наступаючи на Рівне, ніхто з моїх однополчан не знав, що тут була німецька столиця, що тут був Кох. Коли ми підходили ближче до міста, нас викликали і сказали, щоб ми розмінували Бабинський цукровий завод. Викликав енкаведешник — мордвин із Самари, ткнув дулом пістолета мені в скроню — це означало, що буде нове завдання. Спочатку ці охоронці (в основному мордвини і чуваші) випробовували нас, щоб ми нічого нікому не сказали. Бо вважалося, що коли мінер потрапить у полон, то може розповісти, де закладені міни. А німці дуже боялися замінованих місць. На мінне поле німець не піде нізащо. То ми весь час намагалися їх перехитрити і поставити міни саме там, де мали йти німці.

А потім пішли на Рівне. З нами був собака-мінер, який пройшов спеціальну підготовку. Воювали з нами у строю вівчарки, яких ми годували американськими тушонками, навіть коли самі їли сухарі, бо собака мінеру — вірний помічник.

Прийшли ми в Рівне вночі. Це було 1 лютого 1944 року. Місто не було сильно заміноване. Найбільше в тій операції було заміноване місто Броди, там нам тяжко довелося. Я там підірвався, то добре, що живий залишився. А в Рівному були заміновані всі казарми у військовому містечку, в'язниця, костел, синагога. На вулиці Шевченка, біля церкви, лежали зверху на землі протитанкові міни. Люди боялися їх, обходили, хоча на протитанкову міну можна навіть стати і не підірвешся. Ми їх зібрали в купу і здали під розписку тим, хто відповідав за вивезення.

В'язниця у Рівному була замінована годинниковими мінами тривалої дії. Людей тут було сотні. Вони сиділи один на одному, і навіть туалету не було. Поки ми розмінували, тюрму охороняли партизани, а потім дали команду випустити людей. Всі ці люди пішли на Грабник. Серед них було й багато євреїв. За переїздом, де кінотеатр «Партизан», ще німці були, а тут, зі східного боку мосту, — вже наші. Ходили ми в онучах на ногах, а зверху черевики чи валянки. Слякота така була, що жах. Мерзли дуже. Розмінували костел, в якому теж всередині лежали протитанкові міни, і пішли до Варковицького перехийка. Там замінували німці дерев'яний міст

Таптиг Гусейнов.

Рівне. Фото. 1970-і рр.

Сім'я Гусейнових.
Рівне. Фото. 1950-і рр.

через річку. Зірветься міст — вперед не підеш, і ворог встигне далі відійти. Навколо вода, болото було. От наш собака першим пішов, понюхав і гавкає. Він усе розуміє, лише сказати не може. Попрощалися ми з хлопцями і пішли до мосту. Витягли звідти 50-кілограмову міну і зберегли міст.

За участь у війні я маю орден Вітчизняної війни, дві медалі «За відвагу», цілий жакет з нагородами висить у шафі.

А як закінчилася війна, я ще залишався служити в армії. Нас відправили супроводжувати вагон, що їхав з Німеччини з кіньми-ваговозами. Годували цих коней тут, у рівненських лісах, а потім відправляли їх на Донбас, щоб вони там тягали вугілля. Це були особливі тварини. Такий кінь важить одну тонну. Він навіть на землю не лягає, бо встати вже не зможе. Я їздив по цих лісах, де годували тих коней, і мене називали «бандерівцем». Їздив я туди, де були пилорами, — в Оржів, Клевань, Смигу. Останніх коней віддали в нашу військову частину 212-го окремого загону по розмінуванню РККА, яку потім перевели в Астрахань. Тоді ж штаб був у селі Тютюковичі, в лікарні, яка була поруйнована. До нас там розміщувався польський кавалерійський полк. І ще ми коней тримали у Шпанові.

У Тютюковичах я познайомився зі своєю майбутньою дружиною Надією. Коли наш полк переводили в Астрахань, то я запропонував їй їхати туди зі мною. Вона відповіла: «Або я, або твій полк і Астрахань». Тож, коли в 1947 році демобілізувався, залишився тут назавжди. Хоч я мусульманин, але прийняв православну віру і 15 лютого 1948 року на Стрітення ми з дружиною повінчалися в Успенській церкві на вулиці Шевченка. Вінчав нас священник Михайло Носаль. Народилося у нас два сини і донька. Синів ми назвали по-моєму: Кариб, що означає «чужий», і Сардар — «героїчний, знаменитий».

Спершу я став працювати начальником охорони Рівненської електростанції на вулиці Млинівській. І жили ми навпроти тої електровні. Ще до війни, за рахунок колгоспу в себе на батьківщині, в Азербайджані, я закінчив курси трактористів,

культиваторників і шоферів. Звідти прислали мені мої права і я став шоферувати. Їздив на різних машинах, але найрідніша мені — полуторка. Потім обласне керівництво стало підбирати водіїв із числа демобілізованих фронтників, щоб вони возили начальство. Кого я тільки не возив!

На моїх очах розбудовувалося Рівне. Пам'ятаю подробиці будівництва овочесушильного заводу, заводу п/с-59, який називався спершу газорозрядний. Найдовше я працював саме на цьому заводі — 47 років. Збудував власний дім на вулиці Крейдяній. Поки живою була дружина, ми часто їздили на мою батьківщину в Азербайджан. Там у мене велика родина, лише в молодшого брата шістнадцятеро дітей».

Скільки подробиць про життя Рівного повоєнного часу, скільки імен колись відомих рівнян, непростих життєвих історій розповів мені мій поважний співрозмовник. А скільки ще цікавого і цінного цей чоловік забрав із собою! Тихе кладовище в Тютьковичах прийняло на спочинок сина Азербайджану, визволителя Рівного Таптига. Його ім'я в перекладі з азербайджанської означає «знайшов»... Він знайшов тут своє кохання, свій дім, а потім і вічний спочинок на нашій рівненській землі, яку боронив, яку засівав, яка стала рідною, де народилися його діти, де все до болю дороге. Поруч із батьком і матір'ю вже спочиває на цвинтарі їхній син Сардар. Ось така вона, доля солдата Гусейнова.

Таптиг Гусейнов біля своєї полуторки.
Рівне. Фото. 1960-і рр.

Таптиг Гусейнов з дітьми.
Рівне. 1950-і рр.

НОТАТКИ ПРО РІВНЕ 1940-Х І «БУНКЕР КОХА»

На затишній вулиці Драгоманова, поруч з величною будівлею колишньої гімназії ніби привид минулих часів з-під землі виринає на поверхню залізобетонна конструкція споруди часів Другої світової війни. З повоєнного часу об'єкт називають «бункером Коха», який приховує у своїх підземних лабіринтах таємниці тих, хто його споруджував, прикликаючи в поміч підземні ґрунтові води, аби не дати сучасникам знати про себе всю правду.

З розповіді Вілена Долі

Упродовж понад 70 років цей об'єкт завжди найбільше цікавив хлопчаків з навколишніх вулиць, які намагалися проникнути в глибинну темряву, а потім пошепки розповідали про побачене чи то уявне, урізноманітнюючи картину секретного військового об'єкта неймовірними вигадками.

Вгорі: Бункер.
Рівне. Фото. 2017 р.

Чим далі ми відділяємося в часі від далеких подій Другої світової війни, то все більшу цікавість до «бункера» приділяють люди дорослі, більш розсудливі, з фінансовими можливостями і бажанням дізнатися реальну історію цієї будови, щоб зрештою втілити в життя власний проект використання загадкового об'єкта.

Серед тих, хто в повоєнний час мешкав поруч із загадковою спорудою, був рівнянин Вілен Олексійович Доля, людина з непростими дорогами долі, з прекрасною світлою пам'яттю. У його спогадах про Рівне 1940-х років знаходимо і досить об'єктивну історію, пов'язану зі спорудженням «бункера».

«Мого батька Олексія Трохимовича Долю після закінчення політичних курсів у Дніпропетровську в кінці 1939 року направили до Рівного. До речі, прапрадід мого батька був помічником кошового отамана на Запоріжжі, звідси і прізвище Доля. А мама Фаня Давидівна була з бідної єврейської сім'ї з Гуляй-Поля. За дві хати від них жив сам отаман Нестор Махно. Ось така в нас різнонаціональна сім'я була. Батькові в радянський час, як партійному працівникові, не дозволяли одружуватися на євреї. Аж після війни, маючи двох дітей, вони офіційно зареєстрували шлюб. Отож у Рівному батько став працювати завідуючим відділом обкому ВКП (б), який знаходився на вулиці, що тоді мала назву Калініна (тепер вул. Драгоманова — авт.).

Перші мої дитячі спогади про приміщення обкому — це автомати з безкоштовною газованою водою, які були на двох поверхах, всюди килими, все лаковане. Перед приміщенням був великий квітник круглої форми. Навколо будинку був парк. Огорожа була дерев'яна. Зліва, де зараз музейний оглядовий майданчик, було спортивне футбольне поле, де ми ганяли м'яча. Жили ми на вулиці Кривій (тепер вул. Толстого — авт.), зараз у цьому будинку гуртожиток РДГУ. Пам'ятаю, що на куті нашої вулиці, де зараз кафе «Липень», робили морозиво, а ми, дітлахи, з цікавістю спостерігали за цим процесом.

У Рівному нас застала війна. Батька одразу забрали на фронт. А ми з братом і мамою евакуювалися на шостий день війни. Вранці наш потяг від'їхав, а ввечері в Рівне вже увійшли німці. Якщо б тоді, в 1941-му, ми б не встигли виїхати, то загинули б з двох причин — чи як сім'я політпрацівника, чи як євреї. Я пам'ятаю початок війни, бомбардування Рівного. Сильно бомбили німці район залізничного вокзалу, горіла нафтобаза і було далеко видно стовп чорного диму. Розбомбили в центрі театр Зафрана (можливо тому, що там перед війною був театр Червоної армії). Початок війни був жахливим. Відчувався хаос, утікали хто як міг. Нас на вокзал привезли машинами і посадили в теплушки. Пасажирських вагонів не було. Розмістили по вагонах згідно зі списком за прізвищами. Коли ми від'їжджали, нам повезло, бо нальотів не було. А поїзд, що попереду нас пішов, був розбитий. Евакуювані ми були в Кемеровську область, куди і приїхав за нами з фронту батько

Вілен Доля у Рівненському краєзнавчому музеї. Фото. 2015 р.

Бібліотека ім. Короленка на вул. Леніна (тепер вул. 16 Липня).

Фото. 1970-ті рр.

Будинок оранжереї князів Любомирських на вул. Драгоманова, 17.

Рівне. Фото В. Луца. 2017 р.

в 1946 році. Мама, яка до війни закінчила медичні курси, працювала медичною сестрою. Я почав у Сибіру ходити до школи.

Після демобілізації батько знову повернувся до Рівного. Місто мало змінилося. Лише вокзалу не було, стояв тимчасовий барак. Батько знову став працювати в обкомі. Мама працювала лаборантом на станції переливання крові, яка після війни знаходилася на вулиці Леніна (тепер вул. 16 Липня — авт.). На цій же вулиці ми поселилися в будинку найбільшої в Рівному бібліотеки (бібліотека ім. Короленка була знесена при будівництві багатоповерхівки — авт.). У цьому великому

дерев'яному приміщенні тоді знаходився парткабінет, бібліотека, показували кіно. Бібліотека була на першому поверсі, а ми і ще декілька сімей жили на другому.

Наше наступне помешкання було в будинку № 17 на тодішній вулиці Калініна (тепер вул. Драгоманова — авт.), що поруч з обкомом. Це старовинний будинок колишньої паркової оранжереї Любомирських, відомий також як учительський будинок. Я пам'ятаю круглу ротонду з правого боку нашого будинку, якої вже давно немає. Вікна нашої двокімнатної квартири № 9 виходили у двір обкому.

Між нашим будинком і обкомом огорожі не було, а був спортивний майданчик, який потім поруйнували, бо в 1950-х роках було збудоване приміщення міському партії (зараз фондосховище Рівненського краєзнавчого музею — авт.). Щоправда, спочатку воно мало слугувати як готель для високопоставлених гостей із Києва і Москви. Пам'ятник Леніну і Сталіну, що сидять на лавці, стояв перед міськкомом. Він довго тут стояв. Його до свят алюмінієвою фарбою покривали. Вхід на територію обкому був зліва і там стояла міліцейська будка. Ми бігали в обкомівський садок за яблуками. Доріжки в саду були асфальтовані, вглибині стояла лавочка і невеличкий басейн для фонтану.

Приїхавши до Рівного, я пішов у 5 клас залізничної чоловічої школи № 4, яка знаходилася теж у цьому районі на вулиці Чапаєва (тепер вул. 24 Серпня — авт.). Поруч у невеликому одноповерховому будинку була залізнична школа № 3, в якій навчалися дівчатка. У 1949 році наші школи об'єднали і це вже була школа № 34.

Перший цегляний будинок, який збудували після війни в Рівному, — це дім на вулиці Драгоманова № 21. Він побудований на фундаменті поруйнованого будинку резиденції Еріха Коха. Я пам'ятаю розвалини того німецького будинку. Був він 2-поверховий: перший поверх був цегляний (зимовий), а другий із дерева, алюмінію і скла (літній). Ми з хлопцями обслідували його й бачили східці з голубих кахлів — це була ванна кімната. Там був басейн. Влітку німці користувалися відкритим басейном, який знаходився там, де зараз стоїть пам'ятник роду Лимичів біля ЗОШ № 2. Мав він розміри приблизно 6 x 12 м, бетонований, але обшитий деревом. Біля самого будинку була ніша з кранами, за допомогою яких напускали в басейн воду. На зиму воду спускали, адже там навколо було болото. За часів німецької окупації басейн охоронявся, були встановлені вишки й навколо був натягнутий колючий дріт. Після війни цей басейн використовували як сховище льоду, який привозили взимку з Басів-Кутського озера. Лід вкривали матами з солом, засипали тирсою, а влітку використовували для зберігання продуктів. Тоді на озері був чистий лід.

Перед обкомом було болото, яке простягалось аж до центральної вулиці. Якось навесні, коли було багато води, ми побачили людей, які тягли по цьому

Школа № 6 ім. Ю.Словацького. Рівне.

Фото з фондів ДАРО. 1930-і рр.

болоту човен, наповнений великими кілками, і розтикували їх по болоту через кожні п'ять метрів. Це були гілки верби, які вже через рік стали корчами і за кілька років там виросла гущавина верболозу й значно осушила болото. Це вже історія нашої улюбленої «лебединки».

Найбільшу цікавість у всіх викликає залізобетонна споруда біля музею, яку всі називають «бункер Коха». Так, цей бункер для рейхскомісара Еріха Коха почали споруджувати німці за всіма правилами будівництва підземного укріплення. Та розпочате будівництво німці завершити не встигли. Якщо пригледітися до цієї бетонної споруди, то чітко видно нижню частину, яку будували німці, та верхню, добудовану вже в радянські часи. У нижній частині бетон набагато міцніший, а верхній, що має 1,5 метра — це вже наш залізобетон, не такий акуратний і не такий міцний. Добудову бункера продовжили за років десять після війни. Тоді саме розпочався період так званої «холодної війни» і обком партії почав будувати біля свого приміщення бомбосховище. Там навіть декілька років знаходився штаб цивільної оборони міста. Усе в ньому відповідало призначенню бомбосховища — міцні товсті стіни, стеля, комунікації. З двох сторін за кілька метрів від основної будови було два окремі виходи. Одного вже немає, а один з північної сторони стоїть закиданий сміттям — це вентиляційний аварійний вихід. Там була сантехніка, вода, світло. Говорили, що з приміщення обкому з підвалу є двері в підземний хід до бункера. Моя думка, що це лише байки. Підтверджень немає. Від резиденції Коха було два входи. Один біля самого бомбосховища, а другий біля самого будинку. Це спеціально для Коха було зроблено. Пізніше штаб цивільної оборони перенесли до будинку на вул. Соборній № 57, який існував там ще 20 років. Бункер був закинутий, завалений сміттям, піднялися ґрунтові води.

От і стоїть поруч з музеєм бетонна споруда як згадка чи то про німців, чи то про «холодну війну».

«Бункер Коха» на вул. Драгоманова.

Рівне. Фото В. Луца. 2019 р.

ВІДОМИЙ ДИРИГЕНТ ІЗ РІВНОГО РОСТИСЛАВ БАБИЧ

Коли основним носієм інформації в наших домівках було радіо, а ми його називали просто «брехунець» і знали всі програми, особливо чекали на трансляцію музичних програм, де звучали улюблені пісні і мелодії. Пам'ятаю, як часто диктор оголошував: «Грає естрадно-симфонічний оркестр Українського телебачення і радіо під орудою Ростислава Бабича». А далі звучали прекрасні музичні твори, українські пісні у виконанні популярних співаків.

Ростислав Олексійович Бабич — народний артист України, диригент, композитор і педагог, народився у Рівному в 1937 році. Тут пройшли його дитячі та шкільні роки. Вже потім за покликом свого музичного обдарування він поїхав на навчання спочатку до Львова, а далі до Києва. Розпочав свою музично-педагогічну кар'єру в Тернополі, та, зрештою, в Києві отримав найбільше визнання.

Вгорі: Ростислав Бабич.
Тернопіль. Фото. 2008 р.

Валентина і Олексій Бабичі.
Рівне. Фото. 1936 р.

Сім'я Бабичів.
Рівне. Фото. 1940-і рр.

Наталка Бабич.
Рівне. Фото. 1951 р.

Ростислав Бабич.
Фото. 1951 р.

Ігор Окопний.
Рівне. Фото. 1957 р.

У столиці й нині мешкає артист, але вже не так часто приїжджає у місто свого дитинства.

Близька родина Ростислава Бабича, його рідна сестра Наталія Олексіївна нині мешкають у Рівному і зберігають родинні спогади про свого відомого брата і світлини з його життєпису.

Двоюрідний брат музиканта, рівнянин Ігор Олександрович Окопний, був не лише близький з ним родинно, а й вірним другом з дитинства, адже вони ровесники і їхні дитячі роки пройшли в одному домі на вулиці Литовській. Будинок Окопних-Бабичів стояв на місці нинішнього Будинку урочистих подій, що має адресу проспект Миру, 14.

«Мама Ростислава Валентина Іларіонівна (в дівоцтві Окопна) — це моя рідна тітка, молодша сестра мого батька, — розпочинає свої спогади про брата Ігор Окопний. Його батько Олексій Никифорович Бабич був родом із села Півче, Здолбунівського району. Це була

Ростислав Бабич.
Фото. 1950-і рр.

Ростислав Бабич.
Фото. 1958 р.

проста роботяща сім'я. Батько працював заготівельником в артілі «Більшовик», а мама була берегинею домашнього вогнища».

Із розповіді Ігоря Олександровича дізнаємось, що в цій сім'ї завжди цінували українську культуру, театр, книгу. Мама любила музику Рахманінова і розповідала про своє знайомство з племінниками цього великого композитора, які свого часу жили в Рівному на вулиці Ясній. Було в цієї жінки захоплення — вона власноруч виготовляла штучні квіти з паперу, які потім мокала в розплавлений віск, і вони ставали мов живі. Довгий час після війни, аж до 1970-х років, це був поширений декор у домівках містян.

Сім'я Бабичів була досить набожною і, за спогадами пана Ігоря, в їхньому домі висіли на стінах ікони й картини із зображенням ангелів. «Ростик деякий час прислужував у Свято-Успенській церкві, поруч з якою ми жили,— згадує І. Окопний.— Тоді священником був Михайло Носаль, якого дуже любила і поважала рівненська громада. На коляди ми з братом виготовляли «різдвяну зірку» і ходили з нею колядувати. На Великдень дзвонили в церковні дзвони, палили багаття біля храму, билися крашанками. Бабичі — це була родина щедра на добро. Коли мій батько був на фронті, батько Ростика мені був за рідного. У дядька Олексія теж було своє захоплення — він любив різну техніку. Ми потайки з ним через радіоприймач «Філіпс», який у них був, вечорами слухали «Голос Америки»

і «Радіо Свобода». Це в них я вперше побачив телевизор. На жаль, Олексій Бабич хворів, тяжко ходив і рано помер».

Із спогадів про дитинство виринає і дуже тривожний випадок, який часто траплявся з повоєнними дітьми. «Ростик знайшов у нашому городі запал протитанкової гранати,— розповідає пан Ігор.— Витягнув чеку і та пружина в його руці стала розправлятися. Я був поруч і гукнув йому: «Кидай!» Він кинув. Роздався вибух. Ми остовпіли з ляку, а наші мами, що вискочили з хати, стояли німі і бліді. Тож, можливо, моє «кидай» і зберегло для України такого талановитого музиканта».

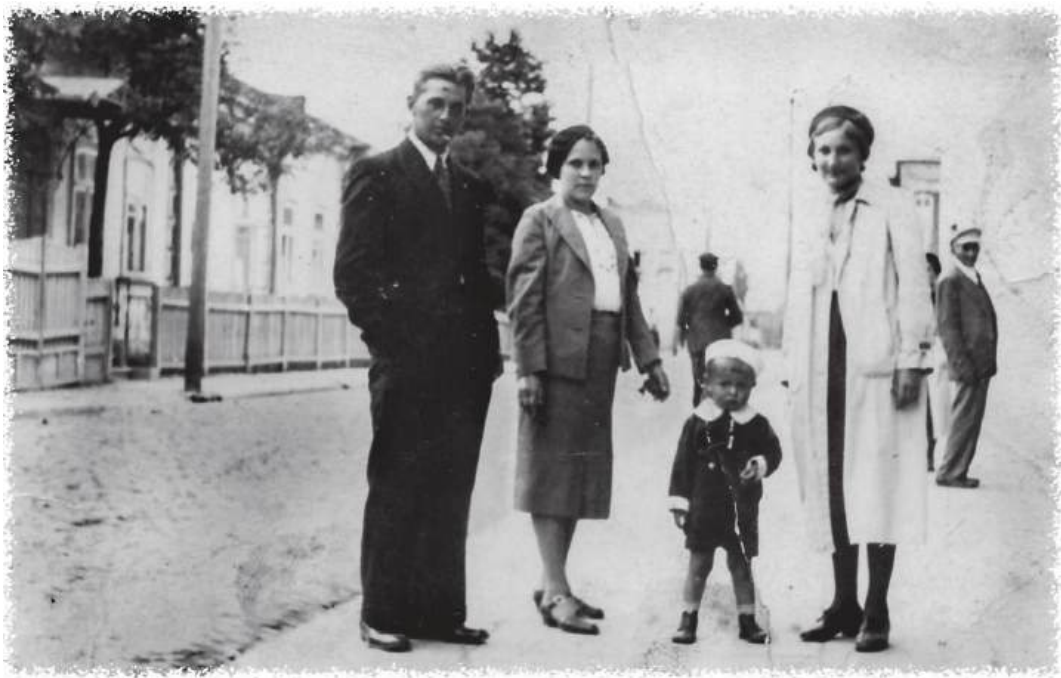
Ростислав Бабич навчався в Рівненській школі № 2, яка в той час розміщувалася в будинку, що тепер має адресу вул. Соборна, 30 (нині -Рівненське міське управління освіти). Його однокласником і шкільним другом був у майбутньому ректор Рівненського державного педагогічного інституту Борис Колупаєв. Ростислав у шкільні роки захоплювався спортом — плаванням і акробатикою. Він брав участь в обласних змаганнях, стрибав із 10-метрової вишки в басейн, що був неподалік Басів-Кутського озера. Але музика, яка потроху проростала з його душі, перемогла. Коли ж батько купив синові акордеон, він уже не розлучався з цим інструментом. Абсолютний слух і наполегливість швидко дали гарні результати, тож юного Ростислава навіть запрошували грати у ресторанному оркестрі.

Талант шліфувався спочатку у Львові в музичному училищі, пізніше — у Львівській консерваторії, яку він закінчив 1962 року, і за направленням поїхав на викладацьку роботу в Тернопільське музичне училище ім. С. Крушельницької. Саме в Тернополі він зустрів свою майбутню дружину Дану, яка була актрисою театру й кіно. Через три роки талановитого музиканта запросили до Києва, де він сім років працював головним диригентом Українського ансамблю «Балету на льоду». У столиці Ростислав Олексійович закінчив Київську консерваторію. Головним диригентом естрадно-симфонічного оркестру Українського телебачення і радіо став у 1975 році.

Знаний і шанований у мистецькому «бомонді», Ростислав Бабич подарував шанувальникам естрадно-симфонічної музики майже п'ять тисяч музичних творів українських та іноземних композиторів. Він допоміг багатьом талановитим українським виконавцям успішно і багатогранно реалізуватися у творчості. Серед них були молоді співаки Алла Кудлай, Віктор Шпортько, Василь Бокоч. Маєстро був близько знайомий і з неперевершеним Володимиром Івасюком.

Не залишав музикант і викладацьку роботу. Він, професор Київського університету культури і мистецтв, працював завідувачем кафедри естрадної музики. Наймовірно наполегливий і працездатний, всебічно обдарований музикант не лише доносив слухачу музику інших авторів, а й сам писав пісні на власні слова, яким так само давав крила.

У 1980-і роки Ростислав Бабич приїжджав до Рівного зі своїм оркестром, і глядачі сприйняли виступ вже знаменитого земляка як чудовий подарунок рідному місту. Розповідають, що після концерту зайшли до нього в гримерку, щоб привітати, а коли обняли, то відчули, що в нього сорочка була в квач мокрою. Ось така вона нелегка праця диригента!

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Я зростала в сім'ї, де мама була корінною рівнянкою у третьому поколінні, а батько уроженець Полісся, що застряв у повоєнному Рівному. Моє дитинство — це далекі 1950–60-і роки. Час, що був заповнений життєвою скрутою і потугами на виживання на одну мізерну батькову зарплату. Довгих п'ять років тривало будівництво батьками власного шлакового невеличкого будинку на тодішній околиці Рівного. А тим часом сім'я мешкала у напівпідвальному приміщенні на вулиці Садовій, якої вже немає. Там я й зробила свої перші кроки. Попри всі прикροщі, то були найщасливіші роки, які вклали в мою дитячу душу найбільше добра, осмислення навколишнього світу і купу фантазій, які народжувала уява від побаченого і почутого.

В нашій хаті завжди були якісь люди. Найчастіше то були батькові земляки із Березнівщини. Старші люди сиділи за столом і їх бесіда завжди переносилася

Вгорі: Софія Луковська з сім'єю брата Бориса Луковського.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

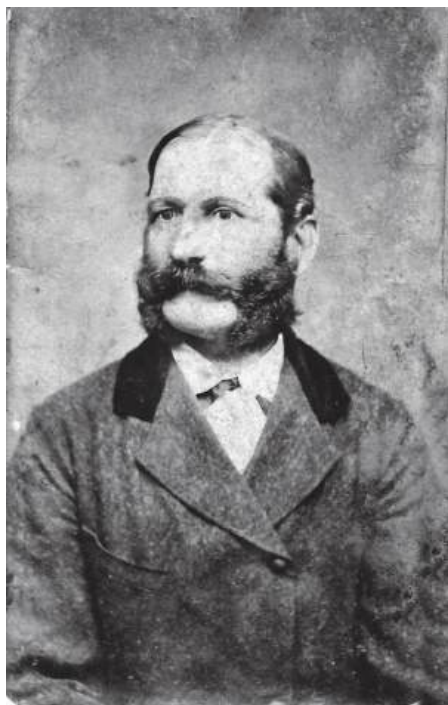
в минуле. Згадували вони довоєнні роки, життя за Польщі. Мамине ж оточення було місцевим і ці люди неймовірно цікаво розповідали про Рівне. Серед оповідачів найбільш знаючим був старший брат мами і мій хрещений батько Сергій Луковський. Це від них я вперше почула про Торги Волинські, які були у Рівному, про красиво одягнених панянок, про школярів і гімназистів, про заповнені смачними оселедцями і апельсинами рівненські крамниці. Всі ці розповіді частенько пересипалися польськими слівцями, цитуванням тогочасних віршків і пісень.

До розповідей додавалися ще й фотокартки, які мама зберігала в старому альбомі. Я розглядала світлину початку XX ст. в картонному паспарту, де моя бабуся Анна і дід Костянтин Луковські поважно сиділи в кріслах, а навколо них притулилося їх четверо дітей. Найстарша Олександра стояла позаду батьків, вона вже була гімназисткою. А троє менших хлопців — Борис, Валентин і Сергій були школярами. Моя мама Софія ще не народилася. Бабуся, одягнена у вишукану сукенку, у неймовірно розкішному капелюсі, гордовито дивилася на мене. Дід Костянтин Сидорович виглядав як справжній інтелігент, одягнений в темному костюмі з метеликом під комірцем. Приблизно таке фото ми, діти 60-х, бачили в шкільних підручниках, то була сім'я Ульянових у Симбірську. Я завжди порівнювала ці фотокартки і уявляла, що мої пращури великі знаменитості. Світлина ніби свідчила, що сім'я Луковських доволі багатих статків. Насправді все було по-іншому.

Мій прадід Сидір Луковський був залізничником і приїхав до Рівного, коли тут прокладали першу залізничну колію. Його син Костянтин (мій дід) теж став залізничником. І, як свідчать документи, він працював писарем в конторі Ковельської залізниці. Бабуся ж Анна Степанівна Луковська мала звання «жена конторщика».

Цікава і повчальна історія трапилася з моїм дідом і його братом на початку XX століття. Брати Луковські жили на колишній вулиці Костельній (тепер вул. Гоголя). Мали власне житло і шмат землі. Коли ж муніципальна влада Рівного оголосила тендер на придбання у містян землі для будівництва міської електростанції, мої пращури вирішили використати цей шанс. Тендер вони виграли. Землю продали. Грошей встигли одержати лише частину. Те, що взяли за землю, поклали в банк під проценти — надіялися, що матимуть зиск. А результат вийшов для них катастрофічний. Розпочалася Перша світова війна. Пропала земля, хата і гроші. З того часу мій дід залишився без житла і вже більше ніколи його придбати не зміг.

Коли ж прийшла до Рівного польська влада, дід став безробітним. Потім влаштувався на роботу у млин на вул. Колійовій (тепер вул. Небесної Сотні), який належав поляку Бардинському. На цьому невеличкому млині мололи зерно для

Сидір Луковський.
Рівне. Фото. Кінець XIX ст.

Родина Луковських.
Рівне. Фото 1906 р.

Костянтин Луковський.

Рівне. Фото Гальперіна. Поч. XX ст.

Анна Луковська.

Рівне. Фото. Поч. XX ст.

потреб військових. Дід отримував пенсію з більшовицької Росії, яка стала правонаступником царських залізниць. Ось на ці гроші, які в Польщі виплачували злотими (а це було приблизно 100 злотих), і жила велика сім'я Луковських.

Старша донька Олександра, яка навчалася в російській гімназії, з приходом польської влади змушена була залишити навчання і пішла працювати на Рівненський пивзавод. Там застудилася і померла молодою від сухот у 1924 році. Сини після закінчення навчання в школі, працювали на різних роботах, завели свої сім'ї і у кожного була своя не дуже щаслива доля.

Останньою, п'ятою дитиною в Луковських народилася моя мама. Цікаво, що бабуся народила мою маму у 46 років! Дідові на ту пору було 50! От і доживали батьки із найменшою, яка доглядала їх до смерті.

Гірка доля моїх дядьків. Борис Луковський загинув в перші дні Другої світової війни у 1939 році в рядах польського війська, куди він був мобілізований ще поляками. Залишився сиротою його син Борис. Валентин, у якого вже було трійко дітей, ремонтував і шив взуття, щоб прогодувати сім'ю. Ця робота давала йому шматок хліба за різних влад, і за німецької окупації теж. Його дружина Софія була із родини відомих у Рівному українських патріотів і просвітян Гонтарів, яких переслідувала і польська влада, і совети. Після війни, у 1945 році, Валентина вночі

Сергій Луковський.
Рівне. Фото Гаско. 1907 р.

забрали енкаведисти і більше сім'я його не побачила. Дружина продовжила роботу чоловіка, підбивала людям взуття і цим заробляла копійку на дітей. Лише менший із братів Сергій, який народився у 1905 році, прожив у Рівному все життя і відійшов у кращий світ у 93 роки. Його пам'ять занотувала безліч подробиць з життя нашого міста. Та, на жаль, спогади старожила Луковського, рідного дядька, я так і не встигла в подробицях записати, про що дуже шкодую. Він був людиною неймовірно веселої вдачі, життєрадісним і охочим до спілкування.

Сім'я Луковських впродовж двадцяти п'яти років жила на квартирі у пані Антоніни Вишневської на колишній вул. Фабричній (тепер — вул. Промислова), знімаючи одну кімнату і сплачуючи за неї господині по 20 злотих у місяць. В цій хаті у 1943 році помер мій дід, якого поховали на Дубенському кладовищі. А в 1944 році в хату Вишневської під час бомбардування попала бомба і вщент її зруйнувала. Залишилися просто неба і хазяйка, і моя молоденька мама з хворою бабцею.

Щодо національності моїх пращурів, то там змішалася польська, українська і білоруська кров. Коріння моєї бабці було в білоруському Пінську, де її батько, мій прадід Степан Рибкін, був начальником залізничної станції. Однак, колись національність в документах не зна-

чилася, основним визначенням було віросповідання. Мої рідні були людьми православними.

Моя мама у 1936 році закінчила польську повсьхену (загальноосвітню) школу-семирічку ім. Г. Сенкевича (теперішня Рівненська ЗОШ № 3).

Зі спогадів моєї мами Софії Войчук (Луковської) про навчання у школі: «Наша школа була двоповерхова цегляна. Дівчатка вчилися зліва, хлопці — справа. В школу я пішла у вісім років, одразу в другий клас. Директоркою школи була Антоніна Гермашевська. Історію викладала пані Зентальська, вчителька початкових класів і польської мови пані Динаковська, географію викладала пані Крулювна, нашою класною керівницею була вчителька Ковальчук. Зі мною вчилися дівчатка різних національностей, але найбільше було євреєнок. Як правило, вони вчилися дуже добре. Учні в класі було більше 30 чоловік. Щодень було по п'ять уроків. Закон Божий був двічі на тиждень. До нас, православних, приходив священник о. Михайло Носаль. До католиків — ксьондз Антоній Хоміцький. Фізкультурою ми займалися у спортивному залі, який був на другому поверсі школи. Пам'ятаю

однокласників за прізвищами Завіровська, Зальцман, Фінкільштейн, Фінкельглюс, Цер, Цвік, Данцигер, Деражнер, Бородавка, Лівша, Ліхт, Андрійчук, МарисяКалітувна, Хмуринська, Годлевська, Бініцевич, Анастасія Грищукувна, Забіровська, Яха Мопс. Жили ми дружно. Мала я подружок і серед поляків, і серед євреїв. Особливо гарною була моя дружба з Яхою Мопс».

Щодо коротких спогадів мого дядька Сергія, то він був обізнаним у досить цікавих моментах з життя Рівного. Він пам'ятав приїзд до Рівного у 1915 році царя Миколи II. Сергієві було десять років, він навчався у залізничному училищі, яке знаходилося на вул. Уланській. Учнів тоді привели на залізничний вокзал для зустрічі царя. Дядько розповідав, що запам'ятав з тієї події лише червону підкладку під царською шинеллю, яку побачив, коли цар ступив із вагона долу. Тоді у Рівне до Свято-Воскресенського собору привезли ікону Почаївської Божої Матері. Бачив він і отамана Володимира Оскілка, штаб якого знаходився на залізничному вокзалі у Рівному. Запам'ятав його зовнішність і одяг — нижче середнього зросту, одягнений в сині штани, на голові сіра «кубанка». Хлопчаки бігали до цих військовиків, а ті їх пригощали галетами.

Я згадую розповіді своїх рідних, яких вже немає на цьому світі вже більше двадцяти років, і ніби разом з ними проживаю їхнє життя.

Моя мама залишилася після війни у Рівному без батьків, без родини, без даху над головою. Пішла важко працювати на хлібопекарню тістомісом. Там зустріла добру одиноку жінку Агафію Маковську, у якої було житло на Хмільній вулиці. 46-річна жінка покликала 23-річну дівчину Софію до себе жити.

Мій земний ангел

Я виросла в сім'ї, де завжди горіла свічка якоїсь неземної любові і доброти, запалена чужою по крові, але найріднішою по духу людиною. Бабця Гаша стала для нас з братом рідною бабцею, ангелом-охоронцем.

Народжена у селі на Волині, вона у 1914 році проїхала в евакуацію з батьками і купою молодших братів і сестер на підводі до Маріуполя. Дівчина полюбила це морське місто і, можливо, там знайшла б своє щасливе майбутнє. Однак, батько настояв, щоб знову поверта-

Борис Луковський.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Валентин Луковський.
Рівне. Фото. 1930-і рр.

Софія Луковська серед учнів школи ім. Г.Сенкевича.
Рівне. Фото. 1936 р.

Учні школи ім. Г.Сенкевича.
Рівне. Фото. 1936 р.

Софія Луковська (справа)
з подругою. Рівне. Фото. 1930-і рр.

лася назад, бо Агафія добре справлялася з кіньми у далекій дорозі на Волинь. Повернення додому, де вже була польська влада, не було щасливим. Дівчина подалася до Рівного в пошуках кращої долі, щоб заробити копійку для сім'ї, яка залишилася в селі. Робота була одна — йти у няньки до багатих. В основному це були єврейські сім'ї. Люди ці були різні за ставленням до прислуги. Одні були добрі, інші доводили її до крайнощів, від яких вона була ладна ковтнути отрути. Так і змарнувала свій молодий вік по чужих кутках, біля чужих дітей. Не склалося у Агафії особисте життя. От і стала наша сім'я їй рідною. А я, не знаючи рідної бабусі, прикипіла до неї. Мені здається, що мене ніколи ніхто так щиро не любив і не жалів як вона.

Агафія Маковська.
Фото. 1920-і рр.

Школярки. Сидять на лавці зліва Яха Мопс, поруч Софія Луковська. Рівне. Фото. 1936 р.

Агафія Маковська з Леонідом Войчуком.
Рівне. Фото. 1954 р.

Галя Войчук.

Рівне. Фото. 1954 р.

Галя та Леонід Войчуки.

Рівне. Фото. 1954 р.

Ця любов була у всьому — у погляді, у слові, у вчинках. Вона досі приходить у мої сни. А я все хочу притулитись до неї, обіймати і вибачатися.

Моїм батькам і моїй бабці Гаші випала гірка доля. Вони завжди жили з вірою в майбутнє, яке має стати кращим. Жили вони завжди з вірою і упованням на Бога. Моя мама зберегла ікону Спасителя, з якою вінчалися в кінці XIX ст. у Свято-Воскресенському соборі мої баба і дід Луковські, яка завжди оберігала наш дім. Збережені декілька старих поживклих світлин. Від бабці Гаші залишилася лише книга «Євангелія» 1906 року і старий, майже стілий від часу, портрет її молодії.

Це мій найдорожчий спадок. А ще в спадок дісталася їхня пам'ять про наше рідне Рівне.

ЗМІСТ

Від автора.....	3
Надія Косміаді. Моє Рівне.....	5
Гарний будинок на вулиці Гарній	27
Колись була Золота, стала Пирогова	37
Вулиця імені старої Пошти	50
Історичний Грабник. Остаповичі	62
Історичний Грабник. Трофимовичі.....	69
Історичний Грабник. Самойлови	80
Іван Бондар і його ковбасний бізнес.....	87
Її місто, якого залишилося так мало	97
Історії з життя родини Громовських-Мучинських.....	103
Рівненська балерина Капітоліна Петрова.....	113
Актриса з чудовим сопрано Пелагея Толста-Молчановська	120
Навздогін за жар-птицею.....	127
Таємниця Тетяни Рогози	127
Гортаючи старий альбом Урусових.....	134
Історична вулиця С. Петлюри у спогадах Володимира Кулія.....	141
Працював, щоб люди ніколи не знали, що таке голод	155
Свати	164
Із життя рівненського «Кавказу».....	171
Репресовані з В'язничної.....	182
Розлучені не з Божої волі	188
Дві сестри з вулиці Військової — дві долі, загублені у світах	199
Пашковські з Тютькович	206
«Боюсь одного — щоб пам'ять не втратити!»	214
Про рівненську Басівщину та школу, якої немає	225
Доля рівненського азербайджанця Таптига.....	232
Нотатки про Рівне 1940-х і «бункер Коха».....	236
Відомий диригент із Рівного Ростислав Бабиш	241
Замість післямови	246

Данильчук
Галина Федорівна

**Рівне
у долях
його
мешканців**

Книга 2

На обкладинці:
фото з родинного архіву
І. В. Куліш-Лукашевич

Редактори
Галина Дубова
Ірина Білотіл

Дизайн та комп'ютерна верстка
Віктор Луц
Ольга Морозова

Видруковано ПП «Формат-А»
35304 Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6834 від 08.07.2019 р.

Галина Данильчук народилася у Рівному в 1953 р. Навчалася у Рівненському державному інституті культури. Трудову діяльність розпочала монтажницею-вакуумницею на вже неіснуючому Рівненському заводі газорозрядних приладів. З 1974 р. працює у Рівненському обласному краєзнавчому музеї.

Краєзнавиця багато років досліджує історію Рівного через спогади корінних містян. Йдучи шляхом «усної історії», у 2012 р. видала першу книгу «Рівне у долях його мешканців», яка за підсумками обласного щорічного конкурсу «Краща книга Рівненщини» була визнана переможницею серед видань про місто Рівне 2012 р. Свої дослідження і краєзнавчі матеріали постійно публікує у ЗМІ, розміщує у наукових та літературно-краєзнавчих збірниках.

Авторка є членом Національної спілки краєзнавців України.

У 2012 р. Рішенням Рівненської міської ради Галина Данильчук була нагороджена відзнакою «За заслуги перед містом» II ступеня.